

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૧૮૪ વર્ષાક

પુસ્તકનું નામ કુંદન અને કુંડુન-૪

વિષય ૬-૩

ગ્રન્થોદય ગ્રન્થમાળા મણકો ૪ થો.

શ્રી નવલ

હુંદન

અને

કુસુમ.

ભાગ ૪ થો.

સુધારાનો સાર કે ફશનનો માર !

અથવા

આધુનિક આર્ય ઘરસંસારનું પ્રતિબિંબ.

દાહરો.

કલાગરો છે દીકરો ગુણવંતી છે નાર,
જેના ઘરમાં તે વસે ધન્ય તેનો અવતાર.

લખનાર

ત્રિવેદી રણછોડલાલ મહાસુખરામ કવિ.

રાયપુર-અમદાવાદ.

પ્રકાશક

હરિભાઈ દલપતરામ પટેલ.

રાહપુર-અમદાવાદ.

મુલ્ય એક રૂપિયો.

ગુજરાતી કોષીયાર્થસંગ્રહ હક્ક પોતાને સ્વાધિન રાખ્યા છે.

આવૃત્તિ ૨ જી.

પ્રત ૧૦૦૦.

સંવત ૧૯૬૩.

સને ૧૯૧૭.

અમદાવાદ શહાપુર વનમાળી વાંકાની પોળમાં હરિભાઈ
દેવપતરામે પોતાના “અન્થોડય” પ્રેસમાં છાપી.

સુગધરા હંદ

વંશોવિશ્વાવતંસોજનુરનુપહતંસ્વાન્તમૌન્નત્ય ક્રાન્તં ।
લીલાશીલાનુકૂલાક્ષપિતકલિમલાકાપિવિદ્યાનવદ્યા ॥
વાળીવેળીગુણાનાંસમધિકયશસાંસાધિકાસાધિકાત્રીઃ ।
શ્રીમદ્ગૌરીમયૂરીમુદિરપુરહરલત્કૃપાયાત્રિપાકઃ ॥

શ્રીપ્રમાણસહસ્રી આચાર પ્રકરણ.

શ્રી પાર્વતી રૂપી મયુરીને મેઘ રૂપ એવા હે શંકર ! જગ-
તમાં આમૂષણ્ય રૂપ વંશ, હાનિ રહિત જન્મ, ઉન્નતિ ભરેલું
હૃદય, શીલને અનુકુલ લીલા, કલિયુગના મલને નાશ કરનારી
નિર્દોષ વિદ્યા, ગુણના પ્રવાહ રૂપ વાણી, અને અધિક કીર્તિને
સાધનારી લક્ષ્મી એ બધું જે પ્રાપ્ત થાય તે તમારી કૃપાનુંજ
પરિણામ છે અને ત્યારેજ ધન્ય ગૃહસ્થાશ્રમ ગણાય છે.

શ્રીપ્રમાણસહસ્રી-આચાર પ્રકરણ.

શ્રી સરસ્વતિ પ્રેમશૌર્ય મંદિર.

સ્નેહરશ્મિ.

યુગલ કાવ્ય.

દાહરા.

હિલય જંગલી જ્યોતમાં, અણુસમજી અટવાય;
અલગ અજ્ઞ રીતે થઇ, જન મનમાં પસ્તાય.
ધારા ધાર પરે ધરે, પણુથી પોતે દેહ;
સંપાદન સહેજે થશે, વ્યાસ કવિનો સ્નેહ.
અંધાને કર આરશી, અંધકાર દેખાય;
ગર્ધવ સાકર જે ગળે, પ્રાણુ પલકમાં જાય.
અન્ય જનો નજરે જીએ, અલગ એકથી એક;
અંતે બંને એક રૂપ, અજ્ઞ ધરાવે ટેક.
વિવિધ રંગે રાજતા, વિવિધ રંગ પરખાય;
રંગ સંગનો કારમો, અનુભવથી હરખાય.

શંકરલાલ-ચંદ્રલાલ.

દાહરો.

રંગે હૃદય રસિકનું ચિત્તમાં કરી ચમકાર,
કવિતા કે લલિતા સદા રીઝવી કરે થનકાર.

કહ્યાગરો દીકરો

“ પ્રજ્ઞયા વા વિસારિણ્યા યો વલેન ધનેનવા ।
ધુરં વહતિ ગોત્રસ્ય જનની તે ન પુત્રિણી ॥ ”

“ જે પુત્ર સર્વ ડેકાણે પ્રસરતી બુદ્ધિથી, બળથી અને ધનથી બધા ગોત્રનો કારભાર ચલાવે છે, તેવા કુળદીપક પુત્રના જન્મથીજ માતા ભાગ્યશાળી અને પુત્રવાળી કહેવાય છે.”

ઔશનસ સ્મૃતિ.

“ કો ધન્યો बहुभिः पुत्रैः कुशला पूरणाढकैः ।
वरमेकः कुलालम्बी यत्र विश्रुयते पिता ॥ ”

“કાલીના પૂરવાના માપ જેવા ઘણા પુત્રોથી કાણુ ધન્ય-વાદને પાત્ર થયું છે ? કોઈ નહિ ! પણ કુળમાં દીવા રૂપ કુળને ટેકા આપનાર એક પુત્ર સારો, કારણ કે જે પુત્રથી તેનો પિતા પણ પ્રખ્યાત થાય છે.”

શુકનીતિ.

“ પાત્રં નતાપયતિ નૈવ મલં પ્રસૂતે સ્નેહં
ન સંહરતિ નૈવ ગુણોન્ધિષ્ણાસિ ।
દ્રવ્યા વસાન સમયે ચલતાં ન ધત્તે
સત્પુત્ર ઇષ કુલસન્નિધિ કાઽપિદીપઃ ॥ ”

“કુલવાન ગૃહમાં સત્પુત્ર રૂપી એક વિલક્ષણ દીવો છે, જે દીવો ખીખ દીવાની માફક પાત્રને તપાવતો નથી, મેલને ઉત્પન્ન કરતો નથી, સ્નેહને સંહારતો નથી, ગુણનો ક્ષય કરતો નથી અને દ્રવ્યનો અવસાન સમય આવે તો પણ જે ચપ-ળતાને ધારણ કરતો નથી.”

શ્રીપ્રભાણસહસ્રી.

ગઝલ.

હૃદય મંદીરમાં રાખી નિહાળે દીવ્ય દૃષ્ટિથી;
પૂજે છે પ્રેમ વૃષ્ટિથી ધરામાં ધન્ય તે સુતને !
રંગેરંગમાં રમી રહી જ્યાં અજ્ઞ અધુન્યની શક્તિ;
વૃથા એ વિભુ આશક્તિ ધરામાં ધન્ય તે સુતને !
સમાધિમાં ઉપાધિમાં કે વ્યાધિમાં વિભુ સમ તે;
ગણે ગણુના ધરીને નેહ ધરામાં ધન્ય તે સુતને !
ચરણ પિતુના ચુમે પ્રીતે નિયમ નિત્યે જે પાળીને;
શંકર સ્નેહે નિહાળીને ધરામાં ધન્ય તે સુતને !

શંકરલાલ-ચંદ્રલાલ.

❀ ગુણવંતી નાર ❀

“ સ્ત્રીભિર્મર્તૃવચઃ કાર્યમેષ ધર્મઃ પરઃ સ્ત્રિયાઃ ।
આશુદ્ધઃ સંપત્તિશ્ચેહ મહા પાતક દૂષિતઃ ॥ ”

“ સ્ત્રીઓએ પોતાના સ્વામીનું વચન પાળવું, કારણ કે એ સમાન બીજો ધર્મ નથી; તેમ સ્વામીનાં વચન પાળવાથીજ સ્વર્ગ મળે છે. જેમ કોઈ પણ મનુષ્ય ધણું પાપો કરવાથી પાતકી ગણાઈ પવિત્ર થવા છડે છે તેમ સ્વામીનું વચન એજ ધર્મ છે એમ માની તેની આજ્ઞામાં રહેવું. ” પ્રસંગ સ્તનાવળી.

“ અહંકારં વિહાયાથ કામ ક્રોધૌ ચ સર્વદા ।
મનસો રંજનં પત્યુઃ કાર્યનાન્યસ્ય કુત્રચિત્ ॥ ”

“ સ્ત્રીએ પોતાના મનનો અહંકાર તથા મનના ખરાખ વિચારો અને ક્રોધ એઓને ત્યાગ કરી હમેશાં પોતાના તન મનથી સ્વામીને પ્રસન્ન કરવામાં પ્રયત્ન કરવો, પણ તેનાથી વિરૂદ્ધપણે વર્તી બીજી જગ્યા પર મનને રાખવું નહિ કેમકે સતીને પોતાના પતિ કરતાં અધિક દેવતા પણ નથી. ”

ચાણક્ય નીતિ.

नैतादृशंदैवतमस्ति किंचित्सर्वेषु लोकेषु सदैव तेषु ।
यदा पतिस्तुष्यति सर्वकामान् लभेत् प्रकामं कुपितश्च हन्यात् ॥

“ સ્ત્રીઓને સ્વામીની સેવા કરવી એજ આ જગતમાં મુખ્ય ધર્મ છે, અને જ્યારે સ્વામી પ્રસન્ન થાય ત્યારેજ પોતાના મનના મનોરથ પરિપૂર્ણ થાય છે અને જ્યારે સ્વામી ક્રોધાચ્છાન થયા કે તમામ મનોરથ નાશ પામે છે માટે સતીએ પતિને સર્વદા પ્રસન્ન રાખવા. ” માનવધર્મ શાસ્ત્ર.

ગઝલ.

ઝુલાવે પ્રેમ પારણીએ હૃદય મંદીરમાં રોજે,
હરે વ્યાધી ખરે મોજે મીઠી યુવયુવ નારી એ !
ધરે ભોંગા ભલા ભાવે રૂઝ દાવં રમાડીને,
લલિત લગની લગાડે છે મીઠી યુવયુવ નારી એ !
વસુધામાં સુધારસનું કરાવે પાન પ્રીતથી,
અચળ શાંતિ સદા સીંચે મીઠી યુવયુવ નારી એ !
વૃથા છે સ્વર્ગનાં સુખો ફના છે દીલનાં દુઃખા,
શંકર સંતુષ્ટ તો કરતી મીઠી યુવયુવ નારી એ !

શંકરલાલ-ચંદ્રભાણ.

પ્રસ્તાવના.

સંસારિક વસ્તુ, સરલ ભાષા અને રસિક કાવ્યોથી રસાએલી નવલકથા વિષુદ્ધ વાંચકવૃંદમાં કેટલે બધે દરજ્જે અધિક રૂચીકર અને પ્રિયકર થઈ પડેછે એ માનવું હવે મુશ્કેલ રહ્યું નથી. વર્તમાન વખતનો વર્તમાન દશકો નવલકથાને વાસ્તે ઘણોજ ઉત્તમ અને બાંધબેસતો છે, એમ જો કહીએ તો તે અયોગ્ય ગણાશે નહિ. ભાષાની ભક્ત, વસ્તુની રસિકતા અને નિર્દોષતા અને સાંપ્રત સમયની તાદૃશ્ય સ્થિતિ અસરકારક રીતે રજુ કરતી નવલકથાઓ દરેક આર્યજનના ઘર ઘરનું ભુષણ થઈ પડી છે. રસિક અને નવીન નવલોની કદર ગુજરાતી પ્રજામાં જેવી જોઈએ તેવી થતી નથી, એવું કહેનારાઓ અત્યારે મિથ્યા પ્રલાપ કરે છે; કેમકે જનમંડળનાં મન હવે દિન પ્રતિદિન કાંક વધારે ને વધારે સંસ્કારી અને ઉચ્ચ ભાવનાવાળાં થતાં જાય છે. નવલકથાઓની વસ્તુ વધારે ભાગમાં વધારીને વધારવી અને તેથી વાંચકવર્ગનું ધ્યાન ખેંચી લખાણની કસોટી કરાવવી એ રસમને કેટલાક લેખકો સારી સમજે છે ત્યારે કેટલાક તે તરફ અણગમો બતાવે છે; પણ તેનો યોગ્ય પ્રત્યુત્તર સારૂ વધારે જમાનાની જરૂર છે.

કુંદન અને કુસુમ નવલકથાના ત્રણ ભાગ કરતાં આ ભાગમાં વસ્તુસંકલનાને સારી રીતે વધારી, તેને રસ અને ભાવથી અજવાળી વધારે તંગ કરવામાં આવી છે. કપિલાનું નવુંજ દર્શન વાંચકવર્ગને કરાવવામાં આવ્યું છે, અને તેની સાથે

સુંદરલાલ ખારીદરને પણ કાંક નવાજ રંગદંગમાં રંગી રંગાવીને બતાવવામાં આવેલ છે. કુંદન અને હીરાલાલના હૃદયપ્રદેશ પરથી વ્યવહારનો પડદો ખસેડી તેમને નવીન પ્રદેશમાંજ મૂકવામાં આવ્યાં છે. કેસર અને કાન્તાને પણ સુધારાની વિજય પતાકા હાથમાં આપી સ્વતંત્રતાના પ્રદેશમાં ઘણીજ આગળ વધારી છે. કુસુમને જમાનાના ટપલા, ખત્તા અને ઠોકરો ખાતી કરી પુરાણી પરનાલિકાના પંથમાં ચઢાવવામાં આવી છે. ક્ષાધર વિલિયમ પુરુષોત્તમરાયજીને પણ દુનિયા ઝુકતી હુય ઝુકાનેવાલા ચઢીએ એ પ્રમાણે જમાનામાં ઝુકાવ્યા છે; અર્થાત દરેક પાત્ર પાસેથી દરેક કાર્ય ઘણી ઝડપબંધ અને ચાનકથી લેવામાં આવ્યું છે; જે વાંચેથી ખાતરી થશે.

(બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.)

વસ્તુ કથાનક વિકાસનો અંત અંતરમાં આલેખાય છે, તેમ છતાં કદરદાન આલમની અભિરૂચી વધવાથી ચોથા ભાગની પણ બીજી આવૃત્તિ પ્રગટ કરવામાં આવી છે. વર્તમાન વિગ્રહની મોંઘવારીમાં સારી સારી નવલકથાઓ પણ મુદ્રણની છાપ અને કાગળ સાથે રૂશણાં કરે છે, તો પ્રસ્તુત નવલકથા જર અને જહેમતનો ભોગ આપી ઉત્તરોત્તર અધિક ચિત્રદર્શન કથા સાથે મુદ્રણમંદિરની સૌંદર્યતામાં ઝળોળીને મુદ્રાંકિત કરવામાં આવે છે. વાંચકવૃંદની જ્ઞાસાને તૃપ્તિ કરવામાંજ લેખક અને પ્રકાશક ઉભયસ્વ ફરજ બજાવી કૃતાર્થ થાય છે.

રાયપુર પખાલીની પોળ

બગડાવાડ-અમદાવાદ.

વસંતપંચમી-સંવત ૧૯૭૩.

લી.

રણછોડલાલ મહાસુખરામ કવિ.

સુંદરી સ્વરૂપ.

ગરબી.

ધન્ય જોને ઘેર સુધડ છે સતિ,
સંસાર વિષે ધન્ય જોને ઘેર સુધડ છે સતિ-૦
સર્વથા સુખી છે સતિનો પતિ,
સંસાર વિષે ધન્ય જોને ઘેર સુધડ છે સતિ-૦
અતિથી આવે તો કદી વિમુખ જતો નથી,
જમાડી જમે છે સહુને સતિ:-૦
સાચવે વિવેક ઘેર નામ ન્યુનતા નથી,
સર્વદા સુકાળ છે સંતોષથી:-૦
સદ્ગુણ ધરણે રૂડી સાધવી છે શોભતી,
પૂર્ણ પતિવ્રત થકી ઓપતી:-૦
નમ્રતા વિરેક સુલાવણ્યતા થકી ભરી,
પ્રભુએ બનાવી પ્રેમી પૂતળી:-૦
પતિને તો પ્રભુના સમાન ગણી પૂજતી,
કંથનો કભાવ બેંઠ ધ્રુજતી:-૦
સાસરામાં સર્વને સુસ્નેહથી બોલાવતી,
પારકાં પોતિકાં કરી સ્થાપતી:-૦

સુબોધ ગરબાવળી.

મારી આ ભૂમિ ગુજરાત !

ઉદ્યોર છંદ.

ગાતા ગાંધર્વો દિવ્ય ગાન દેતા દેવતા સન્માન,
એવા રાજવિરની માત મારી આ ભૂમિ ગુજરાત:-૦
પૂરણ પ્રેમના જે પાત્ર ગુણિયત્ર જેહનાં છે ગાત્ર,
એવા પ્રેમ વિરની માત મારી આ ભૂમિ ગુજરાત:-૦
કર્ચાછે દેશ દ્વિતનાં કાજ કારે કરી જીવન સુખ સાજ,
એવા ધર્મ વિરની માત મારી આ ભૂમિ ગુજરાત:-૦
મુકીને મોહ મમત ને માન ભાળ્યા છે ભાવથી ભગવાન,
એવા ભક્ત વિરની માત મારી આ ભૂમિ ગુજરાત:-૦
સાચવ્યું સત્ય છાંડી સર્વ વટમાં અદ્ય ધરીયો ન ગર્વ,
એવા સત્ય વિરની માત મારી આ ભૂમિ ગુજરાત:-૦
રચિને રસિક રૂડા ગ્રંથ દાખવ્યો ધર્મ નીતિનો પંથ,
એવા કાવ્ય વિરની માત મારી આ ભૂમિ ગુજરાત:-૦
કુંદન ક્યારી કુદરત બાગ કલ્પ્યાં આપે સુખ અથાગ,
એવી કામધેનુ મીડી માત મારી આ ભૂમિ ગુજરાત:-૦

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
„ ૧ હું.	અર્ધાગનાનો ત્રાસ કે વારાંગનાનો વિલાસ ?	૧
„ ૨ જી.	સુધારાની હવાઈ કે ભુંગળ વિનાની ભવાઈ ?	૩૩
„ ૩ જી.	પ્રીતિનું મોતી કે જીવનની જ્યોતિ ?	૫૫
„ ૪ થું.	ફેશનનો હવાડો કે ભાગ્યનો ભવાડો ?	૭૭
„ ૫ મું.	નેહ લખના મીઠા નેહા કે જીગરના જીવનના છુટા છેડા ?	૧૧૨
„ ૬ હું.	ધંધાના કઢાપા કે જમાનાના ઝપાટા ?	૧૩૮
„ ૭ મું.	પતિનાં વચનને વરતે એજ સતિ અને સતિના બહાલને વાંચે એજ પતિ ?	૧૭૨
„ ૮ મું.	આશાની નિરાશા કે નિરાશાની આશા ?	૧૯૨
„ ૯ મું.	લખનો રંગ કે રંગમાં ભંગ ?	૨૧૦

સ્નેહાંજલી.

પરમ સ્નેહી મિત્ર !

હરીભાઈ દલપતરામ પટેલ.

અમદાવાદ.

દોહરા.

દક્ષ પરિક્ષક કાવ્યનો વિશુધ ને વિદ્વાન.
ધર્મ કર્મમાં રાજતો હરીભાઈ ગુણવાન;
રખિયત્ર ખીન્ને કવિ તણો, સાહિત્ય શોખી સુખાણ,
કુમક કરતો કારમી હરીભાઈ ગુણવાન.
પંથ બતાવી પાધરો આપીને સન્માન,
ચીલે ચઢાવી સુખી કરે હરીભાઈ ગુણવાન;
વારી વારી પરહરી હંસ કરે પયપાન,
અવગુણમાંથી ગુણ ગૃહે હરીભાઈ ગુણવાન.
મિત્ર ધર્મના મર્મને જાણે પરમ ધિમાન,
મેંઘો રણછોડ મિત્ર છે હરીભાઈ ગુણવાન.

લી. સ્નેહાંકીત.

ત્રિવેદી રણછોડલાલ મહાસુખરામ કવિ.

ભાગ ૪ થો

(આવૃત્તિ બીજી.)

કુંદન અને કુસુમ.

સોલ એજન્ટ

હરગોવિન્દાસ હરજીવનદાસ

બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકોર નાકા—અમદાવાદ.

મંગળ ગીત.

૫૬.

શાન્ત સ્વરૂપ સુખ સાગર તું,
કમળનયન કમળાવર તું:-૦
એક અનેક રૂપે અવિનાશી,
વ્યાપ્ત ચરાચર વિભુ સુખરાશી;
અચળ અસંગી અમર અભંગી,
મંગળ કર નટ નાગર તું:-૦

(ચિત્ર ૧ લું.)

“ કુંદન અને કસુમ. ”

❧ श्री परमात्मने नमः ❧

શ્રી નવલ

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અને

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

આધુનિક આર્ય ઘરસંસારનું પ્રતિબિંબ,
અથવા

સુધારાનો સાર કે ફંશનનો માર ?

ભાગ ૪ થી.

પ્રકરણ ૧ બું.

અર્ધાંગનાનો ત્રાસ કે વારાંગનાનો વિલાસ ?

ହାହାରେ ।

ભાંગુલ તોપણ ભામની, અજવાળી પણ રાત;
 યાદ્યો પણ દારૂડીયો, અંતે જન મનન.

સંગતિ ઉપરજ શોભાનો આધાર છે. તપેલા લોઢા ઉપર જળનું બિન્દુ પડે તો તે તત્કાળ નાશ પામે છે, એજ બિન્દુ કમળપત્ર ઉપર હોય તો મોતીના દાણા જેવું શોભી રહે છે,

એજ બિન્દુ સ્વાતિ નક્ષત્રમાં સમુદ્રની છીપની વચ્ચે પડ્યું હોય તો સુંદર મુક્તાકૃણ બંધાય છે, અર્થાત્ ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ શુભની પ્રાપ્તિ સંગતિની પાત્રતા ઉપર આધાર રાખે છે.

ખાખ છે ખાનદાની બધી તેહની જીવતી જેની નહિ જાર પામે, રાખ છે શાખ દસ આર વિસ લાખની ઠીક ઠરી ના રહે નારી ઠામે: ધિકઃક અધિકાર દરબાર ને ડેઢીઓ ધિકતી જ્યાં રહે પત્ની ધામે, લાજને લાયકી રદ બધી તેહની વ્યર્થ વામાંગીને જેહ ડામે.

જે પુષ્પમાં સુગંધી હોય ત્યાંજ લમરાઓ લમે છે, જે સરોવરમાં જળ હોય ત્યાંજ હંસ બેસે છે, જ્યાં લીલું ઘાસ હોય ત્યાંજ ઢોરો ચારો ચરવા દોડી આવે છે, અર્થાત્ જ્યાં સ્વાર્થ સરે તેવું હોય તેનીજ પછવાડે માણસો વીંટાઈ વળે છે; ખાકી તેના તેજ માણસો હોય પણ જે પોતાનો સ્વાર્થ પાર પાડવાને તેઓ અશક્ત બન્યા હોય તો તેમનો કોઈ ભાવ પણ પૂછતું નથી.

* * * *

“ જાણો તો વશીકરણી વિદ્યા જાણુને,
અગળા સે'જે સગળ થશે સંસારને;
મંતર જંતર તંતર જુડાં ભામણાં,
જીભે મીઠાં મન મીઠાં મુખ સારણે:—૦
જાપ અજપ પ્રીતિ નામ જપો મનથી તમે,
વ્રત પતિ સેવા તન મનથી સચવાયજો;

દીક્ષા દ્યો રતિ પતિની સાચી નિર્ભળા,
 માગો વર પર સુખમાં ભેદ ન થાયભો:-૦
 પ્રેમ તણો રસ કીલ્યો સીતા રામશું,
 એ રસ પીધો ગોપી શામ શરીરભો:
 સાવિત્રી મીરાં સર્વે એમાં મળ્યાં,
 દ્રૌપદી તારા મંદોદરી સતી શિરભો:-૧
 દોરી પ્રેમ નણી જગજીવન જાણુને,
 એણે બાંધ્યાં નવ છોડ્યાં છોડાયભો;
 રૂપ રંગ રસ સાંધ્યાં ઉખડે સે'જમાં,
 અંગ પડે પણ પ્રેમ નહીં પલટાયભો:-૦
 પ્રેમ થકી જગ ભાસે સધળું એકમાં,
 એક રસે દહ લક્ષિત લજે ગુણવાનભો;
 મૂરખ પ્રેમ મણિનું તેજ ન ઓળખે,
 અથડાઈ મરતાં પણ ન લહે સાનભો:-૦
 વશ તેને પ્રભુ જે રસ જાણે પ્રેમનો,
 વૃક્ષ જંતુ જલ જનનો તે શો ભારભો;
 વિષ અમૃત ઝટ અમ્મિ શીતળ ઉકળે,
 એવાંને " મુજ વંદન વારંવારભો:-૦"

આત્મનિમગ્નતા.

“ અરે પ્રભુ મારા જેવી રાંક રામા ઉપર આ શો ગજબ ?
 દુઃખનાં વાદળ ઉપર વાદળ ! એક કુટેવ ભૂલાવતી નથી ત્યાં તો
 બીજી ત્રણ કુટેવ સામટી સ્વામીનાથને લાગુ પડે છે. ઉપદેશ
 આપી આપીને હારી, વિનવણી કરી કરીને વાજ આવી, ઓળા
 પાથરી પાથરીને થાકી અને છેવટે ઝાઝુ કહેતાં માર ખાઈ ખાઈને
 પણ ત્રાસ પામી, તોપણ એ ભગવાન તો એના એજ રહ્યા !!

સુધારાના સંગમાંથી કાઢતાં ફેશનના ફેંદમાં ફેસાયા અને ફેશ-
 નના ફેંદમાંથી બચાવતાં ઉલટા અવળા લપમાં લપટાયા ! અરેરે
 હવે તો દારૂ અને ગુણુકા બંનેના દુરવ્યસનમાં સપડાયા ! છાકટા
 વહીગએલા અને નીકળીગએલા વર્ણુપાર વર્ણુસંકર લાઈબંધોની
 સોબતે ચડી ઉલટા દીનપ્રતિદીન અનાચારમાંજ અથડાવા લાગ્યા !
 પહેલાં તો મારી સાથે પણ હસી ખુશીથી કાંક વાતચીત કરતા,
 વખત આવે ઠઠ્ઠા મશ્કરીથી ખીલાવતા પણ હતા, હવે તો સાવ
 મારા સામું પણ જોતા નથી. બસ આખો દીવસ હાટલમાં દોસ્ત-
 દારો સાથે ભટકવું અને રાતે મોડા ઘેર આવી ખાધુ ન ખાધુ
 કરી ગુણુકાને ઘેર નાચ મજરો જોવા સારૂ જવું અને ત્યાં જઈ
 ખુબ રંગપાણી ઉડાવી રાત્રે રસ્તામાં અડમડીઆં અને લથ-
 ડીઆં ખાતા ઘેર આવવું, એજ હવે એ શીખ્યા છે ! પ્રભુ આવી
 વિચિત્ર લીલા તારી શી ! આવી કુટેવો એમને શી રીતે લાગી ?
 હરિ હરિ બી. એ પાસ થએલા ઐજ્યુએટને આવું લપ ક્યાંથી
 વળગ્યું ! જે સ્વપ્ને પણ સંભવે નહિ તે અનુભવે આવી પડ્યું !
 હર હર હર પરમાત્મા આ બધું બી. એ સુધીનું જ્ઞાન ખાટલમાં
 બાળ્યું; તમામ સંસ્કૃત લીટરેચરનું ધાર્મિકપણું હાટલમાં
 વટાળ્યું અને પ્રાદ્વણુપણું પવિત્ર પ્રદ્વતેજ કંદોઈના સેવગાંડીયા
 અને મારવાડીનાં ભાળામાં ઉકાળ્યું !! વડીલની ઉજ્જવળ કીર્તિ
 રંડીબાળમાં ધુળધાણી કરી ! તમામ નીતિ રીતી ધર્મ અને
 આર્યત્વ સુધારા, ફેશન અને રંગમાં રોળ્યું !! ઘેર માંદાં માબાપ
 રોગથી પીડાઈ તરફડીઆં માર્યા કરે અને એ બહાર તાળી-
 મિત્રોના સંગમાં દોર કરે ! અરેરે આતે શો જુલમ ! જમાનાનો

કેવો કાળો કેર ! આ નવ વાગ્યા પણ હજુએ ન આવ્યા ! શી રીતે ઘેર આવે ? ઘેર ગોઠતું હોય ત્યારેને ઘર સાંભળે ! એમનો જીવ ઘટમાં હોય ત્યારે ઘર સાંભળેને ! આ રાંધી રસોઈ ટાઢી થઈ ગઈ; પણ હાય....એ દ આવ્યા ! હું મુંઝ અપાર ઉમંગ લાવી આતુરતાથી અને લાવથી રૂપાળી રસોઈ કરું પણ લાવનાં લોજનીયાં એમનાં એમ ઠરી જાય, કરમાઈ જાય અને બગડી જાય પણ એ મંગળમૂર્તિ ન આવે તે નજ આવે ! આવી અવળી ટેવ પડી તે કયમ કરીને ટળે ! આવા ઢંગ તે શી રીતે જાય ! હુંતો થાકી, એમનાથી વાજ આવી, પ્રભુ તોળા, પણ એમને લાજ નજ આવી.

* * * *

“ રાંધી રસોઈ બધી થાય ટાઢી
જ્ઞાલા તણી ટેવ સદાય આડી
કનડે સદા કંથ થઈને અનાડી
માડી દુઃખી થઈ હવે દાડી દાડી ”

આ પ્રમાણે નિસાસા ઉપર નિસાસા નાખતી સાધવી કુસુમ ઝરૂખામાં આવી બારીનું બારણું ઓલી મધુકરની વાટ નિહાળવા લાગી; આવી સ્થિતિમાં ઘણીવાર સુધી તે ઉભી રહી, છેવટે દશ વાગવા આવ્યા પણ મધુકર સાંહેબનાં દર્શન તો નજ થયાં; એટલે અકળાઈ અમુઝાઈ એક શેતરંજી પાથરી આડી થઈ; પાડોશમાંથી પોતીકી સ્થિતિને અનુસરતું એક મધુર ગાન સંભળાવા લાગ્યું; કુસુમ ગાન સાંભળવામાં કાંક કાંક તદલીન થવા લાગી, જોડે જોડે નિંદ્રાને પણ જરા જરા ભેટવા લાગી !

“ વર્ષા ઋતુ સમીપ આવે
પતિ વિયોગી હું નારણે
સખી કાદ સમજાવળે
પિયુડો પરદેશ જાય—વર્ષા. ”

આએ મારા જેવી ભાગ્યશાળી લાગે છે ! આનું જીવતર
પણ મારા જેવું ઓશિયાળું જણાય છે; ઠીક,

“ મેઘરાજા જ્યમ ચાતકી ઉપર
અમૃત રસ જળધાર ઉતારે
કેશ છુટા છોડી સરિતા દોડી
સાગર સ્વામીને મળતી જો—પિયુડો. ”

આ ગાંડી અમથી આકાશ પાતાળમાં ઉડતી જણાય છે,
નકામી ખાવળને ખાથ ભરતી લાગે છે ! હાથે કરીને પોતીકી
કીંમત કરાવવા પ્રયત્ન કરતી જણાય છે.

“ પૂર વેગે પડે વર્ષાધારા
નદી સરોવર પૂર અપારા
ત્યમ ત્યમ જાગે વિરહ જ્વાળા
તરફડીને મરતી જો—પિયુડો. ”

“ આમ ખરાડા પાડે કઠોર હૃદયના નઠોર નાથને દયા
નજ આવે ! એતો ઉલટા ખુશી થાય ! હાડીઆને મન હસવું
અને દેડકાનો પ્રાણ જાંચ પણ અવળચંડા સ્વામીનું હૃદય તો
દયા નજ ખાય ! ! ”

“ ચપળા ચમકે ગગન માંહી
હૃદય મારું ધડકે જો
પિયુ વિયોગે જીવ નિરાશ
તલપી દાસી ફરતી જો—પિયુડો. ”

તારે મરવું હોય તો ખુશીથી મર ! એમને ક્યાં હરકાર છે ? આર્યસંસારમાં નારીની ખોટ નથી ! એ નારીની તો ખાણ છે ખાણ !! ”

“ સ્નેહ ગિરીવરને વાદળીનો
મળતાં ત્યારે લ્હાવો લેતાં ચુંબનનો
મોર કળા કરી આનંદનાં આંસુ
આપી પ્રિયા હરખાવે જો—પિયુડો. ”

મિત્રકથાનક.

લોગ તારા, પાડ બરાડા નિરાંતે ! કાંઈ ધંધો તો જોઈએને !

“ આ પ્રમાણે કુસુમ ઉપાલમ્ભ આપવા લાગી, એટલામાં કારમો અવાજ આવ્યો ! “ જોલો ”

“ એ ઉઘાડું ! ”

“ જોલો તાકીદસે જોલો ! ”

કુસુમ શ્વાસભરી એકદમ ખારણું ઉઘાડવા નીચે ઉતરી પડી; સાંકળ બહાદુર મી. મધુકરજી આજે રોજના કરતાં ત્રણ-ચારણાં કુસુમનાં નયન મોડા સુધી તણાવી છેવટે ધમપછાડા કરતા જીવાનીનું જોર દાખવતા ખારણાની સાંકળ ખખડાવવા લાગ્યા !

“ અરે જોલો, જલદીસે જોલો ! ”

“ અલ્યા ભુંડા જરા ઘોડો તાણી ખાંધ, ઉઘાડે છે ! ”

“ આ ધાંચળની પેઠે સાક્ષીં ઘરડાં વચમાં જોલી ઉઠ્યાં, અરે જોલો ! ”

“ અલી કુસુમ ઝટ ઉઘાડને આપા મારાતો કાન કુટી ગયા ! ”

“ એ જોલાને ઝટ ઉઘાડી ઘરમાં દાખલ કર, નહિ તો તીસરી કરશે ! ”

“હયો આવો પધારો, ઉઘાડતાં ઉઘાડતાંમાં મીઝશ જતો રહ્યો; રડી ત્રણે નીસરણી મારે તો ઉતરવીને, કે તમારા અવાજ સાથે મારે ચોકમાં ભુસ્કો મારી ઉઘાડવું !”

“અહ્યા મધુકર હવે તો મૂરખા સમજ !!”

“બી કવાએટ યુ ડોન્કી, અમ નહિ ખોલા તુમ ખોલા!”

“મેર મારા રોયા આપને ખોલા કહેવાય, જરા તો લાજ !”

“હોદડ ચોર ટંગ યુ ઇચરી નહિ તો મારેગા !”

“હયો હશે હવે તમે તમારી મેળે ઉપર ચડો ! તમે બધાં બોલવું રહેવા દો, નહિ તો વાત વધી પડશે !!”

“શું એના આપનું કપાળ વધી પડશે, આતો બી. એ થયો એટલે માઆપને ગાળો ભાંડતો ધમકાવતો થયો !!”

“હાં....ઓલ રાઈટ....ધેટસ ઇટ ગ્રેન્ડયુએટ, બી. એ એટલે તમામ લોકો મારાથી બીએ એવો હું ગ્રેન્ડયુએટ બી. એ. સમજ્યા યુ મેન ?”

“એ અમે તો ક્યારનાંએ સમજ્યાં છીએ; જો સાંભળ તારા જેવા બબુચક બેવકુફ ઉદ્ધત અને ઉખડેલ બી. એ. ને વાસ્તે છાપામાં એક કવિતા છે, જો:-

કવાલી.

“ બીએ કો કુદ લે બીલે લગાદી ડોકમેં ઘંટા,
તુરંગોકે કીએ કીલે લગાદી ડોકમેં ઘંટા:-૦
કહી હોદોકો હોંસીલે હવા ખાતા રહે હરદમ,
જખમે કર જર લીયા ઝખ્યા રહી શીર ગોખમેં ઘંટા:-૦

કલર હયે કોટ ના ધોતી ન પેગમા હયે પેન્ટલુન,
 ફેશ ફેશનકે ફેટેમેં સમાલી શોખમેં ઘંટા:-૦
 લગાકે તનપેં તાઉસકે પરાંકે કુદતે કૌએ,
 પડે દો કામકી લાતે નીલાતે નોંખકી ઘંટા:-૦
 બનાતેં હયે બુઝગોંકો કહી બીલે પુલીશ ફેલો,
 ચશમ પુટે ચશમસેં ક્યા મીલી હય મોખમેં ઘંટા:-૦
 લગા પરકો પરદોકી અકલકી નકલ કરતે હયે,
 બડી જહેમતસેં ડાલી હયે ગલેકી તોખમેં ઘંટા:-૦
 ગઈ સખ ગાલકી લાલી હુવા તન ખુતસે ખાલી,
 મીલે ના નૂર મરદોંકા જવાની બેખમેં ઘંટા:-૦
 બિચારી બંડકી દેખો જલાકે ખૂબ જંદગાની,
 બનાદી મેમકી સુરત બજે બુરોંખમેં ઘંટા:-૦
 બી. એ. કો કુદને વાલે બુઢાપા લે જવાનીમેં,
 હળગૂ હો ગયે અંધે અરે હાય ચશમેં ઘંટા:-૦
 ન હિંદામેં મઝા દેખા કીરસ્તાનોકી હોટલમેં,
 ઉડાતે બ્રાન્ડીકી બેટલ દીખાતે લોકમેં ઘંટા:-૦
 દુંડે ક્યા ખાકમેં ફત્તર ભગાતે ભોંકતે કુત્તે,
 બડે બીલે બી. એ. પાતે બગતે ચોકમેં ઘંટા:-૦
 કહે મંદિર મસ્જિદાં સખી તોફાનકી તાલીમ,
 ધરમકો માર દે ધપ્પા ધરોંકી ઘંટીમેં ઘંટા:-૦

મહીકાંકા ગેઝલ.

“બી ક્વાએટ બી ક્વાએટ યુ ડફર ટોન્ટ બોધર માય
 હેડ ફ્રાર નથીંગ ! અરે ચુપ રહો, માફ માથુ ન ફેાડાવો !”

“એ માથુ તો હવે ફેાડશે સુધારો ! ફેશન ગરદન પકડીને
 કર લેશે ત્યારે ટાંઈ પણ ઉધારો નહિ ચાલે ! જ્યારે જમાનાની

ઝાડુ પડશે ત્યારેજ તમારા જેવા અર્ધદગ્ધની આંખ ઉઘડશે !”

“લ્યો હવે ઉપર ચાલો ! આ નકામી માથાફોડ શી ? લ્યો હુંડો મેડે ચડો.” કહી કુસુમ મધુકરને બળ કરી પરાણે મેડે ઘસડી ગઈ; મધુકર પણ બડબડતો બડબડતો ઉપર ચઢ્યો. ટોસા વિકૃલદાસ અને ટોશી ધનલક્ષ્મી પણ દાંતીયાં કરતાં મોં વકાસી બેસી રહ્યાં. મધુકર રાતોમાતો થઈ મેડામાં આમતેમ આંટા મારવા લાગ્યો; કુસુમ પણ હાથથી મિનજશ ગયેલો જોઈ છાનીમાની એક ખુણામાં લપાઈ રહી. છેવટે હરફર કરતાં થાક લાગ્યો ત્યારે મધુકર હીચોળાખાટ ઉપર બેસી હીચવા લાગ્યો. કાંક શાન્ત પ્રકૃતિમાં મધુકરને જોઈ લાગ તપાસી કુસુમે વાત કરવા માંડી.

“લ્યો હવે કૃપા કરી કપડાં કાઢશો ! જમવા ઉઠશો ? આ રાંધ્યું તો બધું ટાઢુ ગોરૈયા થઈ ગયું !”

“લોગ તારા !”

“ખરેખર લોગ મારાજ છે. છે કાંઈ તમારે પંચાત ?”

“એ મારે તો માથા ઉપર ટોપી અને આ ઘરની લગામ તને સોંપી !”

“એટલે હું શું કરું મરું !! હું તે કેટલાનું સાંભળું ? જે આવે તે મને ઠાંસો ઘાલે !”

“નગ્નીબ તારાં, હું ક્યાં કહું છું કે તું બધાનું સાંભળ ? જે કોઈ કહેવા આવે તેને એક એક ઘોલ ધરી દેને !”

“વાહ વાહ, પછી બહુ સારી આબરૂ નીકળશે હો !”

“જહાનનમમાં ગઈ તારી આબરૂ, ચલાવ ખાવા પીરસ,

મને તો ભૂખ લાગી છે !”

“આ બધાં કારસ્તાનજ ભૂખનાં છે. એ જો બરાબર લાગતી હોય તો તરતજ વહેલા વહેલા ઘેર પધારો !!”

“એ ગભરાઈશ નહિ, બંદાને વાસ્તે હાટલ તૈયાર છે !”

“તમારા હાટલમાં દેવતા મૂકે, મારા રડ્યા હાટલેજ બધો દેશ બગાડી નાખ્યો !!”

“લે હવે લાંબી ટુંકી જવાદે, અને જેમ થતું હોય તેમ થવા દે !!”

કહી મધુકરે એક પછી એક એમ કપડાં ઉતારવા માંડ્યાં; છેવટે પહેરવાનું અબોટીયું કુસુમ પાસે માગ્યું; આમ કુસુમે ભોજનની થાળી પીરસી પાટલો ઢાળી પાણીખાણી ભરી બધું તૈયાર કર્યું.

“આ અબોટીયું ક્યાં બળી ગયું ?”

“અરે ખમ્મા કરે અબોટીઆને ! આમ બળ્યું બળ્યું શું કરો છો ?”

“તો ઇડીઅટ ઝટ અબોટીયું શોધી આપ !”

“જરા ધીરા થાઓ મારા વહાલા, હવે શોધી આપું !!”
કહી કુસુમ આખા મેડામાં અબોટીયું શોધવા લાગી; પણ અબોટીયું જડ્યું નહિ, છેવટે અબોટીયું સાહેબની ખુરશી તળેથી નીકળ્યું; તે સાહેબે લઈ પહેર્યું અને ઝટ પાટલા પર બેસી ગયા.

“જરા હાથ પગ તો, ધુઓ કે એમને એમ રોટલાસ્નાન કરવા બેસી ગયા ?”

“આ સાક્ષી ધરમડીએજ દેશનું સત્યાનાથ વાળ્યું, ચાલ રાંડ ચુપ થા; ચાલ નથી ધોતા હાથ પગ, તું કોણ મને કહેનારી!”

“બાળ્યુ આમ વાતવાતમાં ચીડાઈ શું જતા હશે? લાવો હું હાથ પગ ધોઈ નાખું.” કહી કુસુમ એક લોટામાં પાણી લાવી અને એક કથરોટ લાવી.

“લ્યો આ કથરોટમાં તમારા ચરણ મૂકો!”

“આનુંએ મગજ આજ ચરકી ગયું જણાય છે; એ સ્ટુપીડ હું તે કાંઈ દેવલો બેવલો છું!”

“એ મારે મન તો તમે દેવથી પણ અધીક છે! લ્યો હવે લાવો પગ હું મારા હાથથી ધોઈ.” કહી કુસુમે મધુકરના હાથ પગ ધોયા; હાથ પગનું પાણી જે કથરોટમાં પડ્યું તે તમામ લઈ પી ગઈ અને પછી મધુકરને હાથમાં વીંઝણો લઈ પવન નાખવા લાગી; મધુકર પણ નીચું જોઈ આપટવા લાગ્યો, અને કુસુમ પંખો ફરવા લાગી; મધુકરને કાંઈ પણ કદર કુસુમના પવિત્ર પ્રેમની ન થઈ.

બહાલા આમ વાને વાતે શું કામ ખીજતા હશે? આમ હસકે ઠસકે માઆપને છણકા થતા હશે. ગરીબ ગિયારાં ડોસા ડોસી તમારી હાડ છેડથી છેક અરધાં થઈ ગયાં; એમની સેવા ચાકરી કરવાને સમયે તમે તેમને નાહક વિના વાંકે સંતાપ્યા કરો છે, તે તમે ઠીક નથી કરતા! જુઓ જુવાની તો ચાર દીવસની ચાંદની છે!”

“હાં....માટેજ તેની ખરી મજા માણવી! જે ઇન્સાન જુવાનીમાં દિવાનો થતો નથી તે તદ્દન નાદાન હોવાન છે!”

કહી મધુકરે હાથ ધોઈ નાખ્યા; તરતજ કુસુમે પાન ખીડી તૈયાર કરી સોપારી કાતરી કાચની રકાળી તેમના આગળ ધરી, મધુકરે પાન સોપારી ખાધી અને પછી ચીરટ સળગાવી હીંચકા ખાવા લાગ્યો; આમ કુસુમ પણ વાળુ કરવા લાગી.

“મારા મરીનાનાં કપડાંનો સુટ શેમાં મૂક્યો છે ?”

“આ સામેની ટૂંકમાં છે અને આલપાકાનો સુટ પેલા કબાટમાં છે !”

“મારા રૂશીયન લેધરના ખૂટ શેમાં છે ?”

“હું હમણાં કાઢી આપું છું, અત્યારે ખજાર ક્યાં જવું છે ?”

“મારે જરા કામ છે !”

“પણ આજ તો શુકરવાર થયો !”

“એટલે ?”

“કલમ ખંધ હશે, નાટક પણ નહિજ હોય તો પછી ક્યાં જવું છે ?”

“તેની તારે પંચાત !”

“હાજ તો !”

“એટલે તું મારી શેઠ એમને !”

“ના મારા ંડાલા હું તો તમારી લુંડી !”

“તો પછી ટકટક શાને કરે છે ?”

“તો ંડાલા આજે દશ વાગતાં તો તમે આવ્યા; હવે અગીયાર વાગશે, તો પછી હવે તમે ક્યાં જવા ધાર્યું ?”

“મન ચ્હાય ત્યાં, તું કોણ મને પૂછનાર !”

“એટલોએ મારો અધિકાર નહિ કે ?”

“ બિલકુલ પણ નહિ ! ”

“ અરે પણ આટલી મોડી રાતે તમે ક્યાં જશો ? કોઈ ડાહ્યા માણસ આમ તમારી પેઠે મધરાત સુધી બહાર ન ભટકે હો ! ”

“ પણ બંદા તો ભટકવાના ! ”

“ ત્યારે હવે હું એકલી શું કરું ? ”

“ હાથમાં માળા લઈ પ્રભુનું ભજન કરો ! ”

“ મારો તો કાંઈ પણ હક્ક દાવો તમારા ઉપર નહિ ને ? સદાય મારે કરમે છતાં સ્વામીનાથે વિભોગ ! આખો ભવ ભટકવામાં જવાનો ! ? ”

“ બસ અમે તો લાલ લોક મન રૂઢાય ત્યાં મહાલીએ ! ”

“ બહુ સાફ, જેવી તમારી મરણ ! તમને જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કરો; અમારાં અમે ભોગવીશું ! ” કહી કુસુમે એકદમ હાથ ધોઈ નાખ્યા અને મધુકરનાં કપડાં તથા ખૂટ કાઢી આપ્યાં; ગરીબ કુસુમની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં; પણ મધુકરને કાંઈ પણ અસર થઈ નહિ; મધુકરે તમામ કપડાં પહેરી લીધાં; કુસુમે ખૂટ પહેરાવ્યાં, ટોપીને વ્રશ મારી હાથમાં આપી, પાછળથી કોટને પણ વ્રશ મારી સાફ કર્યો અને રૂમાલમાં સેંટ નાખી હાથમાં આપ્યો. મધુકરે બરાબર ઠાકમાઠ કરી ખુખારો કર્યો અને મૂંછાનાં અણીઆં ઉંદરની પૂંછડી સમાન ઝીણાં બારીક આંખળી આકાશ લાણી ઉંચાં કર્યા અને પોતે હાથમાં આપેલો લઈ મોં જોવા લાગ્યો.

“ દ્યો હવે ચાળા મૂછી હો !! ”

“ કેમ બરાબર ટેસણાં ડૂસ થયો છે ને ? ”

“ હવે બધું ટેસમાં ને ટેસમાં બોલ્યું; હવે તો કાંક ડાહ્યા થાઓ ! અતિમાં મઝા નહિ ! દુનિયામાં દરેક કાર્યની હદ હોય છે; અતિ સર્વ ખોટું.”

* * * *

“ અતિ ગર્વથી રાવણે રીદિ હાણી,
સીતા કષ્ટ પામી અતિ રૂપવાળી;
પતાળે દબાયો બળિ ખુમદાને,
અતિ સર્વ ખોટું બુઝ્યો કંથ જાને.”

“ તારા લવારાની તલમાત્ર પણ અસર મને નહિ થવાની સમજી દીવાની ? ”

“ પણ તમે અત્યારે જાઓ છો ક્યાં ? એ તો કહો, પાંડી ભલે જવું હોય તો જાઓ ! ”

“ એ ખંદા અત્યારે મોંઘાજનને ઘેર જાય છે, સમજી ? ”

“ જરા બોલતાં લાજો ! ”

“ એ તું લાજ તું ! ”

“ તમે લાજો ! ”

“ તારામાં એવા શા રામ કે તારો ધણી ગુણકાને ઘેર જાય ! ”

“ જેને કુશકા ખાવાની ટેવ પડી હોય તે કુશકાજ ખાય ! ”

“ એ તું ખા કુશકા, ખંદા તો પકવાનમાંજ મારવાના ભુસ્કા. ”

“ નાથ વિચારો, સમજણુ રાખો, ડાહ્યા થાઓ, ગુણકાને ઘેર જઈ કોઈ સુખી થયું નથી એ સુત્ર હમેશાં યાદ કરો ! ”

તો બેવકુફ ગુણકાને ઘેર જવાથીજ મનુષ્યને માણસાઈ પ્રાપ્ત થાય છે. અગાઉ મોટા મોટા ડાહ્યા પુરૂષો પોતાના ઉછરતા બાળકોને હુશિયારી આપવા સાડે વારાંગનાને ઘેર મોકલતા તેટલા સાડે ‘વારાંગના રાજ્ય સમા પ્રવેશ’ એ સુત્ર મોટા પંડિતોથી લખાયું છે !

“ એ બધુંએ તુત બુદ્ધિ. પરનારી નર્કનીજ ખારી !! ”

“ અરે પરનારી એજ પ્રેમની અટારી ! ”

“ નાથ પરનારીમાંજ નાચનારા કંઈકે કાળની નાથે અધવચ્ચ રણમાં નથાયા !! ”

“ અંતે જગતમાં નામના તો થઈ ! ”

“ શેની ધુળની નામના; નામનાવાળા કંઈકે ખુવાર થયા પરનારીની ચારીની નામનામાં; અને અંતે થયા બદામના ને નામના !! ”

“ છટ્ નોનસન્સ. ”

“ ગરીબનું કહ્યું માનો નહિ તો પસ્તાશો; પછી પાછળથી કંઈએ સુધરશે નહિ; બુંદની બગડી હે!જથી નહિ સુધરે !! ”

“ પરનારીની મજા તો કાંઈ ચોરજ છે! એનો દોર પરણી નારીમાં નજ મળે ! ”

“ પરણી નારીમાં જે કાંઈ સાચુ સુખ મળે તેનો સોમો અંશ પણ પરનારીથી નજ વળે !! ”

“ બેવકુફ પ્રેમનો બજાર તો બુદ્ધોજ છે !! ”

“ પ્રેમનો બજાર પરણેતરના પવિત્ર વ્યવહારમાંજ છે ! ”

“ એ વ્યવહારમાંજ કલેશ અને દુઃખ છે, જેનો હું પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરું છું ! ”

“ એ કલેશ અને દુઃખ તો વ્યલિચારમાંજ છે ! ”

“ પ્રેમના બળરમાં વ્યલિચાર છેજ નહિ ! ”

“ મન અને દીલના વિમળ આચારવિચારમાંજ પ્રેમનો બળર છે બાકી બધો વ્યલિચાર છે ! ”

“ પરણેતરના વ્યવહારમાં હરદમ ઈર્ષા અને આંસુજ રહે છે તેમાં પ્રેમ હોતોજ નથી ! ”

“ પ્રેમની પવિત્ર ગ્રંથી પરણેતરની સાથેજ ગંઠાયેલી છે. ”

“ પરણેતરની સાથે તો મારફાડ અને ડંડાખાણજ જોડાયેલી છે ! ”

“ એટલે જગતથી અવળું દૃષ્ટાંત તમે સાબીત કરવા માગો છો તે કદાપી કાળે સાબીત થશે નહિ. પ્રેમના બળરમાં વ્યલિચાર છેજ નહિ એવું કહેનારા ખાંડ ખાય છે અને અંતે હાથે કરીનેજ પાયમાલ થાય છે ! ”

“ પરણેતર તો એક લાકડે માંકડુ વળગાડવાની બાણગરની બાણ છે, અર્થાત્ સર્વદા તેમાં ઝગડાની માયાની ઈદ્રજળ રહેલી છે ! ”

“ એવું તો તમારા જેવા મનકર અંકુશ વગરના અને સુધરેલા યુવાનો કહેશે ! ”

“ ખરેખર હું સત્ય કહું છું કે પરનારીમાં સુખ છે અને પરણી નારીમાં દુઃખ છે ! ”

“પરનારીમાં મોહ છે અને પરણી નારીમાં પવિત્ર પ્રેમ છે; પ્રેમ સર્વદા અચળ, અડગ અને કાયમ રહે છે અને મોહ વખત જતાં દુનિયાના વ્યવહારથી ઓછો થઈ ઉતરી જાય છે અને અંતે સદન્તર નાશ પામે છે !”

“પ્રેમનું પિછાન મોહથી થાય છે અને તે મોહ પરણી નારીમાં જેટલા જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં નહિ હોવાથી પ્રીતિનું સત્ય સ્વરૂપ પિછાની શકાતું નથી; અને પરનારી સર્વદા મોહનો લંડાર હોવાથી પ્રીતિનું ઉત્તમ પિછાન ત્યાં જલદી થાય છે !”

“મોહ નાશવંત છે અને પ્રેમ અમર છે !”

“પણ મોહ વિના પ્રેમ ઓળખાતો નથી માટે પરનારીમાં મોહ સારૂ અથડાવું પડે છે; અને છેવટે પરનારીના મોહથી પ્રેમની ખરી ખુબી લોગવાય છે !”

“આવા કપોળ કલ્પિત સિદ્ધાંતો આર્યધરસંસારના સાચા સુખનું સત્યનાશ કાઢશે ! આવો અવળો વિતંડાવાદ તમારા દીલની મલીનતા દર્શાવે છે !”

“મૂરખ, પરનારીમાં લાવ છે અને પરણી નારીમાં રૂશણી છે !”

“એ રૂશણીથીજ લાવ ઓળખાય છે અને એ લાવથીજ પ્રેમ પ્રાપ્ત થાય છે !”

“એ રૂશણીથી પરણી નારીને અચ્છી રીતે મેથીપાક મળે છે; અને લાવ તો પરનારીની આંખના પલકારામાંજ પ્રગટ થઈ રહે છે !”

“એ લાવ નહિ પણ ઝેર !”

“એ બધું તમારામાં ! ત્યાં તો મેરે માલીક, મેરે પ્રાણુ, મેરે જાન, મેરે નબાળ, મેરે સરકાર, મેરે ખાવિંદ, મેરે દિલકાર એવાં સાકરીયાં ગળ્યાં ગળ્યાં મીઠાં મીઠાં વચનોનો વરસાદ !! બસ ઘડીક ગયા કે આનંદમાં ગરકાવ ! સ્વર્ગનું સઘળું સુખ, પ્રીતની તમામ મઝા અને મોહિનીની મધુરી મીઠાસ પરનારીના પાસમાંજ આવી મળે છે !”

“બહુ લાણીને અંતે આવો અવળો સાર કાઢ્યો ! વિધાની પાત્રતા પરનારીમાંજ પીછાની ! નીતિના સિદ્ધાંત પરનારીમાંજ શોધ્યા ?”

“જી હા; જે કાંઈ મેં જોયું તેમાં સારામાં સાડે પરનારીમાં જોયું !!”

“આટલા દીવસ સારામાં સાડે સુધારામાં જોયું; પછી ફેશનમાં જોયું, અને હવે પરનારીની ચારીમાં જોયું; છેવટે તમારું મનડુ તો પરનારીમાંજ મોહ્યું ને !!”

“એ પરનારીમાં રસ છે અને પરણી નારીમાં આંસુ છે !”

“આંસુ વગર રસ ચખાતો નથી; આનંદથી રસ ઉડી જાય છે !”

“ઓ બખુચક રસ તો આનંદથી ઉલટો બમણો તમણો વધે છે; આંસુથી તો રસ ગળી જાય છે ! આંસુના વાસવાળી પરણી નારી છેડા વાળી ઘણીનાં છાજ્યાં લેછે, અને આનંદવાળી પરનારી પોતાના ચારને જોતાં પલકમાં પ્રીદા પ્રીદા થઈ પ્રીદા-ગિરીનો વરસાદ વરસાવી રસને છલકાવી નાખે છે !”

“ત્યારે તમે તો હવે પરનારીના હિમખતી થયા; પણ

બહાલા એટલુંજ યાદ રાખજો કે જે પુરૂષ પરણી નારી પરહરી પરનારીને સ્વાય છે, તે પુરૂષ ગોળ મૂકી ખોળજ ખાય છે ! ”

“ અરે તેજ સુખેથી ધાનની વિવિધ વાની બનાવીને ખાય છે. પરણીના રોટલા અને પારકીનાં ઘેખર ! પરણીનાં પાણી અને પારકીનાં દુધ ! પરણ્યા પુરૂષની કીંમત પરણી ના જાણે પણ પારકી તેની ખરી માંજમઝા માણે ! ”

“ પરણીના રોટલા સદાય નણે, અને પારકીનાં ઘેખર ચાર દીવસની ચાંદની ! પાસે હોય ધનમાલ તો પારકી સદા પ્રેમમાં શુભતાન નહિ તો અદ્વા એક બદામ, લાત મારી એટલા પર કાઢી ઘડીકમાં કરે ખેડાલ ! પરનારીના સંગી ધાનની ધુળ કરીને ખાય છે, પૈસે ટકે હિરાન થાય છે, ઇજત આપડથી જાય છે અને ટકાના તોલુ થઈ વિના મુલે બજારમાં હરાજ થાય છે ! ”

“ નર તો જામર છે. ત્રાંખાના ઘડા માંજ્યા એટલે સાફ; અજવાળ્યા કે ઉજળા ! વિવિધ પ્રકારનાં સુગંધીદાર કુસુમોના માલીક લમરાજ છે ! એને સુમનની શી દરકાર ! જ્યાં સુગંધી ત્યાં લમરો ! ”

“ ઘર ઘરના ઉમરે લટકનારા લમરા આખરે કમળમાંજ કેદ થાય છે અને હસ્તી પદે ચંપાઈ પ્રભાતે પ્રાણુ રહિત થઈ પરલોકમાં જાય છે ! લમરો લમતી જાત છે. તેનું દૃષ્ટાંત નરને લાગુ પડતું નથી ! ”

“ અરે લમરો તો રસ અને પરાગનો ભોગી ! કાચી કળીને કાજ જીવન પ્રાણુ આપનાર એક ફકત લમરો છે, અને તેની કદર કરનાર ફકત એક કળી છે ! ”

“એ કળીને છેતરનાર પણ ભમરોજ છે. એક ઘડીકમાં છેડ દેતાં ભમરાને લાજ ન આવે !”

“એ ભમરાને ભાવનાર કળી છે ! ભમરો તો બિચારો લોગો છે કેમકે:-

“ભાનં તજ્ઞ ભમરો ભમે, કાચી કળીને કાજ;
નમન કરી વિનવે કળી, દે રસ બહાલી આજ.”

“નમન તો નફ્ટપણુનાં ! જ્યાં સુધી ગરજ ત્યાં સુધીજ નમન કેમકે:-

“એક તજ્ઞ ળીજે ભમે, ભમરો ભમતી જાત;
કાચા સોપે કારમી, કળી જપે દીન રાત.

“અરે ભમરો તો ઉમાલી છે. ગુલાબનો નવાબ છે ! દુલ્હા દીલનો દીલગીર છે ! કમળ દીલદારનો સરકાર છે ! આખા પ્રેમ-નગરનો નગરશેઠ એજ ભમરો છે. પ્રીતિધન પ્રેમીને ધીરનાર ભમરો છે !”

“તમે ભમરાને પ્રેમનગરનો નગરશેઠ કહેતા હો તો મુઓ એ નગરશેઠ, પાક્યો પત્થર માને પેટ ! આખા ગામની એંઠ અને નાકનું ગંધાતું લીંટ !”

“તું તારે ફાવે તેમ બોલ પણ નર તો જામર છે !”

“કાળો નાગ નાણાથી ભરેલા ભંડાર ઉપર બેસી ખુશી થાય પણ એને કુબેરભંડારીની ઉપમા અપાય ? નજ અપાય ! કાળો કાગડો મોતીના ઢગલા ઉપર બેસી મોતીની ચાંચ ભરી ભલે હરખાય પણ કાગડો હંસ તે નજ કહેવાય !”

“તારા જેવા પતંગીઆ કમળની પાંખડી ઉપર બેસી

કમળ ભેઈ પુમાઈ જાય પણ પતંગીઆ તે લમરો નજ થાય!"

“કસ્તુરીમાંથી કાંદાનો વાસ નીકળે ત્યારે એ કસ્તુરી કોનું મન હરે? સુખડમાંથી એરડાનો વાસ નીકળે તો પછી સુખડનું કોણ તીલક કરે?”

“માટીથી જે વજનો ચુરો થાય, પાણીથી પત્થર પીંગળી જાય અને તુંબડાથી જે સાગર તરાય તોજ એ વાત થાય!”

“એવા ખોટા દાખલા જવા દો! પરનારી નર્કની ખારી એ સૂત્ર હમેશાં યાદ કરો! લમરાને નગરશેઠ બનાવવાની આકાશ પાતાળની વાત મૂકી દો! ખાવળને બાથ ન લરો! ધુમાડાના બાચકામાં અંતે ધુમાડોજ થશે!”

“પતંગીયું લલે દીવા પાસે જાય અને દીવાને ખાંઉ ખાંઉ કરી ખુશી થાય પણ અંતે પતંગીઆનો તો જીવજ જાય; ખાંડી દીવાને તો કાંઈ ન થાય!”

“આમ ઝાઝું ખોલે મગજ બગાડી બેસશે. આ શું લવારો? લમરો શું? નગરશેઠ શું? પરનારીની હિમાયત શી? તમારે તે આવા અવળા ધંધા શું કરવા કરવા પડે? કોઈ સાંભળશે તો વર્ણુમાંથી કાઢી નાખશે! ગમાર, ગુણુહિણુ, નફ્ટ અને કુલાંગાર મનુષ્યના મોંમાંથી કડવાં ઝેર જેવાં વેણુ નીકળે તેમ અત્યારે તમારા મોંમાંથી નીકળ્યાં! કાનમાંથી કીડા ખરે તેવાં વેણુ તમે ઉચ્ચાર્યાં! વિદ્વતાનો ઉપયોગ તો સારો કરતાં શીખ્યા? ઉપમા, અલંકાર અને દૃષ્ટાંત તે પરનારીની હિમાયતમાંજ વપરાય ને! જરા લાભે હું તે તમને શું વધારે કરું! તમારા જેવા કેળવાએલા ગ્રેજ્યુએટ બી. એ. ને કહેતાં મને અતિશય બળાપો થાય છે!

મારી રંડી ભમરાની આટલી ખત્રી શ્રીકૃષ્ણની ચક્ષાવતાં તમારું માથુંએ ન દુખ્યું ? ”

“ અરે એ તો તત્ત્વજ્ઞાન છે. ”

“ શું રંડીખાણનું તત્ત્વજ્ઞાન ? વિક્રતા તે શું વ્યભિચારની-જ અંગમૂત ? ”

“ અરે કાળિદાસ પંડિત કોણ હતા ? એક મોટા શ્રીલો-સોફર તત્ત્વજ્ઞાની અને મહાન્ કવિશ્વર હતા ? પણ તેમનું દીલ ક્યાં હતું ? ”

“ ગુણકાને ઘેર ! ”

“ ખતાવ ત્યારે બીજે ક્યાંઈ હોય તો ? ”

“ હવે લાજે ! તમારા જેવા એકને પાપે અનેકનાં નસીબ પર તાળાં દેવાશે ! ”

“ હવે પગ હેઠે રેલો અને વાત પડી મેલો ! એવી વાત તું કરે છે કેમ ? ”

“ તમારે ફાવે તેમ કરો પણ હવે મારો કેડો મૂકો ! તમને નવગજના નમસ્કાર ! ”

“ ઠીક ત્યારે બંદા આ આટ્યા બહાર; વેલ લેડી સાહેબજી ? ”

“ તમારા સાહેબજીમાં પૂજો મૂકો હજી પણ એ ને એજ વાત ગુણકાનીજ હિમાયત ! ”

“ હાં એ તો પહેલે ચઈએ ! ફર્સ્ટ રંડી એન્ડ ધેન યુ ! ”

“ અરે શું ધેન યુ ધેન યુ; તમને તે કાંઈ ધેન યુનો મેન્યા થયો ! ”

“ હાં.....હમ તો અબી રંડી કે ઘર ચલા બાયગા ! ”

“ત્યાં જઈનેજ જળ મારશેા ત્યારેજ પાંશરા થશેા; હવે જરા સાંભળો આ છોકરવાદી છોડી દો !”

“બોલો તુમ ક્યા બકતે હો ?”

“હું બકું છું કે ભસું છું પણ તમારા કલ્યાણનીજ વાત કહું છું; તેમાં મારો કાંઈ સ્વાર્થ નથી; જીઓ:-

*

*

*

*

“પુરૂષ પરનારીનો પરધાન ખાય ખડ મૂઢી ખાસુ ધાન;
સુંદરી દે નહિ ધર સનમાન વાસી જેમ પડયું રહે પકવાન;
હૈયું ક્યમ હસી મળેરે ફટ ફટ થાય બધે હેવાન:-ખાય
ગળી કુંડ ગંધાતો ગદો તેમાં કરવું સ્નાન;
મીઠો મેવો ધરતો મૂડી છેવટ છણવું છાણ.
થાય આખર અરે અપમાન:-ખાય
મધ ખૂટયું મધપુડાને શું માખી દેશે માન;
જોળન જોણું થાય વગોણું વંઠે આગળ વાન.
સમજીને એ છે આખર સાન:-ખાય”

“ઢેમ કુલ રાસકલ તુમ જોત બકવા કરતે હય મગર અમારા કાન તેરી બતીયાપે નહિ ધરતે હય! ચલ ઉઠ દૂર થા. જહાન્નમમાં જાવ, અમ તો પરસ્તાનમેં ચલ જાતે હય!” કહી મધુકર એમદમ ધબડ ધબડ કરતો હેઠે ઉતરી પડ્યો, કુસુમ મેં વિકાસી તેના લાણી જોઈ રહી; છેવટે બધું પથર ઉપર પાણી થયેલું જોઈ કપાળ પર હાથ રાખી રોવા લાગી.

“અરેરે પૂંછ વિનાના ખર અને ખીસ્સાના તર એવા જે નર જેને કર્મે જડ્યા તે બાપડીના તો અવતારજ છુટી પડ્યા !

જે સુંદરીને એનો ઘણી રૂઢાય છે તે તો ઘેર બેઠીજ ગંગા ન્હાય
 છે! હરિ હરિ હરિ, શિવ શિવ શિવ, જે કર્મે લખ્યું તે ભોગવ્યા
 વિના સિદ્ધિ નથીજ! એ ગમે તેવા બુડા પણ મારા ભગવાન એ
 છે! એ ગમે તેવા કુડા પણ મારો ઉદ્ધાર એમના હાથથીજ છે!
 બીજા રૂડા મારે શા કામના? માટે પાને પડેલું ઉત્તમ માની
 સુધારી લેવામાંજ સાર છે! એથીજ સફળ સંસાર છે! હશે
 આમ પ્રસંગોપાત કહેતાં કહેતાં પણ કોક દીવસે એ સુધરશે!”
 કહી કુસુમ એક કોથળો પાથરી સૂઈ રહી; આમ લાલસાડેજ
 મધુકરજી મોંઘા નાયકાના ઘર લાણી આવ્યા! મોંઘાબ્જન પણ
 મધુકરની દોસ્તી થવાથી માલપાણી સારી રીતે મારતી હતી.
 મધુકરે મોંઘાબ્જનની સુધારાસમાજમાં સ્ત્રીઓને નૃત્ય સંગીત
 શીખવવા સાડ નિમણુંક કરાવી આપી હતી. મધુકર પણ કેટલાક
 હૈયાના કુટેલ મેન્દરને મોંઘાને ઘેર લઈ જતો હતો, અને ત્યાં
 સારી રીતે રંગપાણી ઉડાવરાવી તેમનું પાણી કરાવતો હતો;
 મોંઘાને મળતા માલપાણીમાં મધુકરને પણ ચોથો ભાગ મળતો
 હતો; એટલે અંધા લુલાની જોડી સરખી રીતે બની રહી હતી.
 મોંઘા મધુકરને રૂઢાતી હતી, અને મધુકર મોંઘાને રૂઢાતો હતો;
 બંને જણાં અન્યોઅન્યમાં સ્વાર્થની બાજી ખેલતાં હતાં; જે
 કોઈ બાજીમાં વચ્ચે ચડી જાય તેનો અચ્છી રીતે ખુરદો થતો
 હતો. જ્યારથી મોંઘાની મધુકરને મહોબત થઈ હતી ત્યારથી
 મધુકર હમેશાં કુસુમનો ત્યાગ કરી તિરસ્કાર કરી મારફાડ કાંઈ
 પણ વાંક વગર કરી તેને પરદુરી આપી રાત મોંઘાને ઘેર
 ગાળતો હતો; ત્યાં જેટલું પીવાય અને ખવાય તેટલું ખાતો

પીતો હતો. આજકાલ તે છેક વર્ષપાર જતો રહ્યો હતો. તેણે ખુદી રીતે દાડ, ગુણકા અને માંસમાટીનું સેવન કરવા માંડ્યું હતું. ઘડીકમાં તે ભાનમાં અને ઘડીકમાં તે બેભાનમાં જેમ આવે તેમ બકતો હતો. ઘડીક હિંદીમાં બોલતો ઘડીક અંગ્રેજીમાં બોલતો અને ઘડીક ગુજરાતીમાં બોલતો નહિ તો પચરંગી ભાષામાં પચરંગી વાતચિત કરતો હતો. અજાણ્યો માણસ જે તેને એકદમ પ્રથમ વાર જુએ તો તરતજ તેની ગાંડામાં ગણતરી કરે એવી તેની હાલત થઈ ગઈ હતી. તેનાં સગાંબહેનો, માળાપ અને ભાઈબંધ દોસ્તદારો તમામ તેનાથી કંટાળ્યાં હતાં. સુધારા-સમાજના કેટલાક મેમ્બરો પણ સમાજમાં ગુણકાની નિમણૂક થવાથી રાજીનામું આપી પોતાની આખર સાચવવા સાડ નીકળી ગયા હતા. માત્ર ગણ્યા ગાંઠ્યા મધુકરને માથે પણ ચપટી લલ-રાવે તેવા નામજદા મેમ્બરો રહ્યા હતા. એકંદર રીતે મધુકર સારી રીતે બહેરમાં પણ તિરસ્કારને પાત્ર થયો હતો.

અત્યારે મોંઘા નાપકાને ઘેર નાચ મજરાની અચ્છી ગમ્મત ઉડી રહી છે ! મોંઘા પણ જે કોઈ તેના મકાનમાં હડીએ ચડે તેનું ગમેતેમ કરીને છકાપંચા રમી કુદ્દામાં ઉતારી કુણીએ મધ ચોપડી પાણી કરવાને તલમાત્ર પણ ચુકતી નહોતી. તે દરેક જણને સરખી રીતે દીલ આપી રીઝાવતી હતી, અર્થાત્ જે કોઈ મોંઘાના પંજમાં ફસાય તે મોંઘાને મનથી પોતીકી માની ચૂકતો હતા. હાવભાવ, રસ, રંગ, માનપાન અને સત્કારમાં મોંઘા કોઈ પણ રીતે ઉતરતી નહોતી. ગમેતેવી કડક પ્રકૃતિના પુરૂષ સાથે મોંઘા એક પળમાં મળી જતી હતી, અને

તેને પાંપણના એક પલકારામાં શ્રીદા કરી નાખતી હતી; જો કે તે જાતની ગુણકા હતી એટલે સર્વ રીતે માલપાણી મારવામાં સર્વ ગુણ સંપન્ન હતી; તો પણ મુંબાઈના ઘણા ઘણા ઉમરાવ-જાદા, અમીરો, નવાબો, ભાટીઆઓ, શેઠીઆઓ અને હૈયાના કુટયા બુવાનીઆઓના પ્રસંગમાં આવવાથી તે સારી રીતે કુશળ બની હતી; અર્થાત્ શરૂઆતના પ્રસંગમાં તે નાણાની દરકાર કર્યા સિવાય મહોબતનો વરસાદ વરસાવી આશકર્તું દીલ પલકમાં જીતી લેતી હતી; તેજ પ્રમાણે મધુકરને પણ સારી લાગવગવાળો કેળવાયેલો અને સુધરેલો જોઈ તેની હરથડી સારી રીતે તબીયત સાચવી લેતી હતી, અને હદ ઉપરાંત હાવ-લાવ પ્રેમ બતાવી તેને ગોળ ગોળ કરી નાખતી હતી ! આપણા લાલસાહેબ મધુકરજી પણ હવે રોજનો વખત થવાથી આથ-ડતા આથડતા દમામમાં છાતી કાઢી રોજખંધ કપડાંલત્તાનો ટેસ મારી મોંઘાની મેડી પર ચડ્યા; મોંઘાએ પણ તેને આવતો જોઈ એક સરસ હાવલાવવાળું ગાયન ગાવા માંડ્યું !

* * * *

“ પુલડાંના શોખી કોઈ પુલડાં લ્યો;
 પુલડાં સુંઘીને ત્રાલ મુલડાં ઘો:-૦
 મન કેરો મોગરો ચિત્ત કેરો ચંપો;
 કાળજનો કેવડો સાલળ્યા લ્યો:-૦
 ગમર ગુલામ કોઈ લ્યોરે નવાબો;
 ચુંટી ચુંટીને સુંઘી દીલડાં ઘો:-૦

“અરે વાહરે પુલડાં વેચવાવાળી માલણુ જોઈ તારાં કુલ ?”

“આઈએ જીનાજ આઈએ કુચ્છ કામ સેવા યે લૌંડીકું
ફરમાઈએ !”

“અરે તારાં કુલ તો ખતાવ લલે પછી નખરાંથી નચા-
વવો હોય તો નચાવ !”

“અરે મેરે જાની આજ તો ખડી કીધ મહેરખાની !”

“અરે મોંઘા મને ખતાવ પહેલાં પુલ, પછી તારે જે લેવું
હોય તે તેનું લઈ લે મૂલ.”

“મેરે જીનાજ, મેરે માલીક, મેરે દુલ્લે નવાજ, મેંતો
આપકી લૌંડી હું !”

“નહિ નહિ મેરી માશુક તુંહી મેરે મધુરે ખુલખુલ હય.”

“મેરે દીલદાર !”

“દીલદારી હોતો અયસી ગમખાર હોતો અયસા;
અંતર કપટ ન લાયે અંદર હો બાહર જયસા.” તાલીબ.

“અચ્છા મેરી દીલદાર સુનલે સુન:-

“સચ્ચી ચારી હય વહી હો જો જોકે સંગ;
દીપકકે કારન જલે જયસે કાઈ પતંગ.”

“મેરે સાજન સુનલો:-

“પ્રીતમેં હયતો પ્રાન હારે હય;
ચયન આરામ સખ ખિસારે હય.”

“મેરી માશુક યે આશકકા જીગર જાન લે સુન:-

“તેરા જોગન ગુલ હય મેં હું ખુલખુલ સદાઈ;
મોહે ન સંતા બોસે ગોરે ગાલોકે દીવાઈ.” તાલીબ.

“ઓ મેરે ઉમરાવ, યે સખ તન મન ધન આપકે પર
હુલ હય !”

“અચ્છા મેરી જન કુચ્છ સંગીત તો સુનાવ, જરા છોટે
છોટે નખરેસેં મેરે જીયાકું તો લુલાવ !”

“બહુત ખુશ મેરે માલીક સુનો તનનન તોમ તનનન
તોમ !”

“હાં હોનેદો જી તનનન તોમ તનનન તોમ તનનન
તોમ !”

*

*

*

*

“મેરે ઘર આવો સજનીઆં મેં સેજ બિછાવું,
જીયાકો લુભાવો સજનીઆં મેં સેજ બિછાવું:—
હાથકી કંગની દેડેં નાથકી નથની દેડેં,
ઝોર હૈયે હાર દેડેં ગલેસે લીપટ લેકે;
અખ ન સતાવો સજનીઆં મેં સેજ બિછાવું:—
મેં લાઝાકી લાડલી મ્હોજતમેં મર જાતી હય,
જમામહ દીલગનકી જગર નજર નઇ આતી હય:
ઘર પીયા આઇએ શોકન ઘર ન જઇએ,
પદાવું મેં પતીઆ વો બતીયાં;
કાતીલ કયું થાઓ સજનીઆં મેં સેજ બિછાવું:—”

“અરે વાહ વાહ પરસ્તાનકી પરી, અદાસેં લરી, અબી
આસમાનસેં જમીપેં ગરી !”

“મેરે સરદાર મધુકરજી આપપેં મેં બહુત બહુત
ફીદા હું !”

“હાય હાય શુલજાર મોંઘા તેરી બાંકી અદાપેં મેં આફ-
રીન આફરીન આફરીન હું !”

“ વારી વારી ખ્યારે જ્ઞાન તેરી સાંવરી સુરત,
 બલહારી ગુલકામ તેરી સાંવરી સુરત;
 મેરે દીલકે અરમાન તેરી સાંવરી સુરત;
 અય જયા કુરખાન તેરી સાંવરી સુરત. ”

“ હાય હાયરે મોંઘા મેરેકુ તો તેં માર ડાલા, તેરે
 કાતીલ નયનાંસે મેરા જીગર ચીર ડાલા, મેરી જાન તેરે પર મેં
 ફીદા ફીદા. ”

“ શીદા શીદા ગુલઝાર તેરી બાંકી અદાપેં,
 તેરા નખરેસેં પાર તેરી બાંકી અદાપેં;
 કાતીલ નેના કટાર તેરી બાંકી અદાપેં,
 મર્દ હોવે ન ટટાર તેરી બાંકી અદાપેં. ”

“ સરકાર આપની મહેરબાનીથી મને બહુજ આનંદ છે;
 આપે સુધારાસમાજમાં મને નૃત્ય સંગીત શિક્ષક નીમી મારા
 ઉપર બડો અહેશાન કર્યો છે ! ”

“ મોંઘા માય ડીયર મોંઘા તારા ઉપર તો સદા હું આફ-
 રીન છું, તારા પ્રેમમાં તો હું ઘેલો થઈ ગયો છું. તારા વાસ્તે હું
 જે કાંઈ કરું તે થોડુંજ છે, અરે મારી ખુલખુલ આ મારી ખાલનાં
 સપાટ તારે પહેરવાને વાસ્તે શીવડાવું તોપણ તે થોડાંજ છે ! ”

“ અરે ખમા ખમા મારા મહેરબાન, વારી જાઈ રે મારા
 પાતળીઆ પર, હું મરી જાઈ રે મારા વહાલા તમારા મુખડા
 ઉપર ! ઓળ ઘોળ થઈ જાઈ ! ”

“ મેરી જાન,

(चित्र २ ज्ये.) भोवा नायकाव्य मञ्चकने कथे:—“ नदि कु पाप फदीसे वीट्ठम !” भा. ४ थो.

“ ઈસ કમલ કરકે પરસસે મન મેરા પરસન હુવા,
ધન કે અયસી લક્ષ્મીકે રૂપકા દરશન હુવા. ”

“ મેરે માલીક.

“ આપ આયે બુલંદ શાન હુધ;
યેહ જમીન આજ આસમાન હુધ. ”

“ અચ્છા જાન અબ જરા ચકાચકી હોને દો ! ”

“ હજુર કયા ચહીએ ? ”

“ રંગપાની એના વિના બધુ ધુળધાણી ! ”

“ હાંજ મેં અબી લાઉં ! અબે મોહની, પેલા કબાટ ખોલકે
શરાબકા શીસા લાવ; મેરે ચારકો મેં અચ્છી તરહસેં આજ
રીઝાઉં ! ”

“ હાંજ મેં અબી લાતી હું. ”

“ મેરે માલીક,

“ શરાબે નાખ હય હર રંગકી અપને પિયાલેમેં,
બેહ તુર્ક કૌનસા બુલમેં હય કયા હયશાખ લાલેમેં;
ન કયું હો લાખ મસ્તાના અદોયેં મેરે નાલેમેં,
ગદાયે મય કદા હું હર તરહકી હય પિયાલેમે. ” તાલીબ.

“ લીજીએ જીનામ ”

“ નહિ જી આપ પહીલે લીજીએ ! ” (જુઓ ચિત્ર ૨ જી.)

“ નહીં આપ લે લો ! ”

“ હાં અચસા લાવ મેરી જાન લાવ ! વાહ વાહ શરાબ
શરાબ તેરા વિના સબ ખાના ખરાબ, ખરાબ ” કહીને મધુકરે
પ્યાલા ઉડાવવા માંડ્યા; જોડે મોંઘાને પણ પાવા માંડ્યા; મોંઘાએ

પણ અમણા ને તમણા મધુકરને આપવા માંડ્યા !”

“વાહ વાહ આજની રળીયામણી રાત કેવી આનંદકારી લાગે છે; સારી દુનિયા રંગમાં ઝુલતી જણાય છે !”

“હાં મારા બહાલા જે ન પીએ શરાબ, ઉસ્કા ખાના ખરાબ જે ન પીએ શરાબ તેની જીંદગી બધી ખરાબાદ ખરાબાદ !”

“મારી માથુક જે પીએ શરાબ તે સારા શહેરનો નવાબ.”

“મેરે આશક આજકા રંગ તો બડા નિરાલા હય !”

“સચ્ચ મેરી માથુક અબ તો જીગરમેં ગરમા ગરમ મશાલા હય.”

“મેરે નવાબ આજ તો આપકી બોલબાલા હય !”

“મેરી પરી તેરી અંખીયાં તો બહુકા ભાલા હય; સુન લે,

“ નયન કટીલે બયન રસીલે શ્વેતશામ મતવારી આંખે,
અબર ખંજર પલકે જમ ધર ચિતવન તિર કટારી આંખે;
ગોરા ગોરા મુખડા તેરા ઉસ પર કારી કારી આંખે,
મેરે મનકા ધાયલ કરકે લગ્ન ગઈ બે ચારી આંખે.”

તાલીબ.

“ફીદા, ફીદા શુલઝાર, મેં તોપે બલિહાર, આફરીન ફીદા.”

આ પ્રમાણે લવારી કરતો મધુકર દાડનો ખુબ નિશો ચડવાથી ચકચુર બની જમીન પર ઢળી પડ્યો; તેની સાથે મોંઘા પણ ચતિપાટ ઢળી પડી; ધબકારાના અવાજથી તેની દાસી તથા નોકર ચાકર દોડી આવ્યાં, અને બંનેને ઉચકીને ઘિછાનામાં નાખ્યાં ! વિષુધ વાંચકો આતે “વારાંગનાનો વિલાસ કે અર્ધાંગનાનો ત્રાસ ?”

પ્રકરણ ૨ જી.

સુધારાની હવાઈ કે ભુંગળ વિનાની ભવાઈ ?

હાહરો.

એ મુખવાળી ચાંદલા તોય અંધની અંધ,
ભળ્યા સુધારક તોય પણ ઘડા વિનાના ધંધ.

હાથી, રથ તથા ઘોડા ઉપર બેસીને ધનવાન મૂઠ પુરૂષો
ભલે ફરે, અને ધનરહિત બુદ્ધિમાન પુરૂષો ભલેને પગે ચાલતા
ફરે, પણ એતો નક્કી સમજવું કે પર્વતના શિખર ઉપર ઉંચે
ચઢીને બેઠેલી કાગડાની પંક્તિ તે કાંઈ હેઠે પૃથ્વી ઉપર વિચ-
રતા રાજહંસોની તોલે કદી પણ આવેજ નહિ !

ભાવે શીખે શુદ્ધો સદા બહુ ભેદ ભાપાના ભણે;
સદ્ગુરુરથ મન સોશાય ને સંન્યાસી સોનૈયા ગણે.
વૈદુ કરે વાળંદ વસ્ત્રો વાઘરી સંચે વણે;
પાયે પડયું પોલાણુ પણ ફેશન આવી આંગણે.

અગ્નિ જળવડે, તડકો છત્રવડે, હાથી અંકુશવડે, બળદ
પરોણાવડે, ગધેડું ડફળાવડે, રોગ ઔષધીવડે
અને વિષ મંત્રવડે નિવારણુ કરી શકાય છે; પણ પંડિત મન્ય

મૂર્ખની મૂર્ખતા કોઈ પણ ઉપાયથી નિવારણ થઈ શકતી નથી,
અર્થાત્ અર્ધદગ્ધને વાસ્તે એક પણ ઉપાય નથી.

* * * *

“ સુધારના સારથીનું મારથીપણું ન કામ,
કામ ન જોગ કીધું તેણે ધારેલુંજ ધીરથી;
આલતામાંથી ચળાવી ધારેલામાંથી ધક્કો મારી,
પરાયાને પીડે પોતે પરાં રહે પીરથી.
નિર દરશાયે નેણુ વડાં વડાં વહે વેણુ:
ફેણી તેવી રેણીમાં રમાય નદિ વિરથી;
ધિક એવા દોંગીલાને વહે મદામુખ મુખ,
મંજન કરાવે મુખ તેનું ખાળ નીરથી. ”

સ્વર્ગસ્થ કવિ મહામુખરામ નરમરામ.

માનવીના મુખની મધુરી વાચાર્થી વદાતી મધુરી મુંખાઈનો
બહાર આજકાલ કાંઈક ઓરજ છે. ધનાઢયોનું ધામ, વિલાસી
ઓનો વિરામ અને પ્રવાસીઓના આનંદાશ્રમ તરીકે આવેખાતી
અલબેલી મુંખાઈની મજા ન્યારીજ છે. કળા કૌશલ્યનો લાંઘર,
ધંધા રોજગારનું બજાર અને નોકરી ચાકરીના ચરખા તરીકે
ચિતરાતી સુંદર મુંખાઈનો દોરદમામ કાંઈક લારીજ છે. અક્ક
લની ગાગર ફેશનના સાગર અને સુંદરતામાં નાગર તરીકે
મનાતી સોનાની મુંખાઈની તો ચાર બલિદારીજ છે. નસીબની
ત્રાપ, ધંધાની ધાપ અને ઉસ્તાદીની છાપ તરીકે છપાતી છેલ
છબીલી મુંખાઈની તો અવધીજ છે ! દોઢીઆની માળા, તાલમ
ખાજીની શાળા અને મોહનીની જ્વાળા તરીકે જલ્લીમ જણાતી
જગતી જાદુગારી મુંખાઈની તો વાતજ રી કરવી ! જુવાનીઆની

મુંબાઈ, ખીસ્સાના તર અને હૈયાના કુઠ્યાની મુંબાઈ, વહીગએ-
લાની મુંબાઈ અને મરણીઆની મુંબાઈ તે મુંબાઈજ છે. પલ-
કમાં હાથીને હોદે બેસાડનાર અને પલકમાં ગધેડાની પીઠ પર
ચઢાવનાર માત્ર એક મુંબાઈજ છે ! અમીરને ફકીર બનાવનાર
અને ફકીરને અમીર બનાવનાર એક જાગતી જત્રી રૂપ ફકત
મુંબાઈજ છે ! બાબાશાઈનાં ઘેબર અને મુંબાઈગરાના રોટલા
ઓટલા ઉપર આપનારી ફકત એક ફાંકડી મુંબાઈજ છે. મોહ-
મયી, હીરણ્યમયી અને મોતમયી માતા ફકત એક મુંબાઈજ
છે. લાલા લોક ઓટલા સાફજ મુંબાઈની બલિહારી અને બોલ
બાલા બોલે છે કે:-

ગઝલ.

“ સોનેકા હોવં ઇરાદા યાર ફક્ક છેલ લાલા,
કમર કસકે ખડે થાના શહેર મુંબાઈ ચલે જના:-૦
લેના રોટલકડી દવાઈ પીના ઓટલકડી દવાઈ,
મોટર બોટ દ્રામમેં શીરના શહેર મુંબાઈ ચલે જના:-૦
ગલે લો ઇફકે ગુલકે ગજરા દેખો રંડીકા નાચ મજરા,
ખીસ્સેમેં રંખા ખુશ નજરા શહેર મુંબાઈ ચલે જના:-૦
પયસેકી કરના બોલખાલા પીછે શીર લેના દીવાલા,
ખુદાકી ધરો હાથ માલા શહેર મુંબાઈ ચલે જના:-૦”

મુંબાઈ મારી માવડી કમાવે રૂપીઓ અને દેખાડે પાવલી,
તેમાં બે આનાની ગાવલી એવી મુંબાઈ મારી માવડી !

મુંબાઈ જશું સુખીઆ થાશું હવેના પૈંગ્યા ખાશું,
દરિયા કેનાં દર્શન કરીને ગીત રૂડેનાં ગાશું.

ઉકત કહેવતવાળી મુંબાઈ જે પહેલાં થોડાં વરસ ઉપર

માઝીમારોનું ગામડું હતું તે અત્યારે એક અવનવી ઇંદ્રપુરીની શોભા ધારણ કરી રહી છે. આ મુંબાઈપુરીમાં આપણી નવલ-કથાના પિતામહ ક્ષાધર વિલિયમ પુરૂષોત્તમરાયજી તેમના કુટુંબકબિલા અને મિત્રમંડળ સહિત તેમની પૌત્રી કબિલા જેને અવળચંડી કન્યા તરીકે આલેખવામાં આવી છે તેનાં લગ્ન કરવા સારૂ થોડાક દીવસથી આવી રહેલા છે. તેમના લગ્ન રંગમાં ભંગ પાડનાર તેમના શુભેચ્છકો અમદાવાદમાં ઘણા હોવાથી ડાસાએ મુંબાઈજી લગ્નકાર્ય સારૂ પસંદ કર્યું છે. જેવો સુંદરલાલ ખારીષ્ટર થઈને વિલાયતથી મુંબાઈના કાંઠા ઉપર પગ દે કે તરતજ કબિલાનાં સુધરેલાં તદ્દન નવી ઢાળનાં લગ્ન કરવાં અને સુધારાસમાજની કારમી બોલબાલા બોલાવરાવી પોતાની વાહ વાહ કહેવરાવવી એજ ઈરાદે તેમણે અમદાવાદ છોડી મુંબાઈ પસંદ કર્યું છે. તેમના મિત્ર વરજીવનદાસ હરજીવનદાસ ખારૈયાના બંગલામાં તેમણે ધામા નાખેલા છે. બંગલાના કમ્પાઉન્ડમાં તેમણે એક સુંદર શામીઆનો ખારૈયા શેઠ પાસે ઉભો કરાવેલો છે. ખારૈયાશેઠને કાંઈ પણ સંતાન નહિ હોવાથી તેમના મિત્ર વિપ્ર ગૃહસ્થ પુરૂષોત્તમરાયની પૌત્રીનું કન્યાદાન આપવાનું પોતે ઘણા ઉમંગથી પસંદ કર્યું છે. આજરોજ સુંદરલાલ આવનાર છે અને સાંજનાં તેનાં લગ્ન નિરધારવામાં આવેલાં છે. સુંદરલાલના મિત્રો તથા તેનાં માતા પિતા પણ બે ચાર દીવસ અગાઉથી મુંબાઈ આવીને રહેલાં છે. ડાસાએ સુંદરલાલનાં લગ્ન તદ્દન નવી ઢાળનાં કરવાનું પસંદ કરેલું હોવાથી વરઘોડા વિગેરેની કડાકુટ કરવાની માંડી વળાવેલી છે. ફક્ત વરરાબ સાદા પોષા-

ક્રમાં મોટરકારમાં કે વિક્ટોરીઆમાં બેસી પોતાના મિત્રમંડળ સહિત બેન્ડના સરોદ વગડાવતા કન્યાગૃહે આવે એવી યોજના યોજી મૂકેલી છે. મુંબાઈના નામાંકિત સુધારકોને બે દીવસ અગાઉથી આમંત્રણ આપી દીધેલાં છે. ગોર મહારાજનાં લક્ષ્માં આ લગ્ન વખતે કાઠી નાખી એક કાદરી પાદરી અને આર્ય-સમાજીય ગૃહસ્થની ત્રિપુટી વરકન્યાના હસ્તમેળાપ સાડ તૈયાર કરવામાં આવી છે. એકંદર રીતે કાંઈ એર અને અવનવી યોજના આ લગ્ન કાર્ય સાડ યોજાયેલી છે. મુંબાઈમાં આ થનારા લગ્ન વિષે જાણવાની અને જોવાની ઘણાક લોકોની લાલસા તલપાપડ થઈ રહી હતી.

એપોલો ઉર્ફે પાલવા બંદર પર આજરોજ વિપ્ર કોમના ઘણાક આગેવાન નામીયા અને જાણીતા સુધારકગૃહસ્થોની જગરી ભીડ સુંદરલાલ બારીષ્ટરને લેવા સાડ વેલકમ કરવા સાડ અને માનપાન આપવા સાડ થઈ રહી છે. સુંદરલાલના ઘણા મિત્રો અમદાવાદથી અને બીજા શહેરોમાંથી, મુંબાઈ સુંદરલાલને આદરસત્કાર કરવા સાડ આવેલા છે. મુંબાઈના પણ કેટલાક સ્કુલ ફ્રેન્ડો આ મેલાવડામાં સામેલ થયેલા છે. બરાબર વિલાયતની સ્ટીમર પરશીઆનો આવવાનો રાખેતા મુજબનો વખત થવાથી સલામતીની તોપ ફેડી, પરશીઆ મુંબાઈના બારામાં દાખલ થઈ. જબરા કુફાટા અને સુસવાટા ભારતી પાણી કાપતી સ્ટીમર જોતજોતામાં લંગર કરવાને સ્થળે આવી ઉભી રહી. નાની નાની બેલીબોટો સ્ટીમર પાસે ઉતાડ-એને લેવા ઉતાવળી ઉતાવળી હંકારાવા લાગી. મીલાવડાના

આગેવાન જુહસ્થો સુંદરલાલને લેવા સાડે જલ્લીખોટમાં બેસી સામા ગયા. સુંદરલાલ તેના એક જખરા સુંદર ન્યુફોલાન્ડ ડોંગ કુતરા સાથે ખોટમાં બેસી કીનારા પર આવ્યો. કીનારા પર સુંદરલાલે પગ મૂકતાંજ હુરરેના પોકારોથી, કુલોના વરસાદથી અને તાળીઓના ગડગડાટથી તેના વખાણનારાઓએ તેને વધાવી લીધો. તેના ગળામાં કુલોના હારના ઢગલા થઈ ગયા; પુલની છડીઓનો તો પારજ ન રહ્યો ! પા એક કલાક સુધી ખંદર પર વિશ્રાન્તી લીધા પછી સર્વ સાજનમંડળ મહાજન મી. સુંદરલાલ ખારીષ્ટર અને તેના એસ્કવાયર દોસ્ત મી. ન્યુફોલાન્ડ ડોંગને મોટરકારમાં પધરાવી ગાજતે વાજતે શહેર લાણી કુચ કરવા લાગ્યું; રસ્તાઓમાં તેના મિત્રમંડળની ગોઠવણ મુજબ ઠેર ઠેર હાર તોરા તેના ગળામાં પડવા લાગ્યા. જેમ જેમ હાર તોરાઓના ભારથી સુંદરલાલ ખારીષ્ટર સાહેબ અકળાવા લાગ્યા તેમ તેમ તે સાહેબ પણ થોડા થોડા હાર તોરા તેમના માનીતા મિત્ર ન્યુફોલાન્ડ ડોંગને પહેરાવતા ગયા. શેરડીને લીધે એરંદો અને દીવાને લીધે જેમ કોડીયાં પૂજાય તેમ ખારીષ્ટર સાહેબને લીધે ન્યુફોલાન્ડ ડોંગ પણ હાર તોરાથી માન પામવા લાગ્યો !! ખારીષ્ટર સાહેબને તેમના ઉતારામાં મૂકી સર્વ સાજનમંડળ વેરાઈ ગયું; ખારીષ્ટર સાહેબનાં સગાંવડાલાંઓએ સર્વ સાજનમંડળને સાંજે લગ્નમાં આવવાનું ઈજન આપ્યું. તમામ લાગતા વળગતાઓ ખારીષ્ટર સાહેબના સાંજના લગ્ન સાડે તાલમેલ કરવા મંડી પડ્યા. આ બાબુ પુરૂષોત્તમરાયજી અને વરજીવનદાસજી સાંજના લગ્નમંડળની યોજનામાં જીવ તોડી કામકાજ કરવા

સાડે મંડી પડ્યા. જોતજોતામાં બપોરનો સમય વ્યતિત થવા લાગ્યો. લગલગ સાંજના સાત વાગ્યા, વરરાજાને આવવાનો ફક્ત એક કલાક બાકી રહ્યો. તમામ ફેમીલી બંગલામાંથી શામીઆનામાં આવ્યું.

શામીઆનાની રચના પણ ઘણી ચિત્તાકર્ષક અને સુંદર રચનામાં આવી હતી. મંડપના યોગાનમાં બાટલીબોઇનું જાણીતું બેન્ડ હાજર રાખવામાં આવ્યું હતું. આખા શામીઆનાને આસોપાલવનાં તોરણથી તથા પુલ પાનથી અચ્છી રીતે શ્રંગારવામાં આવ્યો હતો. વિજળીક પંખા તથા લાઇટ પણ મનહર રીતે મંડપમાં ગોઠવવામાં આવી હતી. શામીઆનામાં ત્રણ કમાનો પાડવામાં આવી હતી. એક કમાનના દરવાજા A એમાં મુસલમાન ગિરાદરોની બેઠક ગોઠવવામાં આવી હતી. બીજી કમાનના દરવાજા B બીમાં હિંદુ ગૃહસ્થોની બેઠક ગોઠવવામાં આવી હતી; અને ત્રીજી કમાનના દરવાજા C સીમાં પારસી ગૃહસ્થો તથા યુરોપીઅન ગૃહસ્થોની બેઠક ગોઠવવામાં આવી હતી. વચલા દરવાજામાં સામે ગેલરી પર એક નાનું સિંહાસન વરરાજા સાડે ગોઠવવામાં આવ્યું હતું. તેની જોડે છેક નાનું સિંહાસન મી. ન્યુફોલ્ડ ડોંગને વાસ્તે હતું અને તેની જોડે પહેલા જેટલું બીજું સિંહાસન કન્યા સાડે ગોઠવવામાં આવ્યું હતું. એ કમાનના દરવાજા પર સામસામે નવનીતલાલ તથા ગીરજાગવરી મુસલમાન ગૃહસ્થોની સરમરા સાડે મનમોહક પોષાકમાં સજ્જ થઈ ઉભાં રહ્યાં હતાં; તેનાથી થોડેક દૂર તદ્દન અંગ્રેજી પોષાકમાં મહમના ડ્રેસમાં કેસર દરવાજાના અંદરના

ભાગમાં એક ઇંગ્લીશ ચેર પર ટાઈમ્સ ઑફ ઇન્ડિયા વાંચતી બેઠી હતી. બી, કમાનના દરવાજા પર સામસામે મી. વરજીવન-દાસ અને લાડકોર મુંબાઈગરા મનહર ડ્રેસમાં હિંદુ ગૃહસ્થોની સરભરા સાડે સજ્જ થઈ ઉભાં રહ્યાં હતાં; તેનાથી થોડેક દૂર કાધર વિલિયમ પુરૂષોત્તમરાયજી એક ઇંગ્લીશ ચેરમાં આરામ લેતા બેઠા હતા. સી કમાનના દરવાજા પર સામસામે નવલશંકર અને મુલદ્રા સુંદર વસ્ત્રાલંકારથી સજ્જ થઈ ઉભાં રહ્યાં હતાં; તેમને સારી રીતે પારસી તથા યુરોપીઅન ગૃહસ્થોની સરભરા કરવાની હતી; તેનાથી થોડેક દૂર કાન્તા તદ્દન અંગ્રેજી પેશા-કમાં મડમના ડ્રેસમાં સજ્જ થઈ એક ઇંગ્લીશ ચેર પર બેસી એડવોકેટ ઑફ ઇન્ડિયા વાંચતી બેઠી હતી. આ સિવાય રસિક-લાલ તથા લલિતા બીજા કાલતુ કામમાં ગુંથાયાં હતાં. કુસુમને ગૃહસ્થોની સરભરા કરવા સાડે પુષ્કળ સમજાવવામાં આવી હતી પણ તેણે છવ્વાક ના પાડી હતી. મધુકર કુસુમને તેની મરજી ઉપરાંત પોતાનાં માંદાં માળાપને રજાતાં મૂકી અમદા-વાદ છોડાવી મુંબાઈ લાવ્યો હતો. મધુકરને સુંદરલાલની સર-ભરા કરવા સાડે ખાસ કરીને રોકવામાં આવેલ હતો. છેલ્લશંકર વકીલને ખહારના કામની ગોઠવણ સાડે રોકવામાં આવ્યા હતા. કુંદન, મણિલક્ષ્મી, જ્યન્તીલાલ અને મામા અમીઘરપ્રસાદ ખાસ કરીને રાયજી તરફ અણુગમે બતાવી દૂર ગેરહાજર રહ્યાં હતાં. આ પ્રમાણે રાયજીનું આખું કુટુંબ લગ્નકાર્યમાં ગોઠ-વાઈ ગયું હતું. આમંત્રણ કરેલા આગેવાન સુધારકો ધીમે ધીમે મિત્રમંડળ અને તેમની સ્ત્રીઓ સહિત આવવા લાગ્યા; બેન્ડ

(ચિત્ર ૩ વઢું.) " આરીસ્ટર સાલેળ મુંદરસાત ઘોડે નદિ વ્હનાં મોટરકારમાં ખીરાન્યા." ભા. ૪ થો.

મધુર સરોહ વગાડી તેમનો સત્કાર કરવા લાગ્યું. ઉપરાઉપરી વિક્ટોરીયા અને મોટરોની દોડધામ થવા લાગી, ટ્રામ ગાડી પણ સાજનમંડળથી ઉભરાવા લાગી, બેન્ડ પણ વગર વિશ્રાન્તીએ એકદમ વાગવા લાગ્યું ! આખો ખંગલો વરઘોડીયા ધામધુમથી ધમધમી ઉઠ્યો !

ખીજી બાજુ સુંદરલાલ ખારીષ્ટરને ઉતારે પણ જગરી ધામધુમ મચી રહી. ત્યાં પણ બેન્ડ વેલકમ સારૂ રોકવામાં આવ્યું હતું. સાડાસાતનો અમલ થતાંજ સર્વ સાજનમંડળથી સુંદરલાલનો ઉતારો ખીચાખીચ ભરાઈ ગયો. સુંદરલાલ પણ વરરાજનો જામા મંડીલ અને દુપટ્ટાનો પોષાક પરહરી ફક્કડ અંગ્રેજી પોષાકમાં સજ્જ થઈ ગયો. તેને વરરાજની નિશાની તરીકે હાથમાં શ્રીફળ આપવામાં આવ્યું; તે શ્રીફળ હાથમાં નહિ ઝાલતાં રૂમાલમાં વીંટી મોટરકારમાં મૂકવામાં આવ્યું; “ખારીષ્ટર સાહેબ પણ ઘેડે નહિ ચઢતાં મોટરકારમાં બિરાજ્યા.” (જુઓ ચિત્ર ૩ જી.) તેમની જોડે તેમના ખીજા બે પરમ મિત્રોને પણ બેસારવામાં આવ્યા; વરરાજની પાયગા ઉપડવાની જગરી તૈયારી થઈ; પણ આ વખતે તેમના સાચા દોસ્ત ન્યુ-ફોલાન્ડ ડોંગ સાહેબ મોટરમાં જણાયા નહિ, જ્યાં સાજન ચાલવા માંડ્યું અને બેન્ડ વાગવા માંડ્યું કે તરતજ ખારીષ્ટર સાહેબનું ડોંગ સાહેબ સારૂ ધ્યાન ખેંચાયું. મોટર ચલાવવી બંધ રખાવી અને તરતજ ડોંગને લાવવાની લલામણ કરી. ખારીષ્ટર સાહેબના વડિતોએ ડોંગ તરફ સખત અણગમો બતાવ્યો અને કહ્યું કે લગ્નમાં કુતરું શોભે નહિ; આથી ખારીષ્ટર સાહેબને મિલજ

હાથથી ગયો. અને તરતજ તેમના મિત્ર કાન્તીલાલને ડોંગ લાવવા સારું હુકમ કર્યો.

“વેલ મી. કાન્તીલાલ પ્રીંગ માઈ ન્યુફોલ્લાન્ડ ડોંગ કવીકલી !”

“સાહેબ મેરેજ સેરીમનીમાં ડોંગ શોભે નહિ !”

“વેરી સારી, મારે ડોંગ વગર ઘડી પણ ચાલશે નહિ.”

“આ વખતે ડોંગ વિના ચલાવી દેયો સાહેબ; નહિ તો મારી હાંમી થશે.”

“વેલ માય ફ્રેન્ડ કાન્તીલાલ હુ યુ નો ? માઈ હાર્ટીએસ્ટ ફ્રેન્ડ ઇઝ માઈ ન્યુફોલ્લાન્ડ ડોંગ ! માઈ એડીકોંગ, માઈ પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી એન્ડ માઈ બાડીગાર્ડ ઇઝ માઈ ઓનલી મી. ન્યુફોલ્લાન્ડ ડોંગ એસ્કવાયર !”

“વેરી વેલ ઘેન આઈ મે જસ્ટ પ્રીંગ હીમ હીઅર.” આ પ્રમાણે કહી કાન્તીલાલ ન્યુફોલ્લાન્ડ ડોંગને લેવા સારું ઉતારામાં ગયો. આખા સાજનમંડળમાં કુતરા સંબંધી જમરી ચર્ચા ચર-ચાઈ રહી. કેટલાક તો બારીષ્ટર સાહેબની તીખી મીડી મશ્કરીઓ કરવા લાગ્યા. કેટલાક જાહેરમાં બોલવા લાગ્યા અને કેટલાક ખાનગીમાં ધીમે વાત કરવા લાગ્યા; જેને જેમ ફાવે તેમ ચર્ચા કરવા માંડી; આખા વરઘોડામાં ડોંગ ચેપટર ચર્ચાઈ રહ્યું ! છેવટે કાન્તીલાલ, કુતરાને લાવ્યા; કુતરાને જોયો કે તરતજ સુંદર-લાલનું મોઢું મલકાઈ ગયું, અને મોંમાંથી નીકળી પડ્યું કે “કમઓન ડીઅર ટોમી કમ ઓન !” ટોમી ટપલેતોક મોટરમાં ચઢી બેઠો. ન્યુફોલ્લાન્ડ ડોંગ દેખાવમાં સિંહના જેવા વિકાળ

અને ગંભીર રાતી આંખવાળા હોય છે. તેને જોતાંજ કાચાપોચા માણસનાં તો પોતીયાં ઢીલાં થઈ જાય છે. મોટરમાં ટોમી જેવો બેઠો કે તરતજ સુંદરલાલના બે લાઈઅંધ ટોમીની આંખ જોઈને થરથરી હેઠે ઉતરી પડ્યા. સુંદરલાલે તેમને બેસવા ઘણો આગ્રહ કર્યો પણ તે બેઠાજ નહિ. છેવટે લગ્નનું સરઘસ ચાલવા માંડ્યું અને બેન્ડ મધુર રાગ વગાડતું આગળ વેધવા માંડ્યું. વરઘોડો જોતજોતામાં ધમકારાઅંધ આગળ ચાલવા લાગ્યો ! વરરાજાને ઈંગ્લીશ પોષાકમાં મોટરમાં બેઠેલા જોઈ જતા આવતા લોક ઘણા વિસ્મય થવા લાગ્યા; તેમ વરરાજા જોડે કુતરો બેઠેલો જોઈ કેટલાક અચાંખામાં પડી વરરાજાની મૂર્ખાઈ પર હસવા પણ લાગ્યા. કેટલાકે ધાર્યું કે મોટરમાં ખારીષ્ટર સાહેબ કુતરો પરણાવવા જતા હશે, અને કેટલાક તો મશ્કરીમાં કહેવા લાગ્યા કે લાઈ કુતરો ખારીષ્ટર સાહેબને પરણાવવા જાય છે. આ પ્રમાણે વરરાજાની વાત મુંઝાઈમાં છેક એક છેડેથી કે બીજા છેડા સુધી થવા લાગી. આખા મુંઝાઈમાં મેરેજની ચચા જગમગી રીતે ચચાવા લાગી ! છેવટે વરઘોડો છેક ખારૈયા સાહેબના બંગલાની નજીકમાં આવી પહોંચ્યો. બંગલાવાળા બેન્ડે વરઘોડાને સારી રીતે સલામતી આપી અને વરઘોડાવાળા બેન્ડે બંગલાવાળા બેન્ડને આભાર માની વળતી સલામતી લીધી. તમામ સાજનમંડળ બંગલાના કમ્પાઉન્ડમાં દાખલ થયું. ખારૈયા શેઠ તરફથી સાજનમંડળને સારી રીતે હેતલર્યો આવકાર મળ્યો. તમામ સાજનશામીઆનામાં ગોઠવાઈ ગયું. વરરાજા સુંદરલાલ ખારીષ્ટર સાહેબે પણ અણુવર મી. ટોમી ડોંગને લેઈ ગેલેરી પર પોતાને માટે

નીરમાણ થયેલી જગાએ પોતાની બેઠક લીધી. કુતરાને સાડે એક નાની ફેન્સી બેઠક ગોઠવાયેલી જોઈ ઘણુંજ આનંદ પામી થેન્ક યુ અને ગ્લેડનો વરસાદ વરસાવી ટોમી ડોંગને બેસારી પોતે બેસી ચીડટ કાઢી સળગાવી પીવા મંડ્યા! આખા શામીઆનામાં વિરાજમાન થયેલા સાજન તથા મહાજનમંડળમાં બારીષ્ટર વરરાજ મી. સુંદરલાલ અને ટોમી ડોંગ સંબંધી ધીમી ધીમી વાતચીત વિસ્મયતા અને અચંબા સાથે થવી શરૂ થઈ !

નવીન ઢગ્ગનાં લગ્ન મુજબ વરરાજને પણ નવીન ઢગ્ગમાંજ આવકાર અને સત્કાર મળ્યો! શરૂઆતમાં કુમારીકાઓએ હાર-મોનીયમ વાજના મધુર સ્વર સાથે મંગલગાન ગાઈ વરરાજને આશીર્વાદ આપ્યો ! આખા શામીઆનામાં હવે શું થશે તે નિહાળવા સાડે ગંભીરશાન્તિ પથરાઈ ગઈ. શરૂઆતમાં બારેયા શેઠ મી. વરજીવનદાસ ઉભા થઈ પોતાના બુલંદ અવાજે સાજન-મંડળનો સત્કાર કરી મુંબાઈના સુધારકમંડળને પોતાના મિત્ર મી. પુરૂષોત્તમરાયજીની ઓળખાણ આપવી શરૂ કરવા લાગ્યા:-

“ મહેરમાન શેઠીઆઓ અને સદ્બારીઓ બહેનો !

આજરોજ આપ સાહેબોને મારા મિત્ર મી. પુરૂષોત્તમ-રાયજીની ઓળખાણ આપવા ઇચ્છું છું. મી. પુરૂષોત્તમરાયજી જે તમારી સમક્ષ વિરાજમાન થયા છે, અને જેમણે આ સુધારાવાળું તદ્દન નવીન ઢગ્ગનું લગ્ન આદરવું શરૂ કર્યું છે તે ગૃહસ્થ શહેર અમદાવાદના વતની છે. તે એક સારા ઘણાજ ઉંચા જાણીતા અને નામીયા પુરાતની કુલીન કુટુંબના ગૃહસ્થ છે. તેમના બાપદાદાએ અમદાવાદની વિપ્રકોમની ન્યાતમાં ઘણુંજ

જાણવા લાયક કામો કીધેલાં છે. તે સાહેબને ત્રણ દીકરા અને બે દીકરીઓ છે, વળી તેમને ત્રણ દીકરાની પણ ત્રણ દીકરીઓ છે. પોતે સુધારાના ચુસ્ત હિમાયતી છે. આપણી પાયમાલી કરનારા જુના રીતિરિવાજોના તેવન એક કદા દુશ્મન છે. સ્ત્રી-કેળવણીના તે એક ચુસ્ત ચુંદા એડવોકેટ છે ! આપ સઘળા જાણીને ખુશી થશો કે તે સાહેબની પાંચે પુત્રીઓ બી. એ. માં પાસ થયેલી છે. તેમાંની ત્રણ દીકરીઓનાં તેમણે લગ્ન કીધેલાં છે. તે ત્રણ દીકરીઓના વર પણ બી. એ. પાસ થયેલા કેળવાયેલા સુધારાના હિમાયતી છે. તેમની કાન્તા નામની દીકરી જે બે વર્ષ ઉપર રાંડેલાં (વિધવા થયેલ) હતાં તેમનાં પુનર્લગ્ન મી. છેલશંકર વકીલ સાથે ગયા વરસમાં કરી વિધવાવિવાહની તેમણે સારી રીતે બોલાબોલા બોલાવી છે. આ ઉપરથી આપ જાણીને ખુશી થશો કે તેવન કેટલા બધા સુધારામાં આગળ વધેલા છે ! સુધારો સુધારો મોઢે કહેવો અને તેનાં લાંબાં લેક-ચરો આપવાં તે ઘણાં સહેલ છે પણ વખત આવે પોતે સુધારો પોતાના કુટુંબમાં કરી દેખાડવો તે ઘણું ડીફીકલ્ટ છે, કઠીન છે, મુશ્કેલ છે. ચાલુ જમાનામાં સેલ્ફ-સેક્રીફીસ જાતીલોગ આપનારા સુધારકોની ઘણીજ ખોટ છે; તો સાહેબો આવા ટાઇ-મમાં મી. પુરષોત્તમરાયજીએ જે આવું ઉમદા કત્યાણી અને પરોપકારી સુધારાનું પગલું લાઈ છે તે મારા માનવા મુજબ ઘણુંજ ઉત્તમ છે ! હું ધારું છું કે આપ સાહેબો પ્રજા એવણુ સાહેબનું અનુકરણ કરી સુધારાનો વિજય કરશો ! આજ રોજ તેમની પૌત્રી કપિલા જે બી. એ. પાસ થયેલાં છે તેનાં લગ્ન

સુંદરલાલ સાહેબ સાથે થનાર છે. સુંદરલાલ સાહેબ પણ ધણુજ
 ખાનદાન ફ્રીમીલીના નખીરા છે. તેમણે છેક વિલાયત જઈને
 ખારીદરની પરિક્ષા પસાર કરી છે. તેમની ન્યાતમાં તે સાહેબનું
 દૃષ્ટાંત ખારીદર સાહેબ તરીકે પહેલુંજ છે ! તે પણ સુધારાના
 સારા હિમાયતી છે ! આપણા લોકમાં લગ્ન મેરેજમાં ધણુજ
 કુચ્ચાલો અને ઉડાઉ રીત રસમો રહેલાં છે; તે રીત રસમને મારા
 મિત્ર પુરૂષોત્તમરાયજીએ સારી રીતે તિલાંજલી આપેલી છે અને
 પરદેશગમનને અંતઃકરણથી ગ્રાહે છે. વિલાયત જઈ આવના-
 રને આપણા લોક ન્યાત ખહાર મૂકે છે અને તેને અનેક રીતે
 કનડે છે; તેની સાથે લાણુ વ્યવહાર તથા ખેટા ખેટી વ્યવહાર
 ખિલકુલ રાખતા નથી, તે આપ સાહેબોની જાણમાં છે; તો તં
 અનિષ્ટ રિતરિવાજોને કોરે કરી મારા મિત્ર મી. પુરૂષોત્તમરાયજી
 સુંદરલાલ ખારીદર સાહેબને હેતલર્યો આવકાર આપવા સાડ
 ખાસ કરીને મુંબઈ આવેલા છે, અને સુધારાને સારો ધંડા
 મળે અને પરદેશગમનનો વિજય થાય તથા લોકો સારી રીત
 સુખી થઈ દેશનું કલ્યાણ કરે એમ ધારી તેમણે પોતાની પૌત્રી
 કપિલાનું લગ્ન પણ આ વખતે કરવું ઉચીત ધારી અહીંયાં
 ઘડીયું લગ્ન ઠરાવી આપ સાહેબોને બોલાવ્યા છે; તો હું આશા
 રાખું છું કે તમે દરેક સાહેબો મારા મિત્રના આ માંગલિક
 કાર્યને મુખારકબાદી આપી સુધારાનો વિજયવાવટો આખા
 દેશમાં ફેલાવશો ! આમીન ! આમીન !” આખા શામીઆનામાં
 મી. વરજીવનદાસના એડ્રેસથી આનંદની લાગણી ફેલાઈ રહી
 અને તાળીઓનો જખરો ગડગડાટ થઈ રહ્યો. મી. પુરૂષોત્તમ-

સયણ પણ છાતી કાઢી દમામમાં ઉભા થયા અને સાજન મહાજન મંડળને પ્રબોધવા લાગ્યા.

“ મહેરબાન બાનુઓ અને ગૃહસ્થો !

આપ સાહેબોએ મારા ઇજનને માન આપી અહીં પધારવા જે તસ્દી લીધી છે તે સાડે આપનો હું અંતઃકરણપૂર્વક ઉપકાર માનુ છું. મને જે સાડે લાગ્યું છે તે મેં કર્યું છે. સ્ત્રીકેળવણી અને સુધારો દેશોદય થવામાં સખળ સાધન છે એમ મેં માની તેની જખરી હિમાયત કરી છે અને પ્રસંગ આવતાં જે કાંઈ થાય તે મેં તથા મારા કુટુંબે દુનિયાને કરી દેખાડ્યું છે ! લોકો મારા સંબંધી ગમે તેવી કડવી મીઠી ટીકા કરે તેની મેં દરકાર રાખી નથી અને લવિષ્યમાં હું રાખવા માગતો પણ નથી. અંગ્રેજીમાં એક કહેવત છે કે (લેટ કરેજ બી મુન્ડ બાય ડીડસ નોટ બાય વર્ડસ) અર્થાત કામ કરી દેખાડો કહી ન દેખાડો; તે પ્રમાણે ચાલવા હું માગુ છું. આપ જાણો છો કે સંસારમાં સ્ત્રી અને પુરૂષની એક ઉમદા જોડ છે. તે બંનેથી દરેક કાર્ય થઈ શકે છે; અન્યોઅન્યની મદદ વગર કાંઈ પણ કાર્ય થઈ શકતું નથી; એ નિર્વિવાદ છે. પુરૂષથી દેશની ઉન્નતી થઈ શકે છે અને સ્ત્રીથી ઘરની તથા કુટુંબની ઉન્નતી થઈ શકે છે. પુરૂષને દેશોદય સાડે સફલિતા તથા સુધારાની ખાસ જરૂર પડે છે અને સ્ત્રીને ઘર-સંસારની ઉન્નતી સાડે કેળવણીની મુખ્ય જરૂર પડે છે; એટલા સાડે નેપોલીઅન જેવા સ્વદેશ પ્રેમી કહી ગયા છે કે:-

“ કહે નેપોલીયન દેશને કરવા આબાદાન,
સરસ રીત તો એજ છે ઘો માતાને જ્ઞાન. ”

માટે મેં મારા કુટુંબની કન્યાઓ તથા સ્ત્રીઓને સારી રીતે સ્ત્રી કેળવણી આપી તેમને ઉત્તતીના શિખર ઉપર મૂકી છે ! બીજું આપણા આર્યધરસંસાર વ્યવહારમાં લગ્ન એ એક અગ્રગણ્ય ગુણવર્ણીભર્યું અને મહાભારત કાર્ય છે. તેમાં લલલલા ડાહ્યા પણ દિવાના થઈ જાય છે. પુરૂષ વર્ગને લગ્ન સારૂં ઘણુંજ વેઠવું પડે છે. તેથી તન, મન અને ધનની ઘણીજ ખર્ચારી થાય છે. ઉભયપક્ષમાં લગ્નના ઉંઘા અને આડા રિતરિવાજથી ઘણુંજ આખી જીંદગી સુધી પૈસા ટકાવું દુઃખ વેઠવું પડે છે. દાખલા તરીકે કે એક કન્યાના આપને કન્યાનાં લગ્ન કરતી વખતે વરને સારી રીતે પહેરામણી આપીને સંતોષવો પડે છે; પહેરામણીમાં કન્યાનાં માઆપને માથાના વાળ પણ ધરાણે મૂકવા પડે છે; તેમજ વરના આપને વરના લગ્ન વખતે પણ ઘણુંજ વીતે છે; જન તૈયાર કરવી, આખી જાનને પરગામ પદરના પૈસાની ટીકીટો ખરચીને લઈ જવી, વરનો વરઘોડો કાઢવો, વાજવાળા, ઘોડાવાળા અને બગીચોવાળાઓનાં બીલ ચુકવવાં, પોળના, ગામના પાડાપાડોશી તથા સગાંબંડાલાંઓને શ્રીફળ વહેંચવાં, પૈસા વહેંચવા વગેરે આંધળું અને લાખલુટ ખર્ચ કરવું પડે છે; અર્થાત્ એક લગ્નનું કાર્ય કરી વરકન્યાનાં માઆપને એક દશકા સુધી ગરીબી અવસ્થામાં રહેવું પડે છે; એટલા માટે મેં મારી પૌત્રીનાં સુધરેલાં નવીન ઢાંખનાં લગ્ન કરવાં શરૂ કરેલ છે. આજરોજ આપની સમક્ષ મારી પૌત્રીનાં લગ્ન ગોર મહારાજ કે જે કેવળ વેદીયું ઠોર પોપટીયું કર્મકાંડનું જ્ઞાન જાણે છે અને કેવળ અશુદ્ધ વિવાહ વિધી ઠાકી બેસારી લાકડે માંકડું વળગાડી દે છે; અને

દાન દક્ષણા વખતે મોટું દરિયા જેવડું ડાચુ ફાડી રીસાઈ બેસે છે, અને જજમાનને સારી રીતે પજવે છે તે ગોર મહારાજને મેં આ વખતે દૂર કરેલા છે, અને લગ્નકાર્ય મારા વિદ્વાન આર્ય-સમાજીય પંડિતમણિ મિત્ર મહીધરપ્રસાદ મારા મિત્ર શેઠ વરજીવનદાસના મિત્ર મજમુદ્દીન કાદરી સાહેબ અને રૈવરન્ડ પાદરી સાહેબ મી. આઉલના હાથથી થશે ! આ ઉપરથી આપ સહજ અનુમાન બાંધી શકશો કે આ લગ્નકાર્યથી હીંદુ મુસલમાન અને અંગ્રેજોમાં લાઘ્યાવાનો સંબંધ સારી રીતે વધશે અને સુધારો ઘણોજ મજબુત અને પગલાર થઈ આગળ વધશે. આ ઉપરાંત મારા મહેરમાનો તમે જાણીને ખુશી થશો કે મારા માનવંતા જમાઈરાજ ખારીદર સાહેબ મી. સુન્દરલાલલાઈએ પણ માફ અનુકરણ કરી વરઘોડાના આંધળા ખર્ચને નાપસંદ કરી એક સાદી મોટરકારમાં બેઠી પરણવા સાફ આવી મને અત્યંત આનંદી અને ઉપકારી કર્યો છે. કેવળ નકામા ગાડીઘોડા, નાળીએર અને પૈસા વહેંચવાનો રીવાજ, જામા, મંડીલ અને દુપટ્ટાનો ત્યાગ કરી તદ્દન તેમના સાદા ઈંગ્લીશ રાજપોશાકમાં સજ્જ થઈ નવીન અને સુધરેલી રીતી પરણવાની અનુકરણ કરી છે તે તેમણે ઘણુંજ ઉમદા કાર્ય કર્યું છે. હું આશા રાખું કે આપ સાહેબો આ તેમના ઉજળા કાર્યને સારી રીતે વધાવી લેશો અને તેમનું તથા અમારું અનુકરણ કરી સુધારાને વધારે મજબુત બનાવી આગળ વધારશો ! તથાસ્તુ ! આમીન !”

ફાધર વિલીયમ પુરુષોત્તમરાયજીનું લાપણુ જ્યાં ખતમ થયું કે તરતજ થેન્કસનો વરસાદ વરસી રહ્યો ! વરજીવનદાસ ખારૈયાશેઠે લગ્ન કાર્યની તાકીદ કરવા માંડી. આ બાબુ લાડકોર-

શેઠાણી કપિલાગૌરીને શ્રંગારીને શામીઆનામાં લાવ્યાં; બીજી
 બાજુ બારીદર સાહેબ સુંદરલાલ પણ હસ્તા મુખડે આવ્યા;
 અને તેમની પાછળ તેમનો માનીતો ટોમી ડોંગ પણ પૂંછડી
 હલાવતો વચ્ચેવચ્ચે આવીને ઉભો રહ્યો ! એક મોટા ચાંદીના
 થાળમાં પુલોના હાર લઈને વરજીવનદાસ શેઠ આવ્યા ! બીજી
 બાજુ છડીઓનો થાળ લઈ રાયજી પધાર્યા. જ્યાં બારૈયા શેઠ
 સાહેબે સાન કરી કે તરતજ મહીધરપ્રસાદ પંડિતજી આવીને
 ઉભા રહ્યા; બીજી બાજુથી કાદરી અને પાદરી સાહેબ પણ
 આવીને ઉભા રહ્યા; તથા પંડિતની ત્રીપુટીએ બારીદર સાહેબનાં
 લગ્ન કરાવવાં શરૂ કર્યાં ! શરૂઆતમાં પંડિતજીએ આશિર્વાદ
 વચ્ચન ઉચ્ચારી લગ્નમંત્ર બોલી વરકન્યાનો હસ્તમેળાપ કરાવ્યો
 અને બંને જણાંના હાથમાં હાર, તોરા અને છડી આપી. વર-
 કન્યાએ અન્યોઅન્યના ગળામાં હારમાળા પહેરાવી, એક બીજાને
 છડી આપી અને લીધી ! ત્યારબાદ કાદરી સાહેબે વરકન્યાને
 મુખારકબાદી આપી અન્યોઅન્ય પુષ્પમાળા પહેરાવી અને છેવટે
 પાદરી સાહેબે પણ મુખારકબાદી આપી કુલોના હાર અન્યો-
 અન્ય પહેરાવ્યા ! છેવટે બારૈયાશેઠે એક નાનો હાર ટોમી ડોંગને
 પણ પહેરાવી બારીદર સાહેબને પ્રસન્ન કર્યા ! આ ક્રિયા જ્યાં
 પૂરી થઈ કે તરતજ રાયજીશેઠે લગ્ન ક્રિયા પૂરી થઈ એવું સાજન
 મહાજન મંડળને જાહેર કર્યું ! બેન્ડે મધુરા સરોદ વગાડી
 વરકન્યાની સલામતી લીધી ! આશરે અડધા કલાક સુધી
 સાજનમંડળમાંથી વરકન્યાને ચાંદો તથા લેટો આપવાનું કામ
 ચાલ્યું ! આ કાર્યમાં એક અદ્ભુત કુતુહલ અને કૌતક થયું
 જેથી શામીઆનામાં ખુબ આનંદ અને કાંક રહેજ ગલારાટ થઈ

રહ્યો ! કૌતક એ થયું કે કોઈ કન્યાનાં દૂરનાં સગાં માસા માસી ખારીદર સાહેબને ચાંલો કરવા આવ્યાં, માસા ચાંલો કરી હાથમાં પાંચ રૂપીઆ મૂકી કોરે ઉભા રહ્યા, માસી ઠાંક જીના વિચારનાં હતાં તેથી તેમણે ખારીદર સાહેબને ચાંલો કરી નાક તાણવાનું અડપલું કીધું, જ્યાં નાક તાણ્યું કે તરતજ ટોમી ડોંગ કુતરો હાઉ હાઉ કરતો માસીને ખાઝી પડ્યો; માસા કુતરાને દૂર કરવા ગયા કે એક લોતીયું તરતજ ટોમીએ તેમને ભરી લીધું તેથી માસા બે ગોઠીમડાં આ મારા બાપરે કહી ખાઈ ગયા; અને માસીનો નવો સાળુ ટોમીએ ફાડી નાખ્યો. માંડમાંડ ખારીદર સાહેબે ટોમીને છોડાવ્યો અને માસા માસીને ધીમે રહીને ઉઠાડી ખારૈયાશેઠ હસ્તા હસ્તા બંગલામાં લઈ ગયા. આ પ્રમાણે આ કૌતક પૂર થયું કે તરતજ મી. ખારૈયાશેઠના સુધારક મિત્રો આ નવીન વરકન્યાના જોડાને સુખારકબાદી આપવા ઉભા થયા.

“ શેઠીઆઓ !

મી. ખારૈયા અને રાયજીભાઈએ જે આ સુધારાનું નવીન પગલું ભર્યું છે તે ઘણુંજ ઉત્તમ છે. ઉંડી રીતે જોતાં તેનાથી આપણા દેશનું કલ્યાણ છે. સ્ત્રીકેળવણી અને સુધારો એ આપણા મુખ્ય આધાર છે. આપણે ભવિષ્યમાં કાંઈ દેશસુધારણાનું કાર્ય ઉપાડીશું તેમાં ઉપરનાં બે સબળ ચીફ સાધનની જરૂર પડશે. તેટલા સારૂ પાણી પહેલાં પાળ બાંધવી એ કહેવન અનુસાર આપણે સ્ત્રીકેળવણી અને સુધારાના હિમાયતી થઈ આપણાં બાળબચ્ચાં તથા ફેમીલીને તેમાં આગળ પડતું કરીશું તો તેથી દેશનો ઘણો ઉદય થશે અને આર્થિક સારી રીતે સુખી થશે માટે હું આશા રાખું છું કે તમે દરેક જણ આ

સુધારાને હેતુભર્યો આવકાર અને ટેકો આપી મી. ખારૈયા તથા રાયજીને થેન્કસ આપશો !”

“ જેન્ટલમેનો અને સીસ્ટરો !

“ આપ દરેક જનાં આજના માંગલીક કાર્યથી ધનાં ખુશી થશો ! મી. સુંદરલાલ ખારીસ્તર સાહેબે જે વરઘોઢાની ધાંધલીયા ચાલને દુર કરવાની જે પહેલ કરી છે તેને ટમે ખરા જીગરથી તેકો આપશો ! વિલાયટ જવાનું જે ટેમણે સાંહસ કર્યું છે અને ખારીસ્તર એત લોની પરિક્ષા પસાર કરી છે તેને વાસ્તે ટમે સાહેબો ઉમલકાથી હીતોજનીભર્યો આવકાર આપશો એવી હું આસા રાખું છું; તેની સાહે એતલું પન જનાવું છું કે ટમે પન ટમારાં બચ્ચાંને આ પ્રમાને વિલાયટ મોકલી ખારીસ્તર બનાવરાવશો ! ”

“ સદ્ગૃહસ્થો અને આર્ય ભગિનીઓ !

તમારે આજના પ્રસંગમાંથી ઘણુંજ જોવાનું તથા શીખવાનું છે ! જુઓ કપિલાગૌરીએ આટલી નાની ઉમ્મરમાં બી. એ. ની પરિક્ષા પસાર કરી છે તે ઘણુંજ મહાભારત અને અદ્ભુત કાર્ય કર્યું છે; સુંદરલાલભાઈ પણ આટલી નાની ઉમ્મરમાં ખારીસ્તર એટ લો થયા છે તે કાંઈ નાની સુની વાત નથી ! મારા મહેરબાન તે ઘણુંજ અઘરું કાર્ય છે ! તેમાં વળી રાયજી મહાશયે આવી ઉમદા જુગ્તી જોડી જોવાનું જે ઉત્કૃષ્ટ કાર્ય આદર્યું છે તે પણ ગજબ કામ છે ! મારા સાહેબો મોંઢે લાંબા લાંબા હાથ કરી લાપણો ભુંકવાં સહેલાં છે પણ તેમના જેવી, અરે સાંભળો શ્રવણ કરો અરે પણ તેમના જેવી પહેલ કરવી તે અતિશય ગહન છે. આપણે બધા લાણેલી કન્યાને સાડ બળુચક વર જોઈએ છીએ

અને લાણેલા વર સાડ અલાણ કન્યા જોઈએ છીએ. અર્થાત્ આપણે કળેડું કરીએ છીએ તેથી ઘણા ધિક્કારને પાત્ર છીએ. મારા મુરખીઓ ખોટું ન લગાડશો; પણ મારા વિરાઓ આ રાયજી સાહેબે તો પોતાની પૌત્રીને એક તો બી. એ. સુધી લાણવી, વળી તેના સાડ ખારીષ્ટર એટ લેા પાસ થયેલો વર જોયો; વાહ વાહ ઘણુંજ ઉમદા કાર્ય કર્યું માટે તે મહાશય મહા ધન્યવાદને પાત્ર છે ! હું વરકન્યાને આશિષ આપું છું કે તેઓ શતં શરદો સુધી જીવે ! ”

“ સુઢરેલા પુરૂષો ટઠા સુઢરેલી સ્ત્રીઓ !

ટમો દરેક જનાં હું ધારું છું કે આ મેરેજથી ધનાં જોલી થયાં હશે ! વર અને કન્યાએ પરનવા અગાઉ સારી રીતે લાનવું અને ગનવું જોઈએ ! વલી લાની ગનીને કમાટાં પણ શીખવું જોઈએ. જ્યારે કમાટાં શીખે ટારેજ ટેમને પરનવાની ઉમેડવારી કરવી જોઈએ. ઢીંગલા ઢીંગલીની માફક લગન કરવાં ટે ધનું ખરાખ છે ! વરરાજાએ પરનવા અગાઉ પોતાના પગ ઉપર ઉલા રહેટાં શીખવું જોઈએ ! ટેમ કન્યાએ પન વરરાજાની સારી રીટે મરજી સાચવટાં ટથા ઘર નલાવટાં શીખવું જોઈએ ! નાની ઉમ્મરમાં પરનવાથી ઘનોજ ગેરફાયદો થાય છે. શરીર નાકૌવટ નળણું અને પાટણું પદી જાય છે; માટે પુખ્ત ઉમ્મરમાં લાની ગની અને કમાટાં શીખીને પરનવા ખહાર પડવું જોઈએ. આજના લગનમાં વરરાજા મી. સુંડરલાલ ખારીસ્તરની પરિક્ષામાં પાસ થએલા છે, ટેથી ટે ધના લાયક ઉમેદવાર છે ! ટેમ કન્યા કપિલાગૌરી પન બી. એ. પાસ થએલાં છે ટેથી ટેબી પરનવાને વાસ્ટે ફીત છે ! ટો આજ ટો જુગટે જુગટી જોદી થઈ છે. લાયક વરને

લાયક કન્યા મલી છે ટેમાં પ્રભુનો ઉપકાર માનવાનો છે ! હું ટેમને કુવા આપું છું કે ટે બંને જનાંઓ સુખી થાઓ. આ ટમ્મરા સુધારાની હવાઈ છેક આશમાનમાં ઉંચે ઉડી પ્રકાશ કરે અને કુઠારા ડાકનેસનો નાશ કરે ! ”

જ્યાં લાપણો ખતમ થઈ રહ્યાં કે તરતજ બારૈયા શેઠે એકવાર ફરીથી સાજનમંડળનો આલાર માન્યો; પાન ગુલાબ વહેંચવા માંડ્યાં; તથા કુલના હાર તથા છડીઓ આપવા માંડી; બેન્ડ પાસે પણ શેઠે સારી સલામતી લેવરાવી; છેવટે દરેક જણાં ઘણાં ખુશી થયાં અને દીલોબનીથી વરકન્યાને આશીર્વાચન આપતાં ઉભાં થયાં ત્યાં ઇંગ્લીશ કોરસ તથા નાચ શરૂ થયો, અને છેવટે સુધારકોએ વરકન્યાની જપ બોલાવી સુધારાની સ્તુતિ કરવા માંડી.

કોરસ.

બોલો જય (૩) સુધારા સમાજનો,

હીપ હરરે...હીપ હરરે.

આનંદ મંગલ અપાર છે વળી દીન છે શુભ આજનો:—

બંધન રૂઢીનાં થયાં છે દુર આવ્યું છે સુખનું કારમું પૂર

છવાયુ છતમાં વિદ્યાનુ નર સાચુ સુધારાનું વ્યાખ્યું છે શર

આહ લોડું, દુઃખ હરજે, સુખ ભરજે ઉદય કરજે તાજનો:—

સુધારાનું દિવ્ય ગાન ગાતું સાજન મંડળ શામીઆનામાંથી બહાર નીકળી ઘર ભણી ચાલવા લાગ્યું; બહાર લોકો હેરત પામતા હરખાતા હરખાતા અને મુંછમાં હસતા સુધારાની તીખી મીઠી ટીકા કરતા વેરાવા લાગ્યા અને જોડે એમ પણ કહેવા લાગ્યા કે “ આતે સુધારાની હવાઈ કે ભુંગળ વિનાની ભવાઈ ? ”

પ્રકરણ ૩ જી

પ્રીતિનું મોતી કે જીવનની જ્યોતિ ?

હાહરે.

સુરજ નવ શોખી શકે, નેહ રૂપી શુભ નીર;
આમાસે વરસે નહિ, નહિ કુત્રે નદી તીર.

સવિતાનારાયણથી પણ જેની જ્યોત અતિશય ઉજ્જ્વલ છે, કામદેવથી અતિ કાળી છે, અને કારીગરથી ન્યારી છે, તે પણ તે ચતુર જનોને તે પ્રેમની જ્યોતિ અતિ પ્રિયકર છે. વેદથી અલેદ જેની વાણી છે, વળી તેનું ધ્યાન વાણીમાં આવતું નથી, તેમજ તે ધ્યાનીથી પણ આગળની છે, તે દેવતાઓના સ્વર્ગમાં પણ નથી, છતાં શરીરના દરેક અંગમાં ફેલાઈ રહી છે, પણ અત્ર તેના રંગને જાણતું નથી. તે રંગની તરંગો શંકરના શિર ઉપરથી ઝરતી ગંગાની પેઠે શ્રવે છે, તેનો ભેદ પવન અને પાણી પણ પામી શકતાં નથી એવી તે અકળ અને અગમ્ય છે.

રંગ નહિ અંગ નહિ સંગ અસંગ નહિ દુઃખ નહિ ફળ નહિ વાસ ફેરી,
અધર આકાશ અવનિ વિના ઉછરે ના મળે જણ કે વાડ થોરી;
પ્રેમ પરિપૂર્ણ છે કળતું ચૂર્ણ છે ગુણીજનો પ્રેમનાં ગાન બાળે,
પ્રેમ દેવત વડુ દેહમાં એક છે પ્રેમ પરમાર્થ ને સ્વાર્થ દાળે.

પાવાને જ્યાં મોતીની વેળુ છે, પીવાને જ્યાં શીતળ પાણી છે, કાળાં ધોળાં પીળાં ને રાતાં એમ અનેક જાતનાં ફળો છે. સોનાની પાળ બાંધી રંગબેરંગી મણિઓથી જેના કીનારા જડેલા છે, જેમાં અઢાર ભાર વનસ્પતિનાં ઝાડો પ્રકુલિત થઈ રહ્યાં છે, અને શીતળ, મંદ તથા સુગંધમય એમ ત્રણ પ્રકારનો સમીર ડાળીઓને ઝુલાવી રહ્યો છે છતાં પણ જેમ રાજહંસ વગર સર્વ નિદ્રુજમય સરોવર નકામાં છે તેમ પ્રેમ વિના સર્વ સાહ્યભી અને વૈભવ વૃથા છે !

* * * *

“ પ્રેમની ખીણ તે કાને કહીએરે મધુકર:-ટેક.

થાતાં ન જાણી પ્રીત થતાં પ્રાણ જાયે (૨)

હાથનાં કર્યાં તે વાગ્યાં હૈયેરે:-હો મધુકરં

જેને કહીએ તે તો સરવે કહે મુરખ (૨)

પરતાવા પામી સહી રહીએરે:-હો મધુકરં

ધીકીએ ઢાંક્યાં રાત દીવસ અંતરમાં (૨)

લુપ્ત નિંદ્રા તો નય કહીએરે:-હો મધુકરં

સ્નેહ તણો ધાવ ઘણો મરણ થકી માઠો (૨)

રંગ કલ્પીને ક્યાં જઈએરે:-હો મધુકરં

દાઝયા ઉપર લુણ દીધું દામોદરે (૨)

શું કરીએ વાહ્યા તે વહીએરે:-હો મધુકરં ” દયારામ

રસિક જોને રીઝાવતી ચાંદની ચમક ચમક ચમકારા મારી રહી છે. સમ સમ સમ કરતી રહીઆળી રજની મંદ મંદ પગલાં ભરી રહી છે. થનક થનક નાચતી તારીકાઓ તેજમાં

તેજ ગુંથી રહી છે. ઉમંગલરી દોડધામ કરતી આકળી ઉતાવળી
 વાદળીઓ ચંદ્રરજની ઝાંખી કરતી કરતી સંતાકુકડી રમવા
 મચી રહી છે. રમજુમ રમજુમ ડોલતી પ્રેમઘેલી કુમુદીની નક્ષ-
 ત્રરાજને નિરખી મોહું મલકાવી રહી છે. ચંદ્રપ્રભાની અમીરસની
 છેલ્લુ ફરફર કરતી વિશ્વમાં ઝરી રહી છે. રૂઝાણાથી રસિકને
 રંજાડી રમાડી રસિકાઓ ચંદ્રપ્રભામાં શાન્તીસુધા ઝીલતી મહ-
 ભાર મસ્ત બની અટારી પર સુતી સુતી અરધી અરધી આંખ
 મીંચામણી કરી ત્રાંચી દૃષ્ટિથી રજનીકાન્તને નિહાળી રહી છે.
 કંથ વિયોગી કામની પડખા ભેર પડી આશીકાને આલિંગન
 કરી મોં મચકોડી લોચન ઢાળી સુધાકરની અવગણના કરી
 રહી છે. અંતરના આરામને અલિધાન આપી અવલોકવા જતી
 અલિસારિકાઓ ચાંદનીથી ચાર ગાઉ દૂર નાસી ગલીકુચીઓમાં
 શ્વાસલયાં કદમ ઉપાડતી માર્ગ માપી રહી છે. સરિતાના ત્રટ
 પર એકલી પડી અકળાતી અમુઝાતી ચકવાડી ચંદનીમાં ચિત્ત-
 વેધક પીયુને બપ જપી રહી છે. પ્રેમીઓને પટાવતી પલાળતી
 ચાંદની ચામેર વિશ્વમાં વ્યાપી રહી છે. મામા અમીઘરપ્રસાદના
 અવાસને પણ સારી રીતે ઉજાળી રહી છે. ગિચારાં બાપડાં
 અલેતાં અને દુઃખી પ્રેમીજોડાંનેજ ફક્ત ચાંદની રીપુ બની
 પ્રજાળી રહી છે. મામાના અવાસમાં ગિછાનામાં તરફડતાં હીરા-
 કુદનનેજ અકળાવી રહી છે. અત્યાગૃહથી એક રાત માંડ માંડ
 આરામ લેતા હીરાલાલની પુંઠ ખાઈપીને પકડી રહી છે. નિર્દોષ
 અને લલા જોડાને વાસ્તે પણ તેના હૃદયમાંથી દયા જતી રહી છે.

અત્યારે અવાસના પ્રથક્ પ્રથક્ ઓરડામાં હીરાલાલ અને
 કુદન ગિછાનામાં આજોઢ્યા કરે છે. મધ્યરાત લગભગ વીતી

ગઈ છે; છતાં લવલેશ પણ નિંદ્રા તેમનાં નયનમાં નિરખાતી નથી. ઘડી સેજમાં પડે છે અને ઘડીક ઓરડામાં આમતેમ ઉડી આંટા માર્યા કરે છે. ઘડીક માથે ઓઢી નિંદ્રા લાવવા સારૂ પડખાણેર સૂઈ જાય છે અને ઘડીક નિસાસા નાખતાં સેજથી કંટાળી બેઠાં થઈ ઓરડાની દિવાલને નિહાળે છે. કંઈકવાર વાંચે છે અને કંઈકવાર અવનવી આશામાં નાચે છે. જ્યાં ત્યાં વખત વિતાડવા સારૂ જે કાંઈ થાય તે ઉપાય કરી થાકે છે. ઘડીકમાં પ્રેમને પ્રભોધે છે તો ઘડીકમાં પ્રભુને બોધે છે; પળમાં ભાગ્યને નિંદે છે તો પળમાં બોગીઆને નિંદે છે. પલકમાં વિધી ઉપર વિશ્વાસ બાંધી શાન્ત પડી રહે છે તો પલકમાં કાળખળથી કંટાળી ઉન્મત્ત થઈ વિચારે ચડે છે. વિરહના વાયરે ચઢી રાતને કાળ સમાન પીડાકારક જાણી જ્યાં ત્યાં દબાઈ ચંપાઈ પડી રહે છે.

કુંદન પથારીમાં આજોટી કંટાળી થાકી; તેનાં ચડખાં વિરહ-તાપથી બળી ગયાં. આખરે હાથ મારી માડીને સંભાળી કારમી બેઠી થઈ બે હાથ બેઠી ઉંચી દૃષ્ટિ રાખી હૃદય ઉદ્ગાર કાઢવા લાગી.

* * * *

“ પ્રેમ સદનમાં આંધી ઉડળ કાઢ બેદુર બેદો,
ભાગ્ય ભવનમાં આડી ભુંગળ કાઢ બેદુર બેદો;
આશા ઉડળ આમમાં ઉડે આતમ માંખ,
‘આકળ વરચુ’ જોરથી હા...અંધાણી પાંખ.
પ્રપંચ પોથાં ફાગટ થોથાં શાને માનવ ફેંદો:-પ્રેમ.
ભમરી ભાગ્ય ભુલવણીમાં રમે ખા તું ભુલથાપ,
પ્રેમ તિર્થમાં લે જઈ શામસુંદરની છાપ.
કપટ કુશકીને છો નફટ હા...મુરખ માને મેંદો:-પ્રેમ.

પ્રેમ, પ્રેમ, પ્રેમ, હવે ક્યાં સુધી તું આમ તલસાવીશ !
લાલચમાં આ લંપટ જીવને ક્યાં સુધી તું લલચાવીશ ? પાસે,
પાસે, પાસે, પાસે જતાં કારમું આધુ નાસે ! આ શું ? આ શો
ઉત્પાત ? આ અજંપો શો ? આ ઉન્મત્તતા શી ? આ ચેટક શું ?
આ ઘડી મન વાળી બેડી કે તરતજ ખ્યાલો પાસે ધર્યો; લાંબો
હાથ કરી લેવા ગઈ કે જાણે આકાશમાંથી તારો ખર્યો ! આંખ
ઉઘાડી અવલોકું તો જાણે તેજનો અમત્કાર; પળ પછી કારમો
અંધકાર ! આશા આપી અલેતીને ઘડીકમાં નચાવી તો પછી
પળમાં તરતજ નિરાશાની જાણે ખાંધી જકડીને ફસાવી ! આ
ફંદ શા ? આ કૌતક કેવાં ? આ સત્તા કેની ? પામરને એક કોરે
પડી રહેવા દે; લાગ્ય જ દુઃખ આપે તે સહેવા દે ! શા માટે
મસ્તીને મારે છે; બળતીને બાળે છે તારા હાથમાં શું આવે છે ?
અનાથ નાથે તને શું સંતોષ થાય છે ? ભુંડા તારે મન હાંસી
પણ મારો તો જીવ જાય છે ! ઓ નફ્ટ નકામો શું કામ લગાડે
છે નેડો, કઠણ કાળજના શું કામ લીધો છે મારો કેડો ! તારા
પંથમાં પડીને તો પુરાં પસ્તાયાં ! દુનિયામાં ગમાર તરીકે
ગવાયાં, અને ચપટી ચણાની માફક જેના તેના દાંતમાં ચવાયાં !
તારા પાને પડેલાં પોકારી પોકારી તારી તોળા બતાવે છે !
અજબ રીતે તારી જાણે ફસાવી ગજબ ગજબ દુઃખથી જલમ
સતાવે છે ! તને સલામ ! નવ ગજના નમસ્કાર ! તોળા; તોળા;

*

*

*

*

“ નભે ના નેહનો નાતો સુણો સાચુ કહું બાપુ,
નભાવો તો તમારો દાસ થઈને હું રહું બાપુ:—”

પડેલો પેટમાં પારો પચે ના પાચતો ખાતાં,
 પચાવો તો તમારાં પાદ પંકજ હું મહું આપુઃ-૦
 કરે લઈ કુંભ કાચો સુત્ર કાઢે કુપતું પાણી,
 ભરીને પાઓ તો સામું ફરી બોલું ન હું આપુઃ-૦
 કમળ આકાશ ગંગાનું મુઘો પુરા બની પ્રેમે,
 કહું છું થાકી થાકી ના બરાડો કાં બહુ આપુઃ-૦”

નથુરામ કવિ.

લવારો કરતી કરતી કુંદન ઓરડાને એક છેડેથી લીંતે
 આંગળી ફેરવતી ફેરવતી ફરવા લાગી. છેવટે ઓરડાનું કમાડ જે
 બીજા ઓરડામાં પડતું હતું તે હાથમાં આવ્યું એટલે ત્યાં
 ખંચાણી, તેણે ધીમે રહીને કાંક વિચાર મનમાં આવતાં સાંકળ
 ઉઘાડી; આસ્તે રહીને બારણું ખેંચ્યું તો તે તરતજ ઉઘડ્યું;
 સાંકળ નહીં દીધેલી હોવાથી તે કાંક વિસ્મય થઈ. વિસ્મય
 થવાની સાથે તેના નસીબ જોગે ભૂલથી હીરાલાલે વાસવું રહેવા
 દીધું હશે એમ ધારી કાંક હરખાણી. આટલી મોડી રાતે હીરા-
 લાલના ખંડમાં જતાં તેને ગંભીર વિચાર આવ્યો. તે બારણેથી
 પાછી ફરી, બિછાનામાં પડી; વળી કાંક મનમાં ઉઠારો આવતાં
 ઓરડાના ચારે ખુણા તપાસવા લાગી. ચોગરદમ તેણે ઝીણી
 તપાસ કરી; બહુજ બારીકાઈથી દૃષ્ટિ ફેરવતાં તમામ નિદ્રાવશ
 થએલું જણાયું. મનને વધારે ચંચળ અને સાહસિક કરી તે
 ફરી બારણા પાસે ગઈ; બારણું અધખોલું રાખી ચારે પાસ ઝીણી
 નજર ફેરવવા લાગી; ત્યાં હીરાલાલને બિછાનામાં જ પેલો જોયો.
 દીવો ઝાંખો ઝાંખો પ્રકાશ આપતો બળ્યા કરતો હતો. કુંદન
 ઘણાંજ ધીમાં પગલાં ભરતી લપાટી છુપાતી હીરાલાલના ખંડમાં

દાખલ થઈ; છાનીમાની સોડીયું વાળી તેના ઓશિકા આગળ બેઠી. હીરાલાલ આ વખતે કાંક નિદ્રાથી ઘેરાણે હોતો. કુંદન હીરાલાલને એકી ટસે પ્રેમભરી દૃષ્ટિએ ઘણીવાર સુધી નિહાળી રહી. શું કરવું તેની તેને કાંઈ ગમ પડી નહીં. હીરાલાલને ભર ઉઘમાં સુતેલો જોઈ તે ખમચાણી. તેને જગાડવાની હીંમત ચાલી નહીં; તેમ ત્યાંથી પાછા પોતાના ખંડમાં ફરવાની પણ તેની છાતી ચાલી નહીં. એનો બેઠી ત્યાં ને ત્યાં સમસમાકાર ઠરી ગઈ. છેવટે હીરાલાલે પડખું ફેરવ્યું. કુંદન કાંક આઘી ઓશિકાથી દૂર બેઠી. થોડીકવાર સુધી હીરાલાલ પડખાભેર પડયો; પછી પાછો ચતો પડયો, ચતોપાટ પળવાર પડયો કે તરતજ તેની આંખ ઉઘડી; તેની પાછળ કુંદન બેઠી છે તેનું ધ્યાન તેને ન રહ્યું; સુતો સુતો તે વિચારમાં પડયો; છેવટે કાંક મનમાં ખડખડયો; અને વળી પાછો વાયરે ચડયો, આવેશમાં આવી અંતર ઉભરા કાઢવા લાગ્યો,

“ રોશન સારી જહાનપેં સબકા ખુશી તુંને કીયા !

અમરેં તેરા કયા વૈર થા મુશ્કીલ અમને કયૈં કીયા ? ”

પારસરામ.

મારા પાપનો કંઈએ પાર હશે ? શું ધાર્યું હશે ? અને હવે શું થશે ? જીંદગી આમ શ્વાન સુખમાં જશે ? દશા દશા તું મારા પર ખરેખર કોપાયમાન થયેલીજ છે. આશા આશા ઓ અમર આશા તારા આવા તમાસા ક્યાં સુધી મારે જોવા ? ઓ વેરણુ વિધાતા તું મને ખસ આમ નચાવ્યાજ કરીશ ? ઘડીકમાં રાજનગર, ઘડીકમાં અમરગઢ અને ઘડીકમાં ભાવનગર ! ખસ આમતેમ ભટકાવ્યાજ કરીશ ? કોઈ ઠેકાણે ઠરીને બેસવા નહિજ

દે! તારે મારે જેટલો દાંડ લેવો હોય તેટલો લે ! દિનદયાળ
વિભુ ! આ દીનની બહાર તું ક્યારે કરીશ ? આ અકળાતા અંત-
રનું સંકટ તું ક્યારે હરીશ ?

“ દીન ખારે દરવેશ ખારે દીનાનાથ નામ તુજકો દીયા,
મેંને તેરા કયા ખીચાડા ઓ ખુદા તેં જીલમ કીયા । ”

પારસરામ.

“ હવે હરિ આ રંક પર કરણા કરો ! હવે તમારે તારવો
હોય તો તારો કે બસ મને મારો ? પ્રભુ જેવો તેવો હું પણ
તારો; ત્રિકમ હવે તારો કે મારો ! જો ઠારવો હોય તો તમારી
તમામ માયા સમેટી લઈ હૃદયના એકજ ઠેકાણે ઠારો, નહિ તો
મેરૂ પરથી ગળડતો નાખી મારી મારો છુટકો કરો ? હરિ !
હવે હું એકલો રહી શકતો નથી ! માતથી અળગો કર્યો, તાતથી
કારે કર્યો અને મિત્રોથી પણ પરો કર્યો. અંતે અરણ્યમાં એક-
લડો અથડાતો કર્યો ! દીનખંધુ હવે તમારા ચરણમાં લઈ આ
દીનનો છુટકો કરો ! આવા શ્વાન મુખલયા જીવનમાં રાખો
તેના કરતાં તમારા ચરણમાંજ દ્યો ! આવી અફલુત ઈંદ્રજાળમાં
મને ફસાવી અથડાતો કરો તેના કરતાં દુનિયાના એક છેડે મને
રાખી માંડે લાગ્યું મને લોગવવા દો ! ” કહી હીરાલાલ પાછો
પડખાલેર પડ્યો અને કાંક વિચારવમળમાં પડી નિદ્રામાં
ઉપરછલો તણાવા લાગ્યો ! કુંદન હીરાલાલના હૃદયના ઉદ્ગાર
સાંભળી આલી બની ગઈ. તેની આંખોમાંથી આધાર અશ્રુ વહેવા
લાગ્યાં. તેના નસીબના પાપેજ હીરાલાલ લેવાયે! માની બહુજ
તે દુઃખી થઈ; હીરાલાલનું દુઃખ જોઈ તે પોતાનું તમામ દુઃખ
વિસરી ગઈ, તેની અવદશાનું કારણ પોતેજ નિવડી એમ તેને

રિપુમય લાસવા લાગ્યાં. અત્યારે તેને તમામ હુનિયા ખારી ઝેર જેવી લાગી. લાજ, મલાજો, આમન્યા અને દરકાર મૂકી છયોડ ખુદ્દી રીતે કોઈ ત્રાહિત માણસને યુરખી કરી તેના વડિલપણા નીચે હીરાલાલ સાથે લગ્ન કરવું એજ તેને ઉચિત જણાવા લાગ્યું. જો તેમ ન થાય તો જાંઘળી ખરખાદ કરી આવતે ભવ હીરાલાલ વર તરીકે પામવાને સંકલ્પ કરી જીવનમુક્ત થવું એ નિશ્ચય પર આવવા લાગી. એક કોરે બેસી તે પણ ઉંધું ઘાલી ગંભીર વિચારમાં તન્મય થઈ ગઈ; શું કરવું, ક્યાં જવું તે કાંઈ તેને ખિલકુલ સુજ્યું નહિ, છેવટે કાંક હૃદયગાનના લવારે ચઢી ઝોકાં ખાવા લાગી.

* * * *

“ એ પ્રાન પ્યારે રામ વિના મેરા દીલ દીવાના હો રહ્યા,
 જસ ઘાટપેં પ્રિતમ વસે ઉસ ઘાટમેં જનના ભયા.
 ઉસ ઘાટકું પાયા નહીં પિયુ પિયુ કરત મેરે જીવ ગયા,
 પ્રિત કરી શુભ નેનકો મેરા દોસ્ત દુસ્મન હો રહ્યા.
 ઓ ખુદા મુજે મ્હોત દે આ જીવનસે મરનાં ભલા,
 અયસી દુત્તી કોનસી મેરા શામસે ખિછવા કીયા.
 ચલ જીવ ઉડ ઉસ મહેલમાં જ્યાં અજળ ઉજળા હો રહ્યા,
 સુરત શબ્દ મીલી એકલી પ્રેમનકા પાસા પડ રહ્યા.
 આજ સખી સાજન મીલા મેરે આનંદ મંગલ હો રહ્યા,
 યે દીનકી હય વિનની સાહેબ તો સન્મુખ હો રહ્યા. ”

સ્વર્ગસ્થ મહાત્માશ્રી પારસરામજી.

આ ગાનની છેલ્લી કડી હીરાલાલના શ્રવણમાં ગઈ. છેલ્લી કડીના તાનમાં હીરાલાલનો જીવ તન્મય થયો. તેના ભાવાર્થમાં

સારી રીતે તે રમવાં લાગ્યો. ગાયનના રસના સ્વરૂપમાં તે એક રૂપ થઈ ગયો, છેવટે સંગીતની અજબ મોહની હીરાલાલના મગજમાં લરાઈ, તે મોહનીથી હીરાલાલની નિદ્રા જતી રહી; નિદ્રા નાશ પામી અને સ્વર ક્યાંથી આગ્યો તેની શોધમાં તેનો જીવ ગુંથાયો. ત્વરાથી હીરાલાલે એકદમ પડખુ ફેરવ્યું; પડખુ ફેરવતાંની સાથેજ તે ત્વરાથી બેઠા થયો અને ઝટ આસપાસ નજર ફેરવી કે તરત તેની દૃષ્ટિએ કુંદન પડી; આટલી રાતે અચાનક અને એકાએક કુંદનને પોતાના ખંડમાં એકલી નિહાળી તે તાનુજ થયો; તાનુજ થતાંની સાથે એકદમ તેના મુખમાંથી નીકળી પડ્યું કે:-

“ઓહો કુંદન તમે અહીં ક્યાંથી ? આટલી મોડી રાતે ! એકલાં અણચિંતવ્યાં ! અરે પણ તમે આવ્યાં શી રીતે ?”

“તમારું હૃદય મારા હૃદયને આકર્ષિ અણચિંતવ્યું અધર ઉડાવીને અહીં ઉપાડીને લાવ્યું !”

“એ કદાપી ના બને !”

“ત્યારે તમે કહો હું શી રીતે આવી ?”

“હાં તેજ હું તમને પુછુછું; કેમકે:-

* * * *

“પ્રીતિ મેદાનમાં પગ ધારવાનું છે બહુ મુશ્કીલ,
પ્રતિમા પ્રેમની આકારવાનું છે બહુ મુશ્કીલ;
જરીને દારૂના ડગ્યા બણા ધૂતના લઈ કુંબો,
ઉઠેલા અગ્નિને જઈ ઠારવાનું છે બહુ મુશ્કીલ !”

“તે હું જાણું છું. કાંક સંસ્કાર મારા હૃદયમાં આપના ઉપદેશથી પડ્યા છે. જાણીતાજ પ્રીતિના મેદાનમાં આવી શકે; અજાણ્યાથી એક ડગ પણ ન ભરાય કેમકે:-

* * * *

“વિકટ છે પંથ પ્રીતિનો વિના જાણે જવાયે ના,
સદાયે ચાલવું ચોપે કદી સ્થીર તો થવાયે ના;
વહે છે આંસુની નદીઓ ભમરીઓ છે નિસાસાની,
તપેલા તામ્રરસના કુંડમાં નેહે નહવાયે ના.”

નથુરામ કવિ.

“ઠડાલી આવું સાહસ કદાપી ના કરીએ. દુનિયાથી કાંક તો ડરીએ ! જે કાંઈ હાથ તે મનમાં રાખીએ; બધું બહાર ન બાખીએ ! એકદમ દીલ ન દાખીએ, હૃદયસ્વાદ આસ્તે આસ્તે ચાખીએ !”

“મારા ઠડાલા તમારા હૃદયના ઉદ્ગાર સાંભળી મારો તો અશકજ કંડો થઈ ગયો છે ! આ પાપાણીના પાપેજ તમારી જીંદગી ધુળધાણી અને વા પાણી થવા બેઠી ! મારા વાસ્તે તમે કેટલું બધું દુઃખ ભોગવો છો ?”

“તમારા દુઃખ આગળ મારું દુઃખ કાંઈ પણ વિશાતમાં નથી !”

“જીવનહાર આ અજાણી સાડ તમે તમારાં માત-પિતાનું પણ કહ્યું ન માન્યું ? આખરે મારા સાડ અડગ ટેકવાળા થઈ આ જીંદગી બધી બેહાલ કરી અને છેવટ પરદેશ વેઠતા થયા !”

“કુંદન તમે મારા સારૂ દુનિયા મૂકી તો મેં તમારા સારૂ માખાપ મૂક્યાં ! તમારા સારૂ હું એકલો દુઃખી થયો; પણ મારા સારૂ તમે અને તમારાં માતૃશ્રી અને જણાં અથાગ દુઃખી થાઓ છો. વિભુ ! એ અવેજનો બદલો આ શરીરથી ક્યારે વળશે ?”

“ઓ મારા બહાલા હું તો આપની લુંડી છું. આપના ચરણની શેવા કરનારી કનિષ્ઠ કીંકરી છું. દીલ ઉઠાવનારી દાસી છું. મારો બદલો શું ? આ અભાગણીનો અવેજ શું ? તમારા જેવા પુન્યશાળી અને ભાગ્યશાળી હીરલા મારા સારૂ આટલા બધા મલીનતામાં ખરડાયા. મારા પ્રભુ તમે મારા સારૂ ગજબ દુઃખ વેઠ્યું !”

“બહાલી પ્રીત એવીજ છે. તેના પંથે ચડવું અને અગ્નિમાં પડવું એ બે બરાબર છે કેમકે:—

* * * *

“સરસ ના જાળુજો શાણી વિષમ છે પંથ પ્રીતિનો,
હસી ધાવું અસિધારે ભર્યો લંડાર ભીતિનો.
મિઠાવી ભાવથી ભાષા સુઠું તે ઉપરે મુખથી,
દિલે નાંહી દુખાવાનું નિભાવા નેહ નીતિનો.”

પ્રભુ પ્રેમપત્નીશી

“જીવનમણિ! આત્માના અંતર તમ પ્રકોષ્ઠમાં “હિરણમય પરેત્કોષે” જ્યાં પરમાત્માની સાથે માનવાત્માનો સર્વોત્તમ પ્રેમયોગ તથા પ્રેમાલાપ થાય છે ત્યાં વાક્ય પ્રવેશ કરી શકતા નથી.”

“કુંદન આત્મસુખ, લાલસા અને પ્રેમ જુદી વસ્તુ છે. શુદ્ધ નિર્ભળ પ્રેમમાં કામ કદી હોતો નથી. પ્રેમકાળ ગન્ધહીન

છે. તેમાં પોતાના સુખની ઈચ્છાનો સંબંધ નથી. જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં પોતાના સુખનો અનુરાગ નથી.”

“રસિકવર ! પ્રેમ પહેલાં સોઈના જેવા સૂક્ષ્મ આકારથી હૃદયમાં પ્રવેશ કરે છે, પણ એ એકવાર માત્ર પ્રવેશ કર્યાથી આખા હૃદયને કબજે કરીને બેસે છે, હૃદયરૂપ સોનાની જમીનના ઉપર પ્રેમનું એક માત્ર નાનું બીજ વાવ્યાથી એ અંકુરીત થઈને શાખા પ્રશાખા વિસ્તારીને પ્રેમીકના આખા જીવનમાં બધા ભાગને ઘેરે છે.”

“એ ઘેરામાંજ પ્રેમની કસોટી થાય છે, સારા નરસાની પરીક્ષા એ ઘેરામાંજ થાય છે; હૃદયના વેરા આપવાનો વખત એ ઘેરામાંજ આવે છે. ત્યાં દામ અને ખુશામતનું કામ પડતું નથી.”

“બહાલા ! વિશુદ્ધ સ્નેહમાં વ્યવહાર ઘણોજ આડો આવે છે. વ્યવહાર સાચવતાં વિશુદ્ધ સ્નેહ સચવાઈ શકાતો નથી.”

“વિશુદ્ધ સ્નેહ જાળવવાનું ખરૂં સાધન વ્યવહાર છે. જે દીલના વિશુદ્ધ હોય છે તેનાથીજ વ્યવહાર જાળવી શકાય છે. મનના મેલા માણસથી વ્યવહાર સમક્ષ ઉભા રહી શકાતું નથી. એક તલમાત્ર પણ વિશુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ તેમનાથી ઓળખી શકાતું નથી. પોતાના મનની મલીનતા છુપાવા સાડું સ્નેહનું વ્યવહારથી તે જુદો સમજે છે અને બીજાને પણ સમજાવવા પ્રયત્ન કરે છે.”

“એવા ઢાંગી ધુતારાઓ વ્યવહાર અને પ્રેમ એ બેની અધવચ્ચ લટક્યાજ કરે છે. વ્યવહાર અને પ્રેમ એ ઉભયથી વિપરીત સ્વરૂપમાં દૃષ્ટિગોચર થતાં બ્યભિચારના અનાચારમાંજ

જન્મ સુધી સડયા કરે છે; પ્રેમનાં ઉત્તમ ફળો તેઓ કદી પણ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી; કેમકે:-

* * * *

“ ફળો જે પ્રેમીઓ પામે ન પામે યોગીઓ તેવા;
ખરી પ્રેમી તણી ખુશી ન જાણે ઢાંગીઓ જેવા.
મયુરે મેઘની સંગે પ્રસારી શુદ્ધ પ્રીતિને;
ચડી પીછાં હરિ માથે કહો કાન્તિ ધરે કેવાં. ”

નથુરામ ઢવિ.

“ કુદન નીતિના સિદ્ધાંતને એટલા સાફ જ માન અપાય છે, વ્યવહારમાં નીતિમય દૃષ્ટિથી એટલા સાફ જ અવલોકાય છે. જ્યાં નીતિ ત્યાં પ્રેમ અને જ્યાં પ્રેમ ત્યાંજ ધર્મ અને જ્યાં ધર્મ ત્યાંજ મુક્તિ ! સંગતી નીતિમયજ રાખવી, રંગતને સંગત સાથે નીતિના તારથીજ ગુંથવી. પવિત્ર નીતિમય વ્યવહારમાંજ નિષ્કામતા રહેલી છે, અને એજ નિષ્કામતામાંજ સ્નેહ સમા- એલો છે. નીતિના બળરમાંજ પ્રેમનો મેવો મળી શકે છે; બલિચારના બળરમાં સ્વાર્થનોજ મેવો મળી શકે છે. ”

“ બહુલા આપના ઉદ્ગાર વાસ્તવિક છે. આપણને જે કાંઈ વેઠવું પડે છે તે ફક્ત સ્વાર્થ અને કુસંગતિના પરિણામેજ સહન કરવું પડે છે. મારા પિતાશ્રીને કુસંગતિથી કન્યાધનનો જે ખૂરો શોખ લાગ્યો છે, તે શોખના સ્વાર્થમાંજ આપણા સુખનું સત્યાનાશ વળ્યું છે. બહુલા હવે મારે કરવું શું ? ”

“ કરવાનું એજ કે તમારે વ્યવહારપક્ષી થવું, આવું સાહસ આજ તો કર્યું તો કર્યું પણ હવે પછી કદી ના કરવું; જ્યાં સુધી

નીતિ અને વ્યવહારના પક્ષમાં પ્રેમી હોય છે ત્યાં સુધીજ તેનો વિજય થાય છે અને કાળે કરીને તેની કસોટી થઈ દુઃખ દૂર થાય છે અને અંતે પ્રેમસાગરમાં તે સારી રીતે ન્હાય છે. ”

“ આપ તો પ્રભાતનો પહોર થતાંજ અમરગઢ લાણી પ્રયાણ કરશો અને ત્યાં જઈ મારી પેઠે આમ ને આમ દુઃખમાં ઝૂર્યાજ કરશો અને શરીરને હાડકાનો માળો બનાવશો !! ”

“ પ્રભુએ જેમ ધાર્યું હશે તેમ થશે; પણ તમે ડાહ્યા અને કેળવાએલા થઈ આવો પશ્ચાતાપ ક્યાં સુધી કરશો ? “ ઘણા કષ્ટ કાળે ઘણું ધૈર્ય ધારો ! ” સમજ્યા જેમ જેમ દુઃખ પડે તેમ તેમ વધારે ધીરજ રાખવી ! ”

“ એ સઘળું તમે સમજો તો સારું ? ”

“ હું તો સમજેલો છું પણ હવે તમે સમજજો ! ”

“ મામા કહે તે ધ્યાનમાં રાખજો ! ”

“ ધ્યાનમાં રખાવનાર ધરાણીધર છે ! ”

“ ત્યારે તમેજ મને દુઃખ દો છો ! અને નાહક હઠ કરી દુઃખી થાઓ છો ! ”

“ કુંદન હું વ્યવહારપક્ષી માણુસ છું. નીતિને ખરા અંતરથી ન્હાનારો છું. ”

“ એટલે ? ”

“ એટલેમાં એજ કે તમારાં મારાં લગ્નની જે કાંઈ વાત થાય તે વાત તમારા પિતાશ્રીના હસ્તથી થાય તોજ તે વાસ્તવિક થઈ ગણાય; નહિ તો તમામ છોકરવાદીમાંજ તણાય ! ”

“ પિતાશ્રી મારાં તમારાં લગ્ન આ લવમાં તો નહિજ થાય ! ”

“તો પછી બધું નકાસું, મિથ્યા ભામાં !”

“પણ મારા મામા અને મારાં માતૃશ્રી હયાત છેને !”

“એ બધું તુત ! છોકરાનો માલીક ફક્ત એક બાપ !”

“ઠીક ત્યારે માફ નસીબ !” કહી કુંદન એકદમ રડવા લાગી; તેની આંખમાંથી ચોધાર નીર વહેવા લાગ્યાં અને ડુસ્કાં ઉપર ડુસ્કાં ખાવા લાગી; હીરાલાલ કુંદનને રડતી બંધ રાખવા સાફ વિનવવા લાગ્યો.

“હાં હાં કુંદન આમ છોકરવાદી કરીને રડો એ કોઈ કામમાં આવે ? રડવાથી દેવને દયા ન આવે !”

“મારા નસીબમાંજ દુઃખ લખેલું છે ત્યાં કોઈ શું કરે ?”

“વખત આવે તમામ સાફ થશે. આમ આકળાં ઉતાવળાં થયે દુઃખ દૂર ન થાય ! કોઈ પરણ્યા પહેલાં દુઃખી થાય છે અને કોઈ પરણ્યા પછી દુઃખી થાય છે. આપણા બંનેની કસોટી પરમાત્મા જુએ છે. કુંદન હવે હિંમત ધારો, શરૂઆતનું દુઃખ ભવિષ્યના સુખની આગાહી આપે છે !”

“અગ્નિની જ્વાળાને પાણી બુઝાવે છે પણ જ્યારે પાણીજ બાળે ત્યારે તે જ્વાળા કેમ બુઝાય ? અંધારાનું સૂર્ય નિવારણ કરે છે પણ જ્યારે સૂર્યજ અંધારું કરે તો પછી કેમ દેખાય ? ઝેરને અમૃત ઉતારે છે પણ અમૃતજ જ્યારે મારે ત્યાં કોણ વારી શકે ? તાપને મટાડી ચંદ્ર ઠંડક કરે છે પણ જ્યારે ચંદ્રજ તપે તો પછી તે તાપને કોણ નિવારનાર છે ? મેઘમંડળ આ જગતને છવાડે છે પણ જ્યારે મેઘજ ન વર્ષે તો પછી જગત

કેમ જીવે ? તેમ આપજ જ્યારે મારા પર રૂઠો છે ત્યારે પછી મને કોણ ઠારે ? ”

“ બહાલી હવે વત્સોપાત મૂકી દો ! આર્યસંસારમાં લગ્નની વાત વરકન્યાના હાથમાં નથી. લગ્નની દોરી જ્યાં સુધી વડિલના હાથમાં છે ત્યાં સુધી વરકન્યાની જીવનદોરી વડિલો જોડેજ જોડેલી છે. મને જેમ વિનવો છે તેમ તમે તમારા વડિલને વિનવો ! મારા હાથમાં કંઈ નથી ! ”

“ બધું તમારા હાથમાંજ છે ! ”

“ એટલે આપણે બંનેએ અહીંથી છાનાંમાનાં સટકી જવું ગાંધર્વવિવાહ કરી રસ્તે પડવું ? ”

“ હું એમ ક્યાં કહું છું ! ”

“ તો પછી તમારા કહેવાનો ભાવાર્થ શું ? તમારા લગ્નમાં તમારા તાત આડા આવે છે ત્યાં સુધી મારી હા શા કામની અને મારી નાએ શા કામની ? લ્યોને મારી તો ઘણીએ હા છે પણ લગ્ન છે ક્યાં ? પુરૂષપ્રયત્ન તમામ નકામો છે ! પ્રભુએ જે ધાર્યું હશે તેજ પાર ઉતરશે ! તેની મરજી વિના મારાં તમારાં પાનાં કદી પણ જોડાશે નહિ ! જ્યારે પરમાત્મા તમારા પિતા-જીના હૃદયમાં ઉતરશે અને એમની ખુદ્દિ વિશુદ્ધ કરશે કે તરતજ પછી તમારા લગ્નની વાત થશે ; નાહક તમારા મામા અને મા ફાંફાં મારે છે ; જે કંઈ કરશે તે તમામ છુટી પડશે ! ”

“ જ્યાં મૂળમાં પાયો કાચો છે ત્યાં પછી બીજાની શી વાત કરવી ? તમારું મનજ જ્યાં અસ્થિર છે ત્યાં અન્યને શો દોષ દેવો ! ”

“કુંદન તમે ફક્ત જેમ આવે તેમ બોલ્યાજ કરો છો !
બધો વાંકનો ગાંસડો મારા માથે મૂકો છો ?”

“બધો વાંકજ તમારો છે ! માંડ માંડ માફ નસીબ સુધ-
રતું બચ છે ત્યાં હવે તમે આડા થતા બચો છો ! મામાના
મનમાં હરિ ઉતર્યા અને જ્યારે તમારી મરજી માંમાએ બાણવા
માંડી ત્યારે તમે માનમાં ભરાયા ! ભમરા તોલમાં આવ્યા !”

“હવે જેટલું તમારે કહેવું હોય તેટલું બધું કહી દો !
આટલી મોડી રાતે તમે અહીંયાં મારી સાથે લડવા આવ્યાં છો
કેમ ? લડો, લડો, તમે નહિ લડો ત્યારે પછી મારી સાથે બીજું
કેાણ લડશે ?”

“હવે હું તમને છોડવાની નથીજ ! જ્યાં જ્યાં તમે જશો
ત્યાં ત્યાં હું તમારી પાછળજ આવીશ.”

“ઓહો એટલુંજને !”

“કેવા કઠણ હૈયાના મારે તમને કહેવા ? વજીથીએ કઠાર
અને ઢારથીએ નઠાર !”

“અરે ઢાર કહો ચાર કહો જેમ કહેવું હોય તેમ કહો;
બધું સાંભળવાને હું તૈયાર છું ! અત્યારે તમારા મકાનમાં છું
એટલે હું તમારો છું !”

“એવી જીલની સાકર નકામી ન વાપરશો ! મારા જેવી
બાળી ભોળીને નકામી ફેસલાવશો નહિ ! હું તો તમને સારી
રીતે ઓળખું છું, હો.”

“વેટે વેટે વાંક દીસો કાળજડામાં કાતી;
પ્રેમ લગાવી પુરી પાંજરે પ્રેમી કહું કે કાતી.”

“ અરે ઘાતી કહો, કસાઈ કહો, જે કહેવું હોય તે કહો. પાંચ પચીશ ગાળો ભાંડવી હોય તો તે પણ ભાંડી દ્યો ! બહાણું બહાશે કે તરત જતો રહીશ. ફરી હાથમાં નહિ આવું ! ”

“ હું તો તમારાથી હારી ! તમને સહસ્ર જીભવાળો શેષ ના પહોંચે તો એક જીભવાળી હું તેનું શું ગળું ? ધુતારા તમને ન ધુતાય ! ”

“ માંજલી ઝાંઝી કણેક લગાવી જળ પસારી ઝેરી;
જાદુગરી કરી જગરી જકડી વાતમ કહું કે બંડેરી. ”

“ અરે બહેરી કહો, દુશ્મન કહો, જે કાંઈ જીભે ચડી આવે તે બધું કહો ! ”

“ ચક્રવાક અને ચક્રવાકીના વિયોગનું દુઃખ ન ફીટયું તો પછી સૂર્ય ઉગ્યો તે શા કામનો ? પતંગીઆની આંખે દીવાં ન દેખાયો તો દીપક પ્રગટ્યો શા કામનો ? ચકોરને દેખા ન થઈ તો ચંદ્રીકા શા કામની ? સુગંધના લોભી લમરો પાસે આવ્યા નહિ તો કમળ ખીંચ્યું શા કામનું ? ચાતકની બહાયના પૂરી ન થઈ તો પછી વરસાદ ગાજી ગાજીને વરસ્યો તે શા કામનો ? તેમ મારા મામાએ તમને અહીં તેડાવ્યા, તમારો અભિપ્રાય માગ્યો અને જ્યારે તમે ના પાડો તો પછી તમારું આવવું શા કામનું ? ”

“ હું ક્યાં કહું છું કે મારું આવવું કામનું છે ? હમણાં બહાણું વાશે કે તરત બગલમાં પોટકું મારી હું મારા રસ્તે પડીશ ! ”

“ રસ્તે પડવું એમ સસ્તું પડયું હશે કેમ ? આવા મનના મેલા ન થઈએ ! મારા બહાલા આવા ગરજ સવાદી ન થઈએ હો. ”

*

*

*

*

“ ગરજ સવાદી ન થઈએ મારા બહાલા ગરજ સવાદી ન થઈએ;
 શરણાંગત કર મહીએ મારા બહાલા ગરજ સવાદી ન થઈએ:-
 તમ માટે લાજ તજી લોકમાં ગવાણી બહાલાં તે વેરીડાં કીધાં;
 તેનો બદલોરે શામ સારોરે આપ્યો વણ વાંકે અમોક્ષડાં કીધાં:-
 જે તમ માટે મેં સહુ કાંઈ મૂક્યું તેજ તમે મને મૂકી;
 તે અગ્નિ અધીકા મારે અંગે બહાલા વેલડી સુકી:-
 દયારામ.

“ કહો હવે કાંઈ કહેવું છે ? ”

“ કહ્યે તમને ક્યાં લાજ છે ? ”

“ હવે અમે લાજ વિનાના ! ”

“ હા, હા, તમે લાજ વિનાના, આટલું આટલું ખોળા
 પાથરીને કહું છું; હાથ જોડી જોડીને વિનવું છું પણ કાંઈ તમને
 હયા આવે છે ? ”

“ ના, ઘાતકીને હયા ન આવે ! ”

“ બહુ થયું બહુ થયું મારા મનમોહન બહુ થયું; હ્યો
 બહાલા મારું ખોલ્યું ચાલ્યું માફ કરજો. આ દાસીને જેવી
 અંભાણી છે તેવી સદા સંભાળજો; આ અંતરને જેવું વરત્યું છે
 તેવું સદા વરતજો; કુવામાં ઉતારીને વરત ન વાઢશો. ”

“ બહાલી વાતમાં ને વાતમાં ત્રણ વાચ્યા; જીઓ ચંદ્રરાજ
 પણ અસ્તાચળ ભણી ચાલવા લાગ્યો, તારાગણો ધીમે ધીમે
 તેજડિન થવા લાગ્યા માટે હવે તમે તમારા અવાસમાં જાઓ ! ”

“ ચંદ્રરાજ, ચંદ્રરાજ ! જરા ધીમાં પગલાંથી ચાલ, આમ
 છેક ઉતાવળો ન ચાલ ! આજનો દિવસ તો મારે આનંદનો છે ! ”

* * * *

“ ચાંદલીયા ચાલીશ માં તું ઉતાવળો,
 બહાણું વાયાની કરજો ધડી મે ચાર ને;
 ધણેરે દહાડે ગિરધારી ઘેર આવિયા,
 રથ ચલાવતાં કરજો ઝાઝી વાર ને.
 ઝાઝારે દિવસની દાઝો મારે બાગશે,
 ધણે દિવસે મને મળીયા છે કાન ને;
 આજેરે આનંદરે મારે અતિ ધણો,
 ધણું કહી મેં રાખ્યા દદને માન ને.
 બ્રહ્માદીકને શોધ્યા તે તો નવ મળે,
 એ પ્રભુ મારે મંદિર લીલા હૃદય ને;
 એચિન્તા ક્યાંથીરે આજે આવિયા,
 પધાર્યા છે પ્રભુજી મારે ઘેર ને. ” દયારામ.

“ બહાલી આવાં ઘેલાં ન કાઢીએ ! ”

“ મારા બહાલા આપની પાસેથી એક ક્ષણ પણ અળગાં થવું તેના કરતાં મરવું મને ઘણુંજ ઉત્તમ લાગે છે ! ” આ પ્રમાણે કહી કુંદન તદન પોતાની સાનભાન ભૂલી હીરાલાલને કંઠે વળગી પડી ! હીરાલાલ તેને ઘણાજ સ્નેહથી દાળી ચુંબન ઉપર ચુંબન કરી ધીમે ધીમે કંઠથી અળગી ફરી તેનો હાથ પોતાના હાથમાં રાખી મીઠી મીઠી વાતે વળગાડી ચોરડાની બારી પાસે લાવ્યો.

“ બહાલી કુંદન હંસને સરોવરની પાળ મૂકવી નજ ગમે;
 મધુકરને કમળથી વિમુખ થવું નજ પાલવે; ચક્રોરને ચંદ્રથી
 દૂર જવું અપ્રિયજ લાગે; પણ બહાલી સૌ ન છુટકે કરવુંજ પડે;

વખત આવે અજણું થવુંજ પડે; શાણી સમો લાણવોજ જોઈએ; વિભુ ઉપર વિશ્વાસ રાખવોજ જોઈએ. હરિને લજતાં કોઈનીએ લાજ ગઈ નથી. દીનનો ખેલી દીનાનાથ છે. શાણી તું સમજી છે, ડાહી છે, તને મારે શું કહેવું? જગતમાં આપણી અવગણના ન થાય તેમ આપણે વર્તવું જોઈએ. ઇશ્વર સૌ સારાં વાનાં કરશે હો, મારી વડાલી! વલોપાત કરીશ નહિ હો?” કહી હીરાલાલે છેલ્લું ચુંબન કરી બારીનું બારણું ખોલ્યું અને બારણામાં કુંદનને ઉભી રાખી; તેનો એક હાથ પોતાના ખભે રાખ્યો અને બીજો હાથ હાથમાં પકડી રાખ્યો; કુંદન દયામણું મોં કરી તીરછી આંખે હીરાલાલના વદનકમળ લાણી જોઈ રહી! હીરાલાલ પણ પ્રેમભરી આંખે એકીટસે કુંદન લાણી જોઈ રહ્યા; છેવટે કુંદન સ્મિતહાસ્ય કરી બોલી.

“પ્રિતિનું મોતી કે?”

“જીવનની જ્યોતી?!” હીરાલાલે કુંદનના બે હાથ પોતાના એક હાથમાં લઈ છેવટનું ચુંબન હાથ પર કરી કુંદનને તેના ઓરડામાં ધકેલી એકદમ પોતાના ઓરડાની બારી બંધ કરી પથારીમાં ઉંધું ઘાલી પડ્યો, અને બડબડ્યો કે, “પ્રિતિનું મોતી કે જીવનની જ્યોતિ?!”

પ્રકરણ ૪ થું.

ફેશનનો હવાડો કે ભાગ્યનો ભવાડો ?

હાહરો.

પંડે જીનિયાં પંડ પર પોતે કરે પુકાર;
તોય સુધારા ખરતયું પુંછ નવ તજે ગુમાર.

અર્ધદગ્ધ મનુષ્યો આગળ પડતો ભાગ જમાનામાં લે તેથી
જેનામાં કાંઈ દૈવત છે તેને હાની નથી, બિલાડી ઘરમાં પેસી જાય
કે કુતરી રાજબુવનમાં ફરે તેથી બહાર રહેલા ગજેન્દ્રને શી
હાની છે ? કેમકે અંતઃકરણની દૃઢતાની કસોટી માથે આવી
પડે ત્યારેજ થાય છે; અર્થાત્ વાયુ પોતાની પ્રચંડ ગતિથી વાય
નહિ ત્યાં સુધી રૂનો ઢગલો અને પર્વત એ બંને વચ્ચેનો તફા-
વત માલમ પડતો નથી.

આળ્યો જમાનો અવનવો વ્યાખ્યો સુધારો જગતમાં.
નરનારી ઇચ્છાવત્ ફરે તલમાત્ર નહિ કોઈની તમા;
પતિ પિતૃ ભક્તિરહિત જન આલે સ્વતંત્ર ચીલા તજ,
તજ ખેસ પાંચડી ધોતીઆં બૂટ કાટ પાટલુન રહે સજ.

જમાનો ફર્યો, દેશકાળ ફર્યો, વિદ્યા વૃદ્ધિ પામી, સીકેળ-
વણી વધી, લક્ષ્મી વધી અને તેથી અંધકાર

ફેલાયો, અંધકારથી મૂર્ખાઈ વધી, મૂર્ખાઈથી અહંકાર વધ્યો,
અહંકારથી મોજશોખ વધ્યો, મોજશોખથી સુધારો વધ્યો અને
સુધારાથી ફેશન વધી, એ ફેશનના ફંદમાં કેળવાએલાં પુદાં ધોળે
દિવસે અંધ બની આમતેમ અજ્ઞાનપણથી ભીતિ ભટકાવા લાગ્યાં.

* * * *

ટોપી પાટલુન પહેરે પાડે પાટી પટિયાંની,
બરફ શરબત બીડી આન્ડિ પર ગાંઝે છે;
લાંબે નહીં લુચ્ચાઈમાં રીતિ નીતિ રાખે નહીં,
ધર્મ છોડી આર્ય આદિ અન્ય ધર્મ ગાંઝે છે.
વર્ણાવર્ણી નહિ ફરી કરણી કમશય જેવી,
નકલ નામદં રદ ચીજ ભાગે ગાંઝે છે;
કહે હરદાન સુધરેલાં વિકરેલાં એવા,
જીવાનીઆ જોઈ માંડે દીલ ધણું દાંઝે છે. હરદાન

ઉદ્યોગ, કરકસર અને સંતોષ એ ત્રણ ગુણથી આખા દેશ
થયેલા અમદાવાદના ત્રણ દરવાજા આગળના બજારની રોનક
કાંક ઓરજ છે. પાનકોરતું નાકુ અને ત્રણ દરવાજા એ બેની
વચ્ચે આવેલા બજારની દુકાનોની સાદાબીની તો બલિહારીજ
છે. પાનવાળા, સાબુવાળા, દવાવાળા, ચરમાવાળા, નારંગીવાળા
અને કીતાબવાળા પુરાણા નામીયા અને સાહસિક દુકાનદારોની
દુકાનોની બહાર અને ધમાલ રસ્તે ચાલતા રાહદારીઓના
મગજને પણ ઉથલાવી-ધમધમાવી નાખે છે. છાપામાં છપાતી
અને પંચાંગમાં વચાતી ચરમાવાળા ચુનીલાલ, દવાવાળા ડાહ્યા-
ભાઈ અને ડાયરી કીતાબવાળા હરગોવિનદાસ એ ત્રણ દુકાન-
દારોની દુકાનોની ખુબી તો કાંક ભારીજ છે અને ન્યારીજ છે.

ત્રણ દરવાજાના બજારની બહાર અને શોલા વધારનાર આ ત્રણ દુકાનદારોની જાહેર ખબરજ છે. આખો દિવસ ગાડી ઘોડાની દોડધામ, સાઈકલના સપાટા, મોટરકારના ઝપાટા અને વિક્ટોરીયાની આવબાવ ત્રણ દરવાજાના બજારના રસ્તા પર સારી રીતે થઈ રહે છે. એદલજી કોન્ટ્રાક્ટરની દુકાન પણ સદર બજારમાં આવેલી છે. પ્રસ્તુત નવલકથાની સુધરેલ નાયકા કેસરનો વર મી. જયન્તીલાલ પણ આ દુકાનમાંજ કલાર્ક તરીકે રહેલો છે. એદલજી કોન્ટ્રાક્ટર ઘણાજ પરગણુ, લલો અને કદરદાન પારસી ગૃહસ્થ હતો. નગીનાવાડીમાં તેની સાથે આપણા જયન્તીલાલને ઓળખાણ થઈ હતી. એક ખાણ તરીકે કોન્ટ્રાક્ટર સાહેબની ઓળખાણ જયન્તીલાલને નીવડી હતી. આ સખી દીલનો પારસી કોન્ટ્રાક્ટર જયન્તીલાલને દરમાસે પચીસ રૂપીઆનો દરમાયો આપતો હતો. આખુ પારસી કુટુંબ જયન્તીલાલ ઉપર સારી રીતે દયાભાવ દર્શાવતું હતું અને વખતો વખત તેને ધનામ અને ભેટથી નવાજતું હતું. જયન્તીલાલની સાદાઈ, લલાઈ, પ્રમાણિકતા, વિદ્વતા અને નેકીથી એદલજી શેઠ ઘણાજ તેના પર પ્રસન્ન રહેતા હતા. શેઠનાં બાનુ શીરીનખાઈ અને દીકરી પરીન પણ ઘણાજ હેતથી અને લાવથી જયન્તીલાલ સાથે સારી રીતે વર્તતાં હતાં. જ્યારથી દુકાનમાં જયન્તીલાલની કલાર્ક તરીકે નિમણુંક કરવામાં આવી હતી ત્યારથી તે આજની કારકીર્દિ સુધીમાં શેઠની સંપત્તિમાં ઘણાજ મોટો વધારો થયો હતો; અર્થાત્ પનોતાં પગલાંનો લાગ્યશાળી નોકર જયન્તીલાલ કોન્ટ્રાક્ટર સાહેબના કુટુંબમાં મનાતો હતો.

અત્યારે જયન્તીલાલ દુકાનમાં પોતાના બે ચાર મિત્રો સાથે વાર્તાવિનોદમાં ગુંથાયો છે. શેઠ પશુ ઘેર આગળ કાંક કામ હોવાથી આજ રોજ હુમેશ કરતાં બે કલાક વહેલા ઘેર ગએલા છે. કોન્ટ્રાક્ટર સાહેબની દુકાનમાં જયન્તીલાલને સુખી થએલો જોઈ તેના જુના વિચારના મિત્રો ઘણા રાજી થયા છે અને નવિન વિચારવાળા મિત્રો તેને ઠેકાણે પડેલો જોઈ અદેખાઈથી બળીને ખાખ થઈ ગયા છે. અત્યારે જે વાર્તા વિનોદમાં જયન્તીલાલ તેના મિત્રો સાથે ગુંથાયો છે; તે વાર્તાવિનોદ ઘણાજ જાણવા લાયક અને મનન કરવા લાયક છે.

“મી. જયન્તીલાલ સુધારા અને ફેશનમાં આગળ વધતા જમાનામાં લોકોને રાજ્ય તરફથી ઘણા પ્રકારની છુટ મળેલી છે. છુટનો ઉપયોગ હદ બહાર થવાથી આર્યપ્રજ્ઞની અત્યારે અર્ધદગ્ધ સ્થિતી બનેલી છે. છુટાપણામાં ઉડતા છુટા અર્ધદગ્ધ સુધારકોએ સનાતન ધર્મનો સદંતર નાશ કરવા માંડેલો છે. અત્યારે આપણે જે કાંઈ શોષવું પડે છે તે ફક્ત ધાર્મિકજ્ઞાનની ન્યુનતાને લીધેજ શોષવું પડે છે.”

“માણેકલાલ તમારું કહેવું વાસ્તવિક છે, છુટાપણાનો ઉપયોગ આર્યપ્રજ્ઞમાં ઘણીજ આડી રીતે થાય છે. કોઈ માણસ દેવાળું કાઢીને કોઈને પૈસા ન આપે તો તેને પણ છુટ મળે છે. પૈસા હોય ને અર્થ કરવા શક્તિ હોય તો ગુન્હામાંથી બચવાની પણ છુટ મળેલી છે. ના અપત્તી ચીજો હોવા છતાં દારૂ પીવો તથા અભક્ષ ખાવું તેની પણ છુટ મળેલી છે. સ્ત્રીએ પોતાની ખુશીથી નગરનાયકાની દુકાન ઉઘાડી બેસવું હોય તો તેને પણ

છુટ છે. ઘણી જીવતાં છતાં તેનું ધર ન માંડવું હોય તો તેની પણ છુટ છે. ઘણી અને માત પિતા સમક્ષ પરપુરૂષ સાથે કોનસર્ટ નિમિત્તે છયોક સ્ટેજ પર રંગરાગ ગમ્મત કરવી હોય તો તેની પણ છુટ છે. સ્ત્રીએ નિર્લજ થઈ ફરવું, જેમાં તેનો ઘણી મોટાઈ માની ફરે તેની પણ છુટ છે. ગમે તે નીચ જાત હોવા છતાં ઉંચમાં ફરે તેની પણ છુટ છે. મિજલસપાર્ટિમાં ઉંચમાં ઉંચ જોડે નીચમાં નીચ આવીને જોસે તો તેની પણ છુટ છે. રસ્તે જતાં ઢોડ લાંગીને અડવાથી આલડછેટ ના ગણવાની પણ છુટ છે. રંડાએલ બાઈડીને ગર્ભ રહે તો તે ઉઘાડી રીતે જણી મૂકી જવાનાં આશ્રમ ખુલ્લાં હોવાથી તેની પણ છુટ છે. પોતાના મામાપના નામ પર પાણી ફેરવી બીજા સાથે પુનર્લગ્ન કરે ને મામાપ જોઈ રહે છતાં બોલી નજ શકે તેની પણ છુટ છે. આ પ્રમાણે જેને જેમ ફરવું હોય તેમ ફરવાની આ જમાનામાં વગર હરકતે છુટ છે.”

“ મી. લવાનીશંકર ! આ તો જમાનો ફર્યો અને તેની જોડે લોકો પણ ફર્યા અને લોકો જોડે તેમની રીતભાત તથા ભાગ્ય પણ ફરવા લાગ્યું ! અગાડી મુસલમાની રાજ્યમાં પુરૂષ રૂપીઆથી તે બે ત્રણ રૂપીઆની કીંમતની સાદી પાઘડી, બાડાં ઢીંચણ સુધીનાં ધોતીઆં અને ખાદી તથા માદરપાટની બંડીઓ અને અંગરખાં પહેરતા; સરકારી નોકરીવાળા જરા તેથી સારા પહેરવેશ પહેરતા. અડધા રૂપીઆનો પગરખાં જોડો દોઢથી બે વરસ પહેંચાડતા—આ હિંદુઓનો પોશાક હતો. મુસલમાનો તેથી જરા બીજી પાઘડી, માદરપાટનો સુરવાળ તથા અંગરખું

ને પહેરણુ પહેરતા. રાજ્યના માનીતા કસબી પહેરવેશ વાપરતા હતા, પણ તેનો ખર્ચ ઘણો કમતી હતો. મુસલમાનોની ઓરતો ઓઝલમાં રહેતી તેથી તેમને બહાર ઝાઝું ફરવાનું નહિ એટલે મલાબનો સાદો તથા સસ્તો પોશાક વપરાતો. હિંદુ સ્ત્રીઓ બાંડાં છાયલ, સાધારણ કાંચળી વિગેરે વાપરતી. બે જોડ લૂગડાં દોઢ વરસ પહેંચાડતાં હતાં. રાજ્યના ડરે હિંદુની સ્ત્રીઓ બહાર છુટથી ફરી શકતીજ નહોતી. આ હાલત હાલ જે ગામડીઆ ભોગવે છે તેજ શહેરીની હતી અને અત્યારે જુઓ કેટલો બધો ફેરફાર ? ! ”

મી. વામનરાવ ! તે વખતે પરદેશી કાપડ જુજ આ દેશમાં આયાત થતું હતું. મુસલમાની અમલ બદલાતાં જરાતરા બાંડા કપડાની ઝીણાશ દાખલ થતી ગઈ. પાઘડીઓ કસબી તોરાદાર અને સ્ત્રીઓના વાર તહેવારના પોશાક સૂતરાઉ જોડે રેશમી વપરાવા લાગ્યા. મુસલમાની અમલ ઉતરતો ગયો, બાદ અંગ્રેજી રાજ્યની શરૂઆતમાં ખાદી અને માદરપાટની જગ્યાએ જગન્નાથી તથા ઝીણી મલમલ દાખલ થઈ. પુરૂષ ઝીણાં એટલે હાલના જમાનામાં જે ઝીણાં કહે છે તેવાં નહિ; પણ ચાળીસ નંબરના સૂતરનાં ધોતીઆં પહેરતા થયા. જગન્નાથીનું અંગરખું જરા છેડે કસબનો દુપટ્ટો, દક્ષિણી કે પિશોરી જોડા, માર્થ પેંઠણની બનાવેલ તોરાદાર પાઘડી બાંધતા થયા, પણ તેનો ખર્ચ ઘણો થોડો હતો. આ પણ શ્રીમંતનોજ પોશાક સમજવો. ગરીબ વર્ગનો જેમનો તેમ માદરપાટ અને ખાદીનો હતો. સ્ત્રીઓની છીદ્રીઓ ઝીણી થઈ. વાર તહેવારે રેશમી કસબીકારનાં ખાંટ

નાંમનાં વસ્ત્ર થયાં. કાંચળીઓ પર જરાતરા કસબ ભરાવાનું થયું, છતાં તેમને પોતાની સુંદરતા જે તેમને નાં ઓળખતા હોય તેવા અન્ય ઉત્તમ સંભાવિત પુરુષોને દેખાડવાનો હાલના જેવો રિવાજ નહોતો, ને જેને તે પોતે દેખા આપતી તેમના સાથે ઉછરેલજ હોય, તેથી વધારે ટાપટીપની ગરજ રહેતી નહોતી; તેથી ટુંક ખર્ચમાં નભતું; પણ દરેક રીતે સુધારે થતાં દર પાંચ પાંચ વર્ષમાં ફેર થતો આવ્યો, જે આગળ તો પચાશ વરસમાં પણ ફેરફાર થતો નહીં તેની મોકાણમાં આ બધી ટાપટીપ અને ફેશનનો ડાટ વળ્યો ! ”

“ જયન્તીલાલ ! હવે તો દશ વર્ષના છોકરા ટોપી બેડાળ ઘાટની દરજી પાસે શિવડાવેલ જીજ કીંમતની પહેરતા થયા. સ્ત્રીઓનાં કપડાં ઉપર સાના રૂપાના તાર વધવા માંડ્યા; ધીમે ધીમે કબજા થયા; પ્રથમ બાંદ્ય વિનાના કબજા થયા, બંડીનાં પેરણ થયાં; પરદેશી સુશોભિત કાપડની આયાત વધતી ગઈ. ધન ઓરડામાંથી ઓટલે ને પછી બળ્તર સુધી પહોંચી ગયું. જેટલું જીનું તે બધું ઢેમકૂલ થયું. અંગરખાના કોટ થયા, ધોતી-આનાં પોત ઝીણાં થતાં ગયાં, તે હાલ તરત ઓટલે સુધી ઝીણાં થઈ ગયાં છે કે તે પહેરી જો નાહ્ય ઓટલે શરીર ભીનું થયે શરીર પર વસ્ત્ર છે કે નહીં તે નાજ પરખાય. આ ઉત્તમતાનું પોત ધોતીઆનું ગણાતું થયું; પેરણ જઈ ખમીશ થયાં, બાંદ્ય વગરના કબજા જઈ વેસ્કોટ થયા; તેમજ જરા અંગ્રેજી આવડે તો પૂરતો અંગ્રેજી ડ્રેસ જોઈએ, એમ ગણી ધોતીઆં જઈ પાટલુન થયાં-ખૂટ થયાં, ને જોડા ગયા. સારા શ્રીમંતને આગળ જે એક દક્ષણી

જોડે એક રૂપીઆમાં વર્ષ નક્કી તેને હવે બાર રૂપીઆની ત્રણ
જોડા વપરાતી થઈ, છતાં પણ પહેરવા કરવામાં જે તેમાં સુગ-
મતા હતી, તે આમાં ના મળી. ટોપા જઈ ટોપ થયા; ને ટોપ
ગયા ને છત્રીઓ થઈ, ટોપીઓ જઈ હેલમેટો થઈ. દુપટ્ટા જઈ
લાકડી થઈ, જે કે હજી તે બરાબર નથી થઈ પણ થવાની રાહ
પરજ છે. છેલ્લાં પાંચ વરસમાં તો અંગરખાવાળો શહેરી ભાગ્યેજ
નજરે આવે છે. ઘોડીઆદાસ તો હજી હાજર છે, પણ અંગર-
ખાદાસ બહુ કમી છે. દેશી ઘાટના જોડા ઘણે જીજ્ઞાસુ લોકો ગરી-
બોમાંજ છે. બાકી શ્રીમંતાઈનો વર્ગ તેને અડતો પણ નથી.
એક ગૃહસ્થ વીશ વર્ષ પર એક પુરૂષ ૧૦ થી ૨૫ નાં લૂગડાં
પહેરનાર ગર્ભશ્રીમંત ગણાતો; ત્યારે હાલ લેલાગુ શ્રીમંતાઈનો
ડોળ ધરાવનાર પણ પચાશ રૂપીએ પૂરું કરી શકતો નથી; કેમકે
એક કોટ શિવડાવતાંજ રૂપીઆ ૧૫ થી ૨૦ નો ખર્ચ થવા
જાય છે; તેમ પાંચ સાત રૂપીઆ તો પહેરવાના જોડા પાછળ
ખર્ચ થાય છે, પછી તેના પાછળ સ્ટોકીંગ તો જોઈએજ, સાધા-
રણ માસ્તરીઆમાં ત્રણ આનાનાં મોજાં છ ઠેકાણે ફાટેલ હોય
ને ત્રણ થીગડાંવાળા બાર આનાના ઘસાઈ ગયેલ જોડા હોય
છતાં પણ ખૂટ મોજા નામ ધારણ કરાવી ફરવું જોઈએ—આવો
ભાપકો હાલમાં આદ્યો અને દેશ બધો ફેશનમાં મ્હાદ્યો !”

“ભાઈ માણેકલાલ ! વખત જતાં સ્ત્રી પોશાક પણ ફરતો
ગયો. છેલ્લા જમાનામાં એટલે આજથી વીશ વર્ષ પહેલાં ઓશ-
વાળ શેઠાઈનો હક ધરાવનાર હોય એમ જણાતા. જે ઓશવાળ
પહેરે તે ઓશવાળી ઘાટ ગણાતો હતો. કાપડ વેચનાર ઓશ-

વાળી કાપડ કહે તે વધારે કીંમતે ખપે તે જઈ હાલ નાગરી
 ઘાટ વખણાતો થયો છે. ધીમે ધીમે સ્ત્રીઓને અન્ય પુરૂષોમાં
 ફરવાનો રિવાજ વધ્યો જેથી જેમ દુકાનદારી અખંડ સૌભાગ્ય-
 વંતીઓને પારકા પુરૂષો પસંદ કરે તેમાંજ તેમનું સાર્થક રહેલ
 છે, તેમજ હાલ દરેક સ્ત્રીને જાહેરમાં ફરવું ને તેથી તેમને જોનાર
 પ્રેક્ષકો તેમના તરફ વધારે જુઓ તેમાંજ અહો ભાગ્ય સમજ-
 વાનું રહેલ છે; તેથી તે તરફ ટાપટીપ કરવાની વધી છે. કાંચ-
 ણીઓ જઈને ચાળીઓ થઈ, ને તે પાછળ પોલકાં થયાં છે.
 છીદ્રી છાયલ ગયાં ને ગવન થયાં, સાળુ ગયા ને સાડીઓ થઈ,
 કસબની કોરો ગઈ ને જુલોની લહેર લટકતી થઈ. ખાંટ બ્રાહ્મ-
 ણીઓ તથા ઘાંચણોને સોંપી કસબી બનારસી સાડીઓ પહેરવા
 માંડી; દશકામાં તે ગમાર ઘાટ ગણાઈ ઝીક ટીપકીથી ભરેલ
 કોરની રેશમી સાડીઓ દાખલ થઈ છે, હવે તે પણ નાખુદ થવા
 આવી છે. આગળ મશરૂના ઘાઘરા તથા ઘણા શ્રીમંતને ત્યાં કીન-
 બાપના ઘાઘરા હતા તે ગયા ને ગવન છીંટના થયા, પણ તેમાંથી
 શરીર બહાર ન જણાતાં ખૂંસરતીની મહત્તામાં ખામી જણાતાં
 ઘણા ભાગે તો તે પહેરવાનું નાખુદ થતું ગયું; છતાં બહાર જતાં
 જરૂર પડ્યે મલમલ સેનાના જુલવાળા ઘાઘરા દાખલ થતા ગયા.
 આગળ સ્ત્રીનો પોશાક ફાટે તુટે તારકસબ લેનાર પોળમાં ફરતા
 હતા, તેમનો ધંધો નાખુદ થયો; કેમકે સોના રૂપાના તારનું નામ
 રહેલજ હોતું નથી, તો પછી તારકસબવાળાને મલવાનું રહેતું
 નથી. શિયાળામાં કીનબાપ હતો તે ગયો ને બનાતો થઈ અને
 તે ધીમે ધીમે જતાં કાશ્મીરિ, કોટીન વીગેરે જતો દાખલ થઈ.

ઉનાળામાં પગે ત્રણ આનાની મોજડીઓ કોઇનેજ પહેરવા મળતી, તે જગ્યાએ ગૃહસ્થ ગણાતામાં સપાટ તથા સુધરેલ ગણાતામાં પાંચથી દશ રૂપીઆના લેડી ખૂટ હાખલ થયા. માથે ધુપેલ વપરાતું તે જઈ ઉઘાડું માથું રાખવાનો ચાલ વધવાથી પોમેટમ કોસ્મેટીક વીગેરે પૂર્ણ ધર્મ સાચવવાની ચીજો વપરાવા માંડી; છોકરાઓનાં ઝખલાં ગયાં ને ફરાક થયાં. પગે મોજાં પણ ઘણેક ઠેકાણે થયાં. આ પ્રમાણે ફેશનનું ધોરણ જમાનામાં ચાલવા માંડ્યું !”

“જયન્તીલાલ ! આગળ પુરૂષ પહેરવેશમાં કોટમાં ભારે સોનાની કંઠી, આંગળીએ વેઢ વીંટીઓ, હાથે કડાં, કાંડે પોંચીઓ, શ્રીમંતો પહેરતા. છોકરાને કંડે રૂપાની સેર, પગે રૂપાની કદ્દીઓ, કોટમાં હાલરી કે દાંતીયાં, સ્ત્રીઓ હાથે હાથી દાંતનો ગૂટો, જેની શક્તિ હોય તો તે સોને મઢતાં, ગરીબ વર્ગ રૂપે મઢતો. પગમાં નક્કર ચાંદીનાં અસલી પોલાં કડલાં, કોટમાં કાળીગાંઠી પાટીયાં, આ પહેરવેશ હતો. ધીમે ધીમે બદલાતાં હાલ તરત પુરૂષમાં આંગળીએ હોય તો વીંટી પછી ખરૂં જવાહિરના હોય તો ઇમીટેશન અગર ટેટના હીરાની, ખાકી શરીરે છટ નોનસન્સ નકામો બોલે શો ? વખતે કોટમાં હોય તો છોટો, પણ ખમીસ કબજાને ગોળ માથાનાં પીળા રંગનાં બટન જોઈએજ. સોનું ના મળે તો ઉપર મઢેલ, તે ના મળે તો ગીલીટનાં પણ જોઈએજ. ઘડીઆળ ચાહે તો ગમે તે કીંમતની હોય પણ તે જોઈએજ. થુંક, લીંટ ને શરીરનો નાશવંત મેલ જેને અડી હાથ ધોવાના તે ખાસ રેશમી રૂમાલમાં ભરી મોં ઘોવાના રૂમાલ સાથે

ખીસ્સામાં મૂકવાજ નોંધ્યો. રસ્તે થુંકવાથી નોનસન્સ જણાય, જેથી ગજવામાં રાખવાથી સુઘડતા સાચવવી કે થયું ! છોકરાને હાથે પગે ધરાણાથી કાંડાં ગળતાં જાય તે ઠીક નહીં છતાં, જંગલીમાં ગણાતાનો હજી તે ખાખત ઘણો ભાગ હોવાથી પગે ગોળ છડા જેને ઠંઠણીઆ કહે છે તે ચાંદીના, કેડે ગળત પ્રમાણે સોના રૂપાની સેર, કોટમાં દાંતીયું, હાથે પાટલી કે કલ્લી પણ ઘણે ભાગે ત્રાંખાના ગાભાપર સોનું મટેલ તો ખરીજ; આગળ આ રિવાજ નહોતો, પણ હાલમાં તો બધું બજાર ગાભાપરજ મટેલું છે. "

“ માણેકલાલ ! સ્ત્રીને પહેરવેશ પણ પાંચ પાંચ વર્ષે બદલાતો ગયો. વીશ વર્ષ પર હાથી દાંતને ચૂડો હતો, તે નાખુદ થતાં હાલ તો એટલો નાખુદ થયો છે કે ઘણી વખત રાંડતી વેળા હિંદુરિવાજ પ્રમાણે વધેરવા નોંધ્યો ત્યારે વેચાતી જુના-પુરાણા લેવા શોધવાની દોડાદોડ કરવી પડે છે. લાખખો રૂપીઆની કાચની બંગડીઓ પરદેશથી ઘાટ ઘાટની આવવા લાગી ને વધી પડી. આગળ જ્યારે જે સર્વ વાતે પુર્ણ હોય તેજ સોનું હાથે પહેરે ત્યારે હાલ દેવાળું સાતવાર કાટેલ હોય, રસ્તે જતાં માગનાર છેડા ગાલે, ને ગમે તેવા અપવાદવાળાની સ્ત્રી પણ ના મળે તો તાંખાની કરાવી ઉપર સોનાનો ગીલીટ કરાવી પણ સોનાની બંગડી ધારણ કરે કરે ને કરેજ. આથી હાથે તેવી બંગડીઓ, આંગળાની પોલી લાખ ભરેલ કલ્લીઓ, કોટમાં છેડો કે કંડીઓમાં પણ વખતે મુંખાઈના મંમાદેવીના બજારનો માલ લેાય ખરો. પગે કરલાં ગયાં ને જમરા સાંકળાં થયાં, બાદ ગોળ ઘાટ પર મહોટા ચિત્રના ઘણા ધુધરાનાં અઠાસીઆં થયાં, તે જતાં

જતાં હાલ સીંધી ઘાટનાં પાતળાં પગે ઝુલતાં રહે તેવાં સાંકળાં થયાં, તેજતાં બગલદાણુનાં દશથી પંદર તોલાના વજનનાં સાંકળાં થયાં છે; આ સાધારણ પહેરવેશ છે. કાને આગળ જેને મગે તે ખરા મોતીની વાળીઓ પહેરતાં, નહીં તો રૂપાના મણકાની વાળીઓ ખંધાવતાં પણ દયાળુ રાજ્યના પ્રભાવે પરદેશનો વહેવાર વધતો જતાં ઇમીટેશન મોતી દાખલ થયાં, તેથી હાલ સેંકડે પોણોસો ઉપરાંત કાને વાળીઓ તેજ મોતીની થઈ. સોનાને બદલે રૂપા પર ઢાળ ચઢેલ સોનાનો વાગો જે બાહ્યાઈ વાગો કહેવાય છે તે વપરાવા લાગ્યો, ને કાનની ખૂટનો દાગીનો મચકણીઆના નામનો થયો. આ પ્રમાણે જમાનો નક્કલનોજ ચાલવા લાગ્યો.”

“જયન્તીલાલ ! પહેલાં સ્વારીમાં ઘણો ગૃહસ્થ હોય તો એકાદ ઘોડો રાખી ચાંદીના દાગીનાથી શણગારતો; બાદ થોડા દિવસે બે બળદની ડમણી કે વહેલ થઈ. મોટા રાજદારી પુરૂષને બેસવામાં ચાર પૈડાની વહેલ તે રથના નામથી પ્રસિદ્ધ છે તે થઈ, બાદ દશ વીશ વરસમાં તે પણ ફરતું ગયું; છેવટે બે બળદની ગાડીની જગ્યાએ ગરીબમાં એક બળદની ગાડી ડમણીયું એકા થયા; તેમજ ઘોડાને પણ તેવા ડમણીઆની બે ઉધો પહેાળી રાખી બેડવા માંડ્યાં, તે ઉંચ વાહન ગણાયું; આ પંદર વર્ષ સુધી ચાલ્યું; બાદ છેલ્લાં વીશ વર્ષ અગાઉ બે ઘોડાની સેજસાજ મોટા ગૃહસ્થોમાં વિલાયતી અગર વિલાયતી ઘાટની ચાર પૈડાની ગાડીઓ થઈ; તે બગીઓ, વિક્ટોરીઆ, કડકીન, ફાઈટન, પ્લુમ અને લેન્ડો ગાડીના નામથી ઓળખાવા લાગી.

બળદની ગાડીઓ રથ અને માફા દિવસે દિવસે કમતી થતા ગયા; ને ઘોડાના ટાંગા એકા વધતા ગયા. એકા પછી છેલ્લા દશ વર્ષમાં ડાકીયાટ ડોકકાર થયાં; તે પણ બે ત્રણ વરસમાં બદલાઈ સીગરામ થયાં; ને છેલ્લાં પાંચ વરસમાં એકદમ તીડ ઉભરાય તેમ ગાડીઓ વધવા માંડી, છેવટે ટાઈસીકલો ચાલવા માંડી; તે પણ સુધારામાં પસંદ ન આવી તેથી બાઈશીકલો ચાલવા માંડી; બાઈશીકલો પહેલાં વકીલ, બારીદાર અને દાક્તર વર્ગમાં વપરાતી હતી, તે હાલમાં દરેક કોમમાં અર્થાત્ લાંગીઆથી માંડીને છેક અમલદાર અધિકારી સુધી લાડાની અને ઘરની બની ઘેર ઘેર વપરાવા લાગી, અને જોડે લાડે પણ મળવા લાગી. છેલ્લાં પાંચ વરસથી મોટર ગાડીઓ પણ દાખલ થઈ ફરવા લાગી; જે કે તેની કીંમત ઘણીજ વધારે હોવાથી તે સર્વત્ર પ્રસાર પામી નથી; છતાં પણ શેઠીઆ મંડળમાં તે વપરાવા લાગી છે.”

“લવાનીયાં કરનાઈ! પહેલાં વાંસની લાકડીઓ ધરડા બુઢા અને માંદા માણસો હાથમાં ઝાલીને ફરતા હતા, અને સીસમની રૂપાની બોળીદાર લાકડી ગૃહસ્થ લોકે ઝાલતા. હવે તેમાં પણ જમાનાનો ફેરફાર થવાથી છેલ્લાં વીશ વર્ષ પર ગેડીદાર પરદેશી ઘોડા આવ્યા, તે માસ્તર વર્ગે ગ્રહણ કર્યા; શેઠીઆવર્ગમાં તે પેઠા નહિ. પોલીસ વર્ગે શીંગાપોરી નેતરની પાતળી સોટીઓ ગ્રહણ કરી; રહેતે રહેતે વકીલ દાક્તર અને માસ્તર મંડળમાં મલાકા કેઈનના ડંડા દાખલ થયા. માસ્તરીઆ વર્ગના પણ કેટલાક શોખી લાલાઓ માથે બેંગલોર કેપ કે દક્ષણી પાઘડીનું બોબું, પગમાં દશ થીગડાંના ખૂટ, ચુંથરાં લટકેલ મોબ, ગળે છ ઠેકાણે ઉધઈ

લાગેલ શુક્રવારમાંથી લાવેલ ગલપટો, ખાર આને વારની કાશ્મી-
રનો અગર બજારમાં જુનો સોલજરનો ઉતરેલ આખો ખાર
આનાનો ગરમ કોટ ધારણ કરી હાથમાં મલાકા કેઈનનો ડંડો
રાખી હુમળી નવાળ ભર્યકે, એની માફક જેન્ટલમેન બની
ફરવા લાગ્યા. હવે ઉંચા વર્ગમાં પ્રથમ વિલાયતી લાકડીઓ
દાખલ થઈ, અને બાદ જુદી જુદી પચરંગી સોટીઓ આવી અને
પચરંગી પ્રજામાં દાખલ થઈ વપરાવા લાગી. ”

“ મી. માણેકલાલ ! ખાવા પીવામાં પ્રથમ નદી તથા કુવા
અને વરસાદથી ભરાએલાં ટાંકાં તથા તળાવનાં પાણી હતાં.
પૌષ્ટિકમાં દૂધ હતું. ગાય ભેંસ જનવર રાખવાનો મૂળથી હિંદુમાં
રિવાજ હતો. હલકી વર્ણુ બકરીઓ દૂધ સાફ રાખતા હતા.
રોજનો ઉત્તમ ખોરાક દાળ લાત રોટલી અને શાકનો હતો.
બાજરીના રોટલાનો મૂળ રિવાજ વધારે હતો. હવે દિવસે દિવસે
જમાનો ફરતાં સર્વ બદલાઈ ગયું. પીવાના પાણીમાં ચકલીના
બંગાનું પાણી થયું; તે પણ મ્યુનીસીપાલ ઈજનેરોની મુનસફી
પ્રમાણે મીટરથી મળવા લાગ્યું. દૂધ પણ લેજસેજ મલાઈ વગરનું
પાણીવાળું સપરેટનું મળવા લાગ્યું. ખોરાકમાં પણ જમાનાનો
અફસુત ફેરફાર થયો. ચૂડા પાણી, કોકી, બીસ્કુટ, ડાખલરોટી,
હીંદુઓના ઘરમાં વપરાવા લાગ્યાં; જોડે સોડા અને લેમનનાં પીણાં
પણ પાણી તરીકે પીવામાં વપરાયાં. આઈસક્રીમ, બ્રાન્ડી અને
શરબત પણ વપરાવા લાગ્યાં. બાજરીનો રોટલો ખાસ અમદા-
વાદવાસીમાં હલકો ખોરાક ગણાતો થયો; પહેલાં સવારમાં
પૌષ્ટિક ખોરાક તરીકે દૂધ અને બાજરીનો રોટલો ધી સાથે

ખવાતો હતો; અગર દૂધ વગર ધી ગોળ સાથે ખવાતો હતો; તેને ઠેકાણે હાલમાં રૂડા, કેફી અને ખીસ્કુટ વપરાવા લાગ્યાં. અગીયાર ખાર વાગતા ત્યારે દાળ ભાત રોટલી તથા અથાણું વપરાતાં હતાં, તેની જગ્યાએ એકલાં દાળ ભાત અને શાક ભાજીમાં ગરમ તેલ મરચાવાળાં શાક તરકારી વપરાવા લાગ્યાં; સાંજે ખીચડી શાક દૂધ, લાખરી વગેરે ખવાતાં હતાં; તેની જગ્યાએ હાલમાં ચાહ, ડબલરોટી, કેક, ખીસ્કુટ અને પ્રાન્ડી વપરાતાં થયાં. પહેલાં ગૃહસ્થ તથા ગરીબનો ખોરાક ખાસ કરીને જે અનાજનો હતો તેની જગ્યાએ હાલમાં મનપસંદ ખોરાક વપરાવા લાગ્યો. ફક્ત ધી દૂધ તથા શાક ભાજીમાં ઉત્તમ અધમ અને મધ્યમતાનો તફાવત ચાલુ આવતો થયો. નીચ અને ઉંચ ખધી જગ્યાએ ડુંગળી, લસણ, પ્રાન્ડી, ખીસ્કુટ અને ડબલરોટી પાંઉ વગેરે વગર આલડછેટે વપરાતાં થવા લાગ્યાં.”

“મી. વામનરાવ ! હવે તો મોટાં મોટાં લાખણોનો રિવાજ વધ્યો છે. માનપત્રો, દિલાસાપત્રો અને ઈવનીંગ પાર્ટીઓનો રિવાજ વધ્યો છે. કેઈના મૃત્યુ વખતે ઘણી જગ્યાએથી દિલાસાપત્ર લખાય છે, પણ લખનારને ઘેર ખાનગી તપાસ કરશે તો તે કેટલા દિલગીર છે તે જણાશે. લાખણોમાં વકતા કેટલાક પૈસાની લાલચવાળા હોય છે. કેટલાક તેમાં મોટું નામ મેળવનાર હોય છે. આવા મેળાવડામાં લાકડીદાસો ઘણા ભરાય છે, તેમ દુપટ્ટાદાસો પણ ભરાય છે. મરો ફક્ત દુપટ્ટાદાસોનો છે. લાકડીદાસો તો આગળ બેસવામાંજ તથા તાળીઓ પાડવામાંજ તથા લાકડી ખખડાવવામાં મોજમજા માને છે; પણ

વખત આગ્યે ધન ઓઠવાનું આવતાં પાછળ ગણતર વગરના દુપટ્ટાદાસોનાં જ ખીરસાં ખોલાય છે, આ પણ જમાનાની મોટાઈજ છે. દિવસે દિવસે માંજશોખ વધી ધનનો ખપ વધ્યો, પરિણામે મોટી ખોટ પૂરી પાડસમાં અસત અધર્મ કર્યોજ પડે તથા પાપ વધ્યું. કાયદાની ખારીકીથી પ્રપંચ પુષ્કળ વધ્યો, અને એ પ્રપંચથી દિવાની કોરટનાં ખારણાં રાત દિવસ ખુલ્લુંજ રહેવા લાગ્યાં; એ દિવાનીમાં લલા લલા ડાહ્યા પણ દિવાના થવા લાગ્યા;

* * * *

“ દાદી અને વાદી બેને ફેંસલો મળે ન આદિ એમાં વચ્ચે સાહેદીની પત્તર જવાય છે, સર્ઈ તણી સાંજ ને મોચીનું વહાણું મટે નહીં મુદતની મોકાણુ તે એવીજ ગણાય છે; વર મરો કન્યા મરો ગોરનું ત્રભાણું ભરો ન્યાયાધીશ વકીલોને મોજ એ મણાય છે, કહે હરદાન આજ સરકારી રાજ માંહિ દિવાની કોરટ એ તો દિવાની ગણાય છે. ”

હરદાન કવિ.

ખદ દાનત વધી, ધોળે દિવસે કતલની રાત કાયમ રહી, વેધ વકીલ ને વેશ્યાનું જોર વધ્યું; તે સાથે રોગ, ટંટા ને ઇશક-ખાજીનું પણ જોર વધ્યું, બ્યાપારમાં ધન વધવા લાગ્યું, તેમ આ દ્વારા જવા પણ લાગ્યું. ખીજી તરફ અકકલ આપી ધન લેનાર વકીલો થયા. એકજ ખામતમાં જે પૈસા આપે તેના તરફની વાત ખરી છે કહી બોલે છતાં તેમને જુઠા કોઈ ના કહે તે શ્રેષ્ઠમાં

ગણાય; જેમ સોની ઉઘાડે છેગે સોનું ચોરે, પકડાય છતાં ચોરની હારમાં તેને નાજ ગણાય, આ પણ અજબ રંગ ઢંગ છે!”

“મી. જ્યન્તીલાલ ! સ્ત્રીઓ પુરૂષના દાગમાંથી જઈ સ્વતંત્રતાથી વર્તતી થઈ, અર્થાત્ તેમને નગરનાયકાનું ઉપનામ આપવામાં વાંધો નજ ગણાય તેમ તે વધી પડ્યું. ખીજી રીતે ધન વધ્યું, મૌજશોખ વધ્યો, પુત્ર પિતાની આજ્ઞા બહાર થયા, ને પછી દરેક રીતે મદ વધ્યો; મદ વધ્યે અનીતિજ થાય; તેમ થતાં મૌજશોખમાં પ્રજા પડી; તેથી કોઈ કોઈના પર કોઈનો દાગ રહ્યો નહીં, રાજ્ય તરફથી હરકત નહીં; મુરખખીપણું તો પ્રજા વંઠી ત્યારથીજ ગયું; જેથી વાંધો નાજ રહ્યો. આગળ ઉચ્ચ નીચના પોશાકમાં ફેર હતો ત્યારે હાલ ઘણે ભાગે સર્વનો સરખોજ થયો છે. આગળના પોશાક જીર્ણ થયે ચાર છ આની વસુલ આવતું તે હાલ જીર્ણ થયે ઉપડામણ ખર્ચ આપવો પડે છે. શાલોની ચાલ છે, પણ આગળ જ્યાં પાંચસોની વપરાતી ત્યાં હાલ દશની અને ચાર પાંચની કાનપુરી વપરાય છે. આગળ સેંકડે પાંચ વાપરતા ત્યારે અત્યારે સેંકડે નબ્બાણું વાપરે છે. આગળ ગૃહસ્થ તથા મધ્યમ વર્ગ ઓળખાતો તેમ હાલ રહેલ નથી. આગળ ગજવાળાજ અમુક પહેરે તે જતું રહેવાથી સાતવાર દેવાળું કાઢેલ હોય, હજારો જણને છાની છાપ અને ધંધાની ધાપ મારીને રોવરાબ્યાં હોય અને દમમાં ઉજળું એટલું દુધ દેખાડી ઘોળે દહાડે વિશ્વાસઘાત કરી ગરદન કાપી હોય; સગબહાલા અને મિત્ર દોસ્તદારોનાં પણ ભોળવી ખીસ્સાં કાપ્યાં હોય; ઘરમાં ચોરવા ના હોય તો પણ ભાડાનાં લૂગડાં

લાવી પહેરે અને જેન્ટલમેનના ખેટા અને શરાફના બાપ બની
બજારમાં ધકકા મારી ખુશીથી ફરે ! હાગીના હુજર ઉઘોગ
વધવાથી ત્રાંબાના સોનાવાળા થયા છે. તેથી આઠ અને સાત
ખટન સોનાનાં કરીને પણ પહેરવાંજ જોઈએ, તથા લાડાવાળો
પછી રૂવે પણ તરત અજાણ્યાની ગાડી લાડે લાવી બેસી ફરવું
જોઈએ; આવો ઠાઠ વધવાથી કોઈ કોઈથી ઓળખાય તેમ રહેલ
નથી. વસવાયાં ઉંચું વસ્તીના લાગમાં ભેળસેળ રહેતાં થયાં છે.
રાજ્ય તરફથી સુખના સર્વને સરખાજ હક્ક છે એ પણ આગળ
વધતો સુધારોજ છે.

“ મી. માણેકલાલ ! હવે તો ફ્રેશનની ઉધેઈ દરેકને લાગવા
માંડી છે. નોકરી ચાકરી ખેતી અને વ્યાપાર તેને પણ ફ્રેશનના
વળા લાગ્યા છે. રાજ્યસુખ સાફ થયું, વૈભવ વધ્યો, વ્યાપાર
રોજગાર વધ્યો, રહેણી કહેણી લપકામાં થતાં ખર્ચ વધ્યો,
આવકો વધી, પરદેશની વિદ્યા કળા દેશમાં દાખલ થઈ; દશ
વીસ વરસમાં મુખ્ય ધંધો મીઠોનો થયો; તેનો પણ રાફેડો
ફાટ્યો; તેથી સોનું વરસાયું; ધન ગણતરમાં રહ્યું નહીં, પણ
આટલું ધન વધવા છતાં બજારમાંજ રહેલ છે, ઘરના બારણા
બહાર જઈને ઓરડામાં અંધારાં થયાં છે, તે ફરી અજવાળાં
થયાં દેખાતાં નથી; તેથી ઘેર ગયે આખર તો અથડાઈ માથું
કુટે તેજ ઘાટ છે. વરસાદના પાણીની રેલ આવે તે તરત વહી
જાય તેમ દેખાય છે, પણ ટાંકાં ભરાતાં નથી. ન દેખ્યાનું દીકું ને
માર મૂળાને મીકું આવું થાય છે. મા દળે દયણું ને બાપ ભરાવે
ઝોળી તેના દીકરા ગાડીમાં બેસે શું વાત છે થોડી ? એજ મીલ-

ધંધાની હથોડીથી જમાનો હાલમાં ટીપાય છે. આજ કાલ હિંદુસ્તાનમાં જ્ઞાનવાન કે મૂર્ખ તમામને માત્ર એકજ મીલ-ઉદ્યોગ છે. વગર લણેલ, ગણેલ, રખડેલ, મૂર્ખ, વ્યસની કે રખડપટ્ટીઓ નીવડેલ હોય, પણ જે મીલએજન્ટની જાતનો યા તો સગો હોય તે તો મોટી પાઠશાળામાં અભ્યાસ કરી જીવ-ગીનો ખરો ભાગ અભ્યાસમાં ગાળ્યો હોય તેવાં કરતાં પણ વધારે લાયક ગણાય છે. જરા પાટલુન કે કોટ પાઘડીનો ભપકો સુધારી બેઠો કે તે મોટી રકમો હાથ કરવાનો હુકદાર થઈ તે હારમાં બેસી જવાનો, પણ ઘણે ભાગે શેઠીઆનો સગો કે દેવાળુ કાઢેલ શેઠીઆને પારકા નામે મતા મંડાવી ધંધો ચલાવવાનો અફલનો ખારદાન કે જેને ગામમાં ઘર નહિ અને શીમમાં ખેતર નહિ એવો હોય કે ન્યાતનો જાતનો હોય તોજ આ લાભ પામેલો હશે છતાં તે પણ ઉદારતાથી આવી રીતે પૈસા પેદા કરે તે ઉપર જણાવેલ વિદ્વતાવાળો સંગ્રહે તેમ સંગ્રહે નહીં, પણ એમાંથી અમુક ટકા તો ખાસ દર મહીને હોટલમાંજ વાપરવાનો. સેંકડો બાઈશીકોનો સપાટો, સેંકડો ગાડીઓનો ઝપાટો, સેંકડો સોડા લેમનની બાટલીઓનો ભડાકો, સેંકડો ગંધાતા પાણીની શીશીઓનો ઉઠાવ એ પણ આ ધંધાના ધનનીજ ખરકત છે. શહેરના રહીશો તેમજ પરગામથી હુજર અર્થે આવેલ તેમને પણ આજ ધંધો પોષણ આપનાર થઈ પડેલ છે. સેંકડો લાણુવાથી કંટાળી ગયેલ—નાશી જનાર રખડાઉ છોકરાઓ, મેટ્રીકમાં નાપાસ થનાર જુવાનીઓ પણ જે આ ધંધો ના હેતુ તો નોકરી મેળવી સાત રૂપીઆમાં પાંચ કાપનો કોટ

પહેરી મોંમાં પાનનું બીડું ચાવી સળગતી બીડી મોંમાં રાખી, આગળનાં બટન ખુલ્લાં મૂકી પીતળના ગીલીટવાળો છેડો લટકાવી હાથમાં લાકડી પકડી પગમાં ફાટેલ કે થીંગડાવાળાં જૂટ પહેરી પોળોમાં લાડાનાં ઘર કરી ધંધે વળગેલ છે તે ના બનત અને તેથી તેઓ પણ આ ધંધાને લઈનેજ આજારી છે. મીલ-ઉદ્યોગ સિવાય માસ્તર લોકોનું ઉપરથી લપકો જાળવી, તમાચો મારી મોં લાલ રાખીને ઉદરપોષણ થાય તેવું સાધન એક પણ નથી. પંદર રૂપિયાના પગારના સ્ટોરના કારકુન પોતાના કુટુંબનો નિર્વાહ પુરું રીતે ચલાવી વધારામાં હજારોનું ઘર બંધાવી હજારોના દાગીના પહેરે તે પણ આ ધંધાનીજ ખલિહારી છે.”

“મિત્રો ! આજ તો આપણે આખા જમાનાનું નિરીક્ષણ કરી નાખ્યું. આપણે બધાએ સામટા કેડ જાંધી સુધારા કુધારા અને ફેશન પર પડી તેનું તળીયું તપાસી લીધું; દ્યો હવે વખત ઘણો ગયો છે ચાલો ઉઠીશું !”

“હા ચાલો હવે જઈએ. મી. જયન્તીલાલ ! આજ તો તમને સારી રીતે ખોટી કપા, માફ કરજો.”

“મિત્રો ! એમાં મને શાનો ખોટી કર્યો ? ઉલટો તમે બધા મળીને મને આનંદ આપ્યો તે ખાતે તમારો હું ઉપકાર માનું છું. આજ તો શિક્ષણ સાથે ગમ્મત થઈ; અને ગમ્મત સાથે જમાનાનું અવલોકન થયું, તેમાંથી ઘણું જાણવાનું, જોવાનું અને મનન કરવાનું મળ્યું !”

“મી. માણેકલાલ ! જુઓ જુઓ પેલી ચંડાળ ચોકડી ! ચાર ચીનના શાહુકારોની જોડી આપણી દુકાન લાણી આવતી જણાય છે.”

“ મારા બેટા એજ ઓલડ આર્યન લોકર છે. એમણેજ જ્યન્તીલાલના વડસસરા કાધર વિલિયમ પુરુષોત્તમરાયને ચઢાવી બગાડી હાથમાં સુધારાનું ચપણીયું આપી ખરાબખસ્ત કર્યા છે.”

“ તમે તો ચાર ગાંડા છો, જે કાંઈ થાય છે તે સાંજે થાય છે. તમે અત્યારે જ્યન્તીલાલને દુઃખી બુઓ છો, પણ હું તો જ્યન્તીલાલને સારી રીતે સુખી થએલજ જોઉં છું.”

“ દયો ચાર એ તો આળ્યા ! ”

“ આવવા દો તેમને, મી. વામનરાવ ! તું તેમને ખુબ ઉંચા ચઢાવીને સારી રીતે પછાડ ! ”

“ ઠીક આવવા દે તેમને પછી સૌ સારાં વાનાં થશે.”

“ કેમ છે, જ્યન્તીલાલ ! સુખી તો ખરા ? ”

“ આવો આવો મારા કાકાઓ પધારો ! આજ તો મારી ઘણે દિવસે સંભાળ લીધી.”

“ કેમ કાકા સાહેબ ! હાલ શું ચાલે છે ! શા કામમાં રોકાયા છો કે દર્શન પણ થતાં નથી ? ”

“ હવે એમને કામનું શું પૂછવું ? માંખો મારે છે, વખત જતો નથી અને કામ વિના ચેન પડતું નથી.”

“ મહેરમાન એ શું બોલો છો ? કાંઈ કામજ નથી અને કાંઈ સૂઝતું નથી, તમારા જેવા જ્યારે આવું બોલશે ત્યારે અમારે શું કરવું પડશે ? ”

“ સાહેબ, તમને ખબર તો હશેજ કે અમલ પરથી ઉતર્યા એટલે કોડીના થયા, હવે કોણ ભાવ પૂછે એવું છે ?

નોકરી તો અમે હલકા પગારથી કરી છે, પરંતુ મોટી સાદ્યબી સાથે દોર ઉડાવી છે.”

“તમે દોર ઉડાવો તેમાં શું નવાઈ! કામકાજની હુશિઆરી એટલે તમે એકો ગણાતા ને તમે આમ કેમ થઈ બેસા છો?”

“એ બધું ખરું પણ હાલ તો હુશિઆરી ને અંચળાઈ આજ લેનાર લઈ ગયો છે, હવે તો કોઈ સામું પણ જોતું નથી. નોકરી વખત હાથ જરા છુટો રહેતો ને હવે તો ટાંકાનું શેરનું પાણી પીવાનું છે તેથી જરા શીકર રહે છે.”

“તમારા ટાંકામાં વરસાદનું પાણી હશે કની? આગળ વરસાદનાં ઝાપટાં ઘણાં પડેલ છે, અને તમે તે બિલકુલ કમજરે જવા દીધાં નથી, બધું અંદર વાળેલ છે છતાં ખૂટવાનું શું બોલો છો?”

“એ બધું ખરું છે, પણ આપણી પાછળના માણસોને એ પાણીની આશા હોય ખરી કે નહિ? ટાંકુ ખાલી મૂકાય તો પાછળ ગાળો આવતીજ થાય.”

“ગાળો દેવાનું કારણ બ્યાજબી લાગતુંજ નથી, ઈશ્વરે સૌને હાથ પગ આપેલ છે, તેથી સૌનાં નસીબ સાથે લાવે છે, તમે કાંઈ ઠેઠ સુધી તરીલાં તાણવા બંધાએલ નથી સૌ સૌનું ફાડી લેશે.”

“તમારે તે વાત બોલે છે, પણ મારે પાછળ સાંજ પડે પાંચશેર લોટ ઉડાડી જનાર વળગેલ છે, તેનું શું કરવું?”

“છે તો લલે છે, કાંઈ દીયર પર દીકરી નથી. તેમનાં નસીબ તેમની પાસે છે. તમારા બાપે તમને શું આપ્યું હતું, તે

વિચારો ? છતાં તમે તો બે પૈસાના ગાળા મૂકી જવાના છો.”

“લાઇ એ ખરું, પણ મુંડીમાંથી ખાવાનો વખત આવ્યો છે, હવે એમાં વધવાની આશા તો છેજ નહિ ? જીવીએ ત્યાં સુધી તો શીવીએ !”

“તમારે વધારીને શું કરવું છે, એમાંથી કાંઈ તમારી સાથે આવવાનું છે ? માટે લોભની વાત જવા દઇ ઈશ્વર સ્મરણ કરો.”

“એમાં લાભ તો શું પણ જરા એમ મન દોડે છે કે બે પૈસા પેદા કરીએ તો કાંઈ ધર્માદા થાય ને હાથ છુટો રહે; મને લાગે છે કે કોઈ રજવાડામાં પત્તો લાગે તો બે વરસ કાઢી આવું ને એમાંથી કાંઈ પરમારથ કરું ! લાઇ નોકરી છે તે નસોનું જાગતું લોહી છે !”

“હવે ચાર નોકરીના નામ પર પૂજો મૂકો ! નફ્ટમાં નફ્ટ નોકરી છે; કેમકે:-

* * * *

“કરવી નોકરી કષ્ટથી દુઃખમાં દીવસ જાય,
કમખખતીના દિવસમાં દેહજ્વેલી થાય;
જાણે વાસણ કાચનું પુટે નવ સંધાય,
નોકરીઆત માણસ તણી એજ અવસ્થા થાય.
જો હોય પૈસા હાથમાં ન કરું આવી વેઠ,
ખીજા ઉઘમ અતિ ધણા સૌથી નોકરી હેઠ;
રહેવું પારકા હાથમાં મન ગમતું ના થાય,
વિવાહ વાજન જો હશે દોલે વાગતું જાય.
નવ વખાણે નોકરી નથી એમાં કાંઈ સાર,
કરવું ગદ્દા વૈતરું રહેવું ખડમની ધાર;

નીચ સૌથી નોકરી ઉત્તમ ખેતી કામ,
મધ્યમ બાજ વટંતર લુચ્યાઈ ફેર કામ.
પ્રથમ કરતો નોકરી પાછળ એસે ઘેર,
ઉઘમ કાંઈ મૂળે નહિ લાગે કડવું ઝેર.
ચિત્ત કશે ચોટે નહિ રહે સુસ્ત દીન રાત,
હિંમત કો આપે નહિ માત તાત કે બાત;
વરો પાંશરો નવ થયો લોકો પાડે ચીસ,
ઉજળી એને નોકરી પગાર લેછે ત્રીસ. ”

“ ખરી વાત છે મારા મહેરબાન ખરી વાત છે! જગતમાં
અધિકારનીજ ખહાર છે. અધિકાર વિનાના દરેક જણા ગમાર
છે; કેમકે:—

*

*

*

*

“ અધિકાર હોય ઘેર જ્યાહરે લોક ઘેર આવે તાહરે,
મુરખી કહેતા આવે કામ કહો સાહેબજી શું છે કામ;
મુખમાંથી નીસરતાં બોલ કરવા ઉભા થાએ સોળ,
બરેતરફ થઈને એસે ઘેર નવ કો કાઢે તેની પેર. ”

“ જ્યારે તમારો ખરો વખત હતો તે વખત તો પરમારથ
સૂઝ્યો નહિ ને એ જુઠાને હવે લોભમાં ફાંફાં મારો છો ને
જીભને એજ લગાડી ખોટી આશા રાખો છો. ”

“ એમાં આશા શું? પુરુષ થઈને ઉઘમ કરવો એ આપણું
કામ છે. નકામા લોકોના ચોટલા સેવવા અને ધર ગણવાં એ
મને પસંદ નથી; વળી ઉઘમ વિના આપેલું પચતું નથી, અને
આવરદા ઓછો થાય છે. ”

“ ઉઘમ કરવાનો ખરો વખત તો ગયો અને તમે તેમાં જરા કચાસ રાખી નથી, વગી પાછા ગળીના કુંડમાં પડવા શું કામ ફાંફાં મારો છો ? ”

“ મારા સાહેબ ઉઘમ એ તો છાતીનું ખરું બળ છે. હવે કાંક દુકાન ખુકાન કાઢી વ્યાપાર રોજગારમાં જીવ જોડીએ તો પછી નિરાંતે રાતે સુખથી સન્યામાં પોઢીએ. નફ્ટ નોકરી પણ ઉઘમ તો સારીને ? ”

“ અરે ઉંધ્યો મારા ભાઈ વ્યાપાર; હવે વેપારમાં શો કસ છે, નાહક મુંડી રોકીને હેરાન થવું; રૂપિઆની પોટકી બાંધી દરિયામાં નાખવી અને પછી દુબકી મારી પૈ પૈ ભેગી કરવી; હવે છાનામાના રામ રામ કરો રામ રામ ! કેમકે:-

* * * *

“ ઉઘમ છે ઉઘમાતીઓ પૈયે ખાટ અપાર,
ખેતીમાં નહિ ખુટકા નોકરીએ નહિ ખાર;
નોકરીમાં અતિ આખરે ઉજળો ધંધો એહ,
સ્વતંત્રતા સૌ ઉપર ખેતીવાળો જોહ.
ઓસીંગણુ વ્યાપારી છે રાત દિવસ નહિ સુખ,
પ્રીકર અંગે અતિ ઘણી દેવાળાનું દુઃખ;
પૈસા આણી પારકા નીચને વરવા દામ,
અવળુ સવળુ સંભારતા કરવું આપણું કામ.
જુહું બોલવું હરધડી પાપી પેટને કાજ,
જગકર્તા જાણે સૌ પાછળ કાઢે દાઝ;
માગણી મુદતસર કરે લાગે કડવું ઝેર,
કોઈ દિવસે કાજ ન કરે બંધાયાથી વેર. ”

“ મહેરબાન તમને તો એક ઇંદ્રિનું જ્ઞાન છે, આગળ પાછળ કાંઈ વિચાર કરતા નથી, કેમ માસ્તર સાહેબ માફ કહેવું વ્યાજબી છે કે ગેરવ્યાજબી ? ”

“ સાહેબ આ જમાનામાં વ્યાજબી ગેરવ્યાજબી કોણ સમજે છે ? સ્વાર્થ આગળ સૌ આંધળું છે. તમે નથી સમજતા કે આટલા દિવસ કાટલાં કુઠ્યાં તો પણ હજી ધરાયા નથી, હવે તમારો પાછલો બે ઘડી દહાડો છે, એટલી વાર તો નિવૃત્તિએ બેસી આનંદ કરો. ”

“ ત્યારે રાયજી તમે તમારા ગામમાં જઈ ખેતીવાડી કરો ! ખેતીમાં જીવ રાખો એટલે તીજેરીમાં નાણાંનો વરસાદ વરસશે ! ”

“ શું વરસશે મારા બાપનું કપાળ ? આ વરસ તો આવાં લાડવાયાં આવ્યાં ! સદાયે ઉનાળામાં આકાશ ભણી ડોળા તાણતા રહેવાનો વખત આવ્યો ! હવે શું ખેતરમાં જઈએ ? જમીનને તે ઓઢીએ કે પાથરીએ કે તેમાં આપણા નામનો થોડો કરી લાંબી તાણીએ કે મેઘરાજના નામની બાંગ પુકારીએ ? ચાર કરીએ શું ? આનંદ મંગળ તે જ્ઞાનાં કરીએ ? સાળાં ધરનાં માણસો ઘડી ધરમાં નવરા બેસીએ તો ઘોઘરે બચકુ ભરવા આવે છે ? આ પેટમાં બિલાડાં બોલે ને આપણે જરા છોકરાની વહુને બેઢી રસોઈ કરવાનું કહીએ છીએ તો કહે છે કે હવે તમારે શી ઉતાવળ છે ? ક્યાં નોકરીએ જવું છે ? શી હુડીએ શીકારવા જવું છે ? તમારે તો વહાણું વાયું કે ખાવાનીજ વાત ! માફ રાયું ધરમાં આખો દહાડો છાતી આગળ ચોંટી રહી કોહોપણ કરવું એ તે રડયું કેમ પાલવે ? કહો મારા મુરબ્બી ! આવા

સંસ્કારમાં ખેતી કરી પેટ ઉલ્લેચી નાખીએ તો પછી ટાંટીઆ
ધસીને મરવું પડે; ખિચારા ખેતીવાળા હાથ જોડીને કહે છે કે:-

*

*

*

*

ખેતીવાળા કહે સુણુમે અરજ, મને કહેવાની થઈ છે ફરજ;
પેટનો બળતો હું ભાઈ બોલું, નથી ઉરાડવું મારે તોલું.
નથી અધિકારી મારે થાવું, નથી રોશી બનીને ચાલવું;
નથી કરવું ફોજદારીનું કામ, નથી ફોગટ મેળવવા દામ.
કુડ કપટની વાત ના જાણું, આતે રાત પડી છે કે વાણું;
વેપાર ને વાધશે વટ, તો ઇજ્જત બંધાશે ઝટ.
દેશ દેશના લાવે માત્ર, પણ ખેતી જેવું નહિ સાત્ર;
પારકા પુંજીએ ગાંડે ગરથ, દેવ દયાર્થી થાય સમર્થ.
ચાલે પ્રમાણિકતાની ચાલ, કોઈ દિવસ ન આવે આળ;
મળવા છાનું ખેતી કામ, એમાં કાંઈ બાંહે નહિ હામ.
ખેતી કરતાં જીંદગાની જાય, પણ ખેડૂત નવ નવરો થાય;
ટાઢ તડકો ને જળની રેલ, એની સાથે કરવો છે ખેલ.”

“એ બધા તમારા બળાપા મારી ધ્યાનમાં છે; પણ મારા
મહેરબાન હવે કાંઈ તમે સંત સમાગમ કરો! કોઈ લલાનાં
ઘરમાર લાગાવી નાખવાની પંચાતો હવે મુકી દો! પારકા છોક-
રાને જતી કરવાનો ધંધો હવે જવા દો! આડા અવળા ગોટાળા
કરી ધોલ મારી ધાપ મારવાની ભાંજગડો હવે મુકી દો! હવે
તો કાળાનાં ધોળાં થયાં! જવાની ગઈ ને ઘડપણ આવ્યું; હવે
લગવતને લલ્લે! આવતા લવનું કાંક લાતું સલ્લે! તમારી
ચંડાળ ચોકડીના ચંડાળવેડા હવે તણુ દો! ઘરડા ઠચ્ચર થઈ
ને ઘણા ઘણાને ભીખ મગાવી; કંઈને ઉજળુ એટલું દુધ

ખતાવી નચાવ્યા, પેલા પુરુષોત્તમરાયજી તથા તેના આખા કુટુંબનું ઉંધુ માર્યું; હવે આ દુષ્ટ ડોકરાઓ કાંઈ તમે સમજો; નહીં તો અમારા જીવાનીઆના જોડાથી તમારા ઘરડાનાં તાલકાં તોડી નાખવાં પડશે. રાયજીને ખાંડે ગધાડે તમે બેસાર્યા હવે કાંક જ'પો! છક્કા પંચા રમવા હવે તજી દો. આખા કુટુંબને ખાખા વીખી કરી નાખ્યું. બિચારા લલલલાને ઘરખાર છોડાવી પરદેશ વેઠતા કર્યા; આ અમારું કહ્યું માની જજો, નહીં તો મોટા જંડીઆમાં પડી મરી જજો; જાઓ ઢાંકણીમાં પાણી લઈ બુડી મરો! નવીન જમાનામાં જીના ઠંચર તમે એક ઓઢડ આર્યન લોકર છો! ગમાર બબુચકો તમારી ચંડાળ ચોકડીની આખી કોમમાં એક પણ જોડ નથી. જાઓ તમારાં કાળાં કરો, અને તમારાં આંધળાં ઉદર દગા ફટકાના પથરાથી ભરો!”

“આ પ્રમાણે અતિશય તિરસ્કાર કરી વામનરાવે આ ચંડાળ ચોકડીની સારી રીતે ઝાટકણી કાઢી નાખી; આ ચોકડી આખી વિપ્ર કોમમાં ભારે ઉથલપાથલ ખટપટ કરનારી ઉસ્તાદ હતી. તેમણે ઘણાનાં ઉંધાં માર્યા હતાં અને કંઈને કુદ્દામાં હાથ મુકાવી ચપટીએ ઉડાડ્યા હતા. આ ચોકડી પર હીરાલાલ ભાનુશંકર અને જયન્તીલાલ તથા તેમનું મિત્રમંડળ ઘણુંજ ક્રોધાયમાન થઈ ગયું હતું, અને લાગ આગે તેમનું જડામુળ કાઢવા તૈયાર થઈ ગયું હતું; અત્યારે સાનુકુળ પ્રસંગ હોવાથી વામનરાવે તેમના ઝપાટા અચ્છી રીતે લઈ લીધા. ચારે જણા નીચું ઘાલી બડબડતા બડબડતા છાનામાના રસ્તો માપી ગયા.

જયન્તીલાલ અને તેના મિત્રો પણ ઘણો વખત જવાથી ઉઠ્યા; દરેક જણા સાહેબજી કહી જયન્તીલાલની સારી રીતે ખમર અંતર પૂછી ઘર લાણી જવા લાગ્યા; આ બાબુ જયન્તીલાલે દુકાન બંધ કરી શેઠના ઘરનો રસ્તો ઝાટ્યો ! એહલજી શેઠ અત્યારે પોતાના બંગલાના બગીચામાં ખુરશીઓ નંખાવી ફેમીલી સાથે બેઠા હતા ને ટાઢા પહોરના તડાકા મારતા જયન્તીલાલની વાટ જોતા હતા. એક બાબુ ટેબલ પર નોકર ચાના કપ તથા બીસ્કુટ લઈને આવી ઉભો, અને બીજી બાબુ જયન્તીલાલ કુંચી લઈ બંગલામાં દાખલ થયો; આ બાબુ ચાના કપ નોકરે કીટલીમાંથી લરી દરેકને પીવા આપ્યા અને બીજી બાબુ એક ખુરશીમાં જયન્તીલાલ શેઠની પાસેના ટેબલ પર કુંચી મુકી સલામ કરી બેઠો. શીરીનખાઈએ હોંદુ નોકર પાસે ગાયનું તાજુ દુધ જયન્તીલાલ સાડે ગરમ કરી મંગાવ્યું અને આપ્યું; દરેક જણાં એક બીજાની સલામતી લેતાં ચાહુ પાણી તથા દુધ ઉડાવાં લાગ્યાં. થોડીવારે ચાહુ પાનની ક્રિયા ખતમ થઈ, છેવટે કોન્સ્ટ્રક્ટર શેઠ સાહેબે ખુંખારો કરી જયન્તીલાલને પ્રશ્ન કર્યો.

“ કેમ જયન્તીલાલ આજ રોજ તમે બાવા દુકાનેથી મોડા આવીયા ? ”

“ સાહેબ આજ જરા મારા ન્યાતીલા ફ્રેન્ડો મને મળવા આવેલ હતા તેથી વાતચીતમાં જરા લેટ થયું, માફ કરશો ! ”

“ કાંઈ નહીં, એમાં શું થઈ ગયું; મેં તો સ્ટેજ કવેશ્ચન પૂછીઓ હતો, લલેને બાવા તમે તમારી મેલે ગમે તેટલી વાત-

ચિત કરી લહેર કરોને !”

“ બાવાજી આજ કાલ કાંઈ જયન્તીલાલની તળીયત સીક રહે છે ? જુઓને દીવસે દીવસે તેવન કેતલા પાતલા નગલા પરતા જાય છે ? ”

“ દીકરી પરીન, હુંબી ધાંચ કે તેવન કાંક શુપટ ચિન્ટામાં સૂકાતા જાય છે ! ”

“ માઈ બી ટેપુંજ અનુમાન ઠાય છે. ટેમનું બોરી કેવલ બાવરીઆ જેવું પાતલું પરતું જાય છે ! ”

“ બાવાજી કાંઈ ટેમને ધરનું દુખ છે ? ”

“ નહીંરે દીકરી ટેમને ધરનું કાંઈ દુખ નથી ! ધરમાં કે બહારમાં ટેવન એકલા જાતેજ છે ! ”

“ ટેમના બાવાજી અને માયજી ટેમની સાઠે કાંય નહીં રહેતાં ? ”

“ દીકરી પરીન, ટેમનાં માયજી અને બાવાજી ટો સોના-પુરમાં પહોંચી ગયાં છે ! ”

“ આય બાપરે હું મરું ? ટેવન બીચારા ટારે ટો રીઅલી દુખી છે ! ”

“ ટારે બાવાજી ટેમના વાઈફ ધનીઆની છે કે નથી ? ”

“ દીકરી વાંધોજ ટેમાં છે. ટેવન ધની બદમાસ અને કમખખત છે ? ”

“ શું તેવન જયન્તીલાલને નહીં મ્હાતી ? ”

“ અરે ટે ટો ધની સુઠારામાં આગલ વઢેલી છે. ટેવન બી. એ. સુધી ટો લનેલી છે, પણ ધનીજ રાસ્કલ સુઠરેલી અને વિક્કરેલી છે ! ”

“તેવનનાં મામાપને જયન્તીલાલ કાં ડાડ ફરીયાડ કરતા નથી ?”

“તેખી બડાં કમખખત છે. ટેમનું આખુ ફેમીલી ડામીજ છે. સુઢરેલુ વહી ગએલું અને મગજ ફરેલ છે !”

“હાં.....મારા સમજવામાં આવીયું. જયન્તીલાલની ચિન્ટાનો સઘલો ગોટાલો મેં જાનીયો ! બાવાજી ટમે ટેવનને કાંય મદદ નથી કરતા ?”

“મારાં ભલાં બહેન, તમારા બાવાજીની મદદથીજ હું જીવું છું, એમણેજ મારો હાથ પકડી મને સુખી કર્યો છે !”

“ડીકરી એવનને હું શું મદદ કરું ? ટેમને જે કાંઈ જોઈએ તે હું આપું ! ટેવન કડી બી મારા આગળ કાંઈ બી માગતા નથી. ટેા બી મને જે કાંઈ ટેમને જરૂરીઆટનું યુસકુલ જનાય છે તે ટમામ હું આપું છું !”

“નહિ નહિ બાવાજી એવનને ટમે પગાર સારો આપો !”

“એવનને મેં પંદર રૂપીઆમાં રાખ્યા હતા હજી ટેમને રાખે પૂરા વરસદારો ઠયો નહી તો બી મેં ટેમને પચીસ રૂપીઆ સુઢી પગાર પ્રમોટ કરી પ્રમોશન આપીયું છે !”

“પચીસના પચાશ કાંય નહિ કરતા ?”

“ધીરે ધીરે કે એકદમ ?”

“અરે શેઠ સાહેબ કાંઈ નહિ, બેન તો પરમેશ્વરનો અવતાર છે, તેમના બોલવા સામું ન જોશો. આપની કૃપા એજ મારે પૂરતો પગાર છે ! આપની ચાહના એજ માફ પ્રમોશન છે !”

“ જુઓ કેવા સાફ ડીલના પ્રમાનિક જેન્ટલમેન તેવન છે ? ગરીબ પ્રમાનિક અને સાચા ડીલના લલા માનસનું લહું કરવાથીજ ખોદા આપણું લહું કરે છે અને ટેથીજ આપનો ઉડપ ઠાય છે ! ”

“ ઘન્ય છે ડીકરી પરીન ઘન્ય છે ટને ! ટારા સાફ ડીલ પર હું ઘનોજ ખુશી થાઉં છું ! ”

“ બાવાજી ટમે જ્યન્તીલાલનાં સાસુજી તથા સસરાને આપના બંગલામાં બોલાવરાવો અમે ટેમને સમજાવીશું ! ”

“ ડીકરી ટેવન બરાં બરાબ, મિબજનાં ખોડીઆં અને સુધારાના સારથી બેવકુફ અને મીન માઈન્ડેડ છે. ટેવન કોઈબી ટરેથી સમજે ટેવાં નથી, ટેમાં જ્યન્તીલાલની ઓરત તો ખાસ કરીને એક ફેશનનો હવારો છે અને સુઢારાનો ફૂવારો છે ! ”

“ ટો બાવાજી આપરે કોરટ ચરીને ડાડ માંગીએ ટો પછી કેમ ? ”

“ ડીકરી તારૂં કહેવું બરાબર છે, કોરટથીજ આપનને અદલ ઇન્સાફ મલવાનો સંભવ છે ! ”

“ ટો બાવાજી ટમે કાલને કાલ એક બારીસ્તર પાસે જઈ નોટીસ જ્યન્તીલાલની વાઈફને ટાબે લેવા સાફ લખાવરાવો અને ટેમના પર રજીસ્તર કરીને મોકલવા ટો ટરત તેવન પાંસરાં ડોર જેવાં થશે ! ”

“ ઓહ થ્રેન્ક યુ માઈ ડોટર ટે મને ઘનો સારો ઉપાય બતાવ્યો ! આથી આપની મુરાદ બટ હાંસલ આવશે; અને જ્યન્તીલાલ કોરતથી સારી રીટે ફાવશે ! ”

“ સાહેબ આ બધા લાંબા વિચાર માંડી વાળો ! જે મારા કર્મમાં લખ્યું હશે તે હશે ! મારા સાડે આપને આટલી બધી તસ્દી લેવાની કાંઈ જરૂર નથી. ”

“ જ્યન્તીલાલ ટમે ચુપ રહો, ટમારે બોલવાની કાંઈ બી જરૂર નથી. આટો અમે એક પુન્યનું સંભાવટનું કામ કરીએ છીએ, કોઈ દુઃખીયારાને સુખી થવાનો પ્રયત્ન કરવો દે શું બોટું કામ છે ? ”

“ પરીન બેન તમારું કહેવું યોગ્ય છે; પણ મારા જેવા અલાગીઆ અને નિર્ધનીઆને વાસ્તે બંધ બેસતું નથી. બેન કોરટનાં કામ કાંઈ નાનાં સુનાં નથી. ”

“ નહિ નહિ જ્યન્તીલાલ અમારી વાટમાં ટમે બિલકુલ નહિ બોલો; અમને જે ઠીક લાગશે તે અમે કરશું ? ”

“ પણ મારાં અજ્ઞાતાઓ, મુરખીઓ, સરકાર દરબાર જતાં ઘરબાર પારકાં થઈ જાય છે ! મારી પાસે તો એક ફૂટી બદામ નથી અને રહું છુંએ લાડાના ઘરમાં ! ”

“ દેમાં શું થઈ ગયું, ટમારી તરફથી અમે લરીશું ! ”

“ પણ સાહેબ એ પુન્યનું કામ બીજા કાર્યમાં પ્રેરો ! સરકાર દરબારનાં ઘર કણ્યા લડીને ભરવાથી પુન્ય શું થવાનું છે નાહક વકીલ ખારીષ્ટરોનાં ગજવાં ભરવાનાં છે. ”

“ જ્યન્તીલાલ ! વકીલ, ખારીસ્તર અને સરકારનાં ગજવાં ભરવાથી પન જે ટમે સુખી થશે તો અમે બોટું પુન્યનું કામ દે સમજશું ! ”

“સાહેબ હું બે હાથ જોડી વિનંતી કરું છું કે આ વાત અહીંથી પડતી મુકે !”

“મી. જયન્તીલાલ તમે નાહક ગલરાઓ છો ! તમારી સ્ત્રીને તાબે લેવાની ફરીયાદમાં તમને કાંઈ ઝાઝું ખરચ નહીં થાય, ખરચ ટેવનને ને સામા પક્ષને થશે !”

“પણ સાહેબ આથી લાલ શું ? કુતરાની પુંછડી વાંકી તે સદા વાંકીજ રહેવાની ! જ્યાં મારા કર્મમાં સ્ત્રીનું સુખ છે નહીં, ત્યાં ફાંફાં માર્યે શું વળવાનું ? દાદ ફરીયાદથી કાંઈ આં અંતર નહીં ઠરવાનું ? તેમાં તો નાહક ફજેત થવાનું !”

“અરે ઢારો કે તેમાં તમે ન ફાળ્યા ટો બી શું થઈ ગયું ? એટલી જમાનાને સારો ધદો મલશે ! જુથા સુધારાની ફજેટી ઠશે અને લોકો સારૂ નરસું સમજતા ઠશે; અને સ્ત્રીઓ પર ડાગ રાખતા ઠશે અને સ્ત્રી કેળવનીની સારી રીટે કીંમત ઠઈ યોગ્ય પ્રમાણમાં ટેનો ઉપયોગ ઠશે ! તમે બીલકુલ ગલરાઓ નહીં !”

“ઉલા રહો જયન્તીલાલ મને એક જુકટી સુજી આવી છે ! મારા લાઈ નવરોજજી વાડીઆ મુંબાઈમાં એક સારા બારી-સ્તર છે ! તેવનને ખાસ કરીને હું અમદાવાદ તેરાવીશ, અને તમારા કેસમાં તેમને ખાસ કરીને મફ્ટ રોકીશ. ધના લલા ઉઠાર અને પરગજુ છે; ટેથી ખુશીઠી આ કામમાં લાગ લેશે !”

“ઓહ યસ, વેલ રીમેમ્બર્ડ ! થીક યાદ આવ્યું, હું બી તેવનને સારી લલામન કરીશ, દ્યો જયન્તીલાલ તમે હવે જીટી ગયા ! જાઓ તમારો ડીનમાન આજઠી ચરટો ઠયો માનો !”

“સાહેબ આપ મારા વાસ્તે ઘણુંજ કરો છો ! આપના

આખા કુટુંબની મારા ઉપર ઘણીજ ઉમદા પ્રેમ ભરી લાગણી છે ! આપ દરેક રીતે મને સુખી કરવાનો પ્રયત્ન કરો છો ! સાહેબ આવા અમૂલ્ય ઉપકારોનો બદલો મારાથી શી રીતે વળશે ? મુરખી મારા શરીરના ચામડાના જોડા પણ આપ સાફ શીવડાવું તો પણ તે થોડુંજ છે ! જગતમાં માઆપ પણ ન કરી શકે તેના કરતાં પણ તમે અધીક કરી દેખાડો છો; પરમાત્મા તમારું લલુ કરો ! ”

“ જયન્તીલાલ તમે મારા બચ્ચાં છો, છોકરા છો. પરીન અને ટમારામાં હું કાંઈ ખી ફેર સમજતો નથી. ! ”

“ સાહેબ પ્રભુ તમારું કલ્યાણ કરો ! ” કહી જયન્તીલાલ પ્રણામ કરી એદલજી શેઠનો બંગલો છોડી પોતાના ઘર લાણી વળ્યો; રસ્તે ચાલતાં તે મનમાં બોલવા લાગ્યો.

“ કેવા દયાળુ પરમાર્થી અને લલા શેઠ ? શી તેમની મારા ઉપર મમતા ? આખા કુટુંબનો કેવો મારા ઉપર ઉમદા પ્રેમ ? તેમણે મારા સાફ કેવી જખરી લડવાની ખાથ ભરી ? અરે નસીબ હવે તું શો શો તમાશો કોરટમાં દેખાડીશ ? કેસર કેસર આ સઘળું તારા સાફજ થાય છે. તારા પાપમાંજ આવા લલા માણસો લેવાય છે ! બેવકુફ નારી અતે તારી ને મારી કોરટમાં અને જગતમાં ફજેતી થશે ! અરે પ્રભુ “ આતે ફેશનનો હવાડો કે લાગ્યનો ભવાડો ! ” કહી જયન્તીલાલ ઘર લાણી વળ્યો !

પ્રકરણ પ મું.

નેહ લગ્નના મીઠા નેડા કે જીગરના જીવનના છુટા છેડા !?

હાહરો.

નવિન કુતારા ધારિ કે' કંઈ સુધારો સાર;
નવી મળી મુખ પર ઘસે જુની સુખદ તજનાર;

વસ્તુ શોભતી નથી, પણ પાત્ર શોભાવે છે, કેમકે મૃતિકા
પાત્રમાં દુધ હોય અને લિશ્તુકના હાથમાં હોય તો છાશનોજ
ભાસ કરાવે છે. દીનજનની કોટે સોનાનું ઘરેણું હોય તો તેને
લોકો નિકલનું જાણે છે. શ્રીમંત છાશનું પ્રાશન કરતો હોય તો
પણ તે દુધ મનાય છે અને ગૃહસ્થ રમણિની કોટમાં જુઠા
અલંકાર હોય તો પણ તેની સાચામાં ગણતરી થાય છે.

કરમાંહ ખંગડી કાયની રાચે ન ચોળી કાંચળી,
મુકયો મલાળે લાજનો ધુંધટ ગયા વેગે ગળી;
નાટક નિહાળે નેહથી એસે પુરૂષને એસણે,
સ્નેહ સભામાં સંચરે ગંભીર થકા એસે લણે.

જીતેન્દ્રિયપણું એજ ખરેખરું શૂરવીરપણું છે, વદનમાંથી
નીકળતાં વચનને વગર વિલંબે ઝીલનારી એજ
ગુણવતી ગોરી છે, નીતિવાનનો સમાગમ એજ પરમ લાભ છે,

મૂર્ખની એક ક્ષણની સોખત મોટામાં મોટું દુઃખ છે, સમયનું વિસ્મર્ણ એજ જખર નુકસાન છે અને ધર્મમાં પ્રીતિ રાખવી એજ અચળ સુખ છે.

*

*

*

*

સુધરેલા સાર સાર વિકરેલા વાર વાર:
માથે પટીઆં લટીઆં કાળાં અડવું કપાળ ચશ્માવાળા;
સ્ટોકીંગ ખૂટ ને ચટકુ ચાળા સોટી ઝાલે છેલ છોગાળા.
કુકર્મ કરતાં નહીં ડરે તે વંડી જશે તેની નાર નાર નાર:-૦
ચાલે ચટચટ કરતી ચાલ ઉઘાડા અલમેલીના વાળ;
ઘેર જશે કાં ઘસાઇ ગાંઠ લાડા લાડી લડશે લાડે.
ફડાફડ લડશે લાકડીએ તડાતડ આવે આંકણીયે;
પહેલાં પીશે હળીમળીને પાંજળથી કરશે મારામાર માર માર:-૦

નર્મદા નાટક.

*

*

*

*

“ નયનથી દિગંરે હું ડગાવું,
સુરા સુખણ મારી મોહ ખાણ, કરી પરવશ પ્રાણ;
પકડી જકડી પ્યારમાં ટંગાવું:-૦
પુરણ પ્રિતલયી ગાઉ ગીત, હરે હળવે હળવે ચિત્ત;
જુદો પંથ જગતમાં જગાવું:-૦ ”

કે. જે. લટ્ટ.

પુનર્લગ્ન કર્યા, કરીને પણ પસ્તાણાં! જે ઉમંગથી કાર્ય આદર્યું તે પાર પણ પડ્યું નહિ; ઉનું ખાધું ને મોંમાં દાઝ્યાં! હાથનાં કરેલાં હૈયે વાગ્યાં! જીવતર સુધારવા ગઈ પણ ઉડ્ટી પાંજરામાં પડી! છુટમાં મહાલવા ગઈ પણ અધવચ્ચ લુંટાઈ

ગઈ ! ન રહી ઘરની અને ન રહી ખડારની ! ન રહી જીનામાં
 અને ન રહી નવામાં ! આતો અધવચ અંતરીયાળે ટીંગળાઈ
 રહી, છેવટે પડી કુવામાં ! મેં ધાર્યું કે પુનર્લગ્ન કરી સુખી થઈશું
 અને છુટથી મનમાને ત્યાં હરશું ફરશું; પણ આતો બેવડા
 દુઃખમાં પડી અને સો મણની બેડી કરમે જડી ! આતો બાઈને
 કોઈ લેનાર નહીં અને લાઈને કોઈ દેનાર નહીં એવો અવળ-
 ચંડો ઘાટ થયો. આ છેલશંકર વકીલ કરતાં તો મારા ભાનુ-
 શંકર હજાર દરજ્જે અધિક સારા ! મારા પરણેતરના સાદા
 અને ભલા વરના ઘરમાં મેં જે કાંઈ જોયું તેના કરતાં સોમા
 અંશે પણ આ નાતરાના છેલખટાઉ વરના ઘરમાં કાંઈ ન જોયું !
 આ વકીલ સાહેબની કોઠીમાં તો દાણોજ નહીં. બધોએ વ્યવહાર
 ડબ્બાથી ! મહીના મહીનાનું ધાન ડબ્બામાં ! આ પહેલી તારીખ
 આવી કે બધું ખાલીખમ, રાંડને કહીએ કે તું તારે ઘરના ચારે
 ખુણે ઘુમ ! આ સાહેબને કહી કહીને લમણા થાકે ત્યારે માંડ
 માંડ પંદર દીવસનું અનાજ ઘરમાં આવી પાકે ! હું તો એમનો
 ઉપરનો ભપકો જોઈ લોભાણી; પણ ઘરમાં આવી જોયું તો
 બધુંએ પોલંપોલા વાને પાણી ! સાહેબના માથા પર જેટલા
 વાળ તેટલા તેમના માથે લેણુદાર ! ખડાર બજારમાં ફરવા
 નીકળે ત્યારે મોટા અમલદાર, અને સાંજે ઘેર જાય ત્યારે જીવ
 કહાડે લેણુદાર ! પહેરવાનાં કપડાં પણ પહેરનાં મળે નહીં; તે
 પણ ખડારના બજારનાં ને ભાડાનાં ! કચેરીમાં જાય ત્યારે ખુટ
 પાટલુન કોટ ચરમા ને માથે દક્ષણી ખોખાં, અને સાંજે ઘરમાં
 આવે ત્યારે નરદમ લૂખે લૂખા ! ભાડાની ગાડી અને પારકી

લાડી, રોજ વાડીમાં જઈ પીવા જોઈએ તાડી ! જો કાંઈ પાંચ
 પચીસ પડ્યા ટોટલમાં તો તરત પરભાર્યા દોડે હોટલમાં અને
 બધુંએ થાયે ભોર જોટલમાં ! મારા બાપ, આવા અર્ધદગ્ધના
 લલાટમાં કંઈ મારી હશે છાપ ! ફૂલ ફટાકીયા ફાંટમાં છાણું
 અને ઘેર જાય ત્યારે કલાડુ કાણું ! મેં તો એમને ગાડી ઘોડામાં
 ફરતા જોયા ત્યારે આ અસાગીઆં લોચન તેમના પર મોહ્યાં;
 છેવટે પાને પડી ઘરમાં આવી જોયું ત્યારે રડયું જણાયું કે
 જીવતર બધું એજે જોયું ! ઉપરથી લલકો ને માંહી પોલપોલા
 જ્યારે આંગળી ઝાલી આંગણે ચઢી ત્યારે ફાટી ગયા ડાળા !
 કોની ગાડી ને કોના ઘોડા મારા કરમમાં તો સદાયે જડ્યા કર-
 જના જોડા ! આ મારા પીટયા લેણુદારો રોજ આવી મારી પત્તર
 ફાડી નાખે પણ સાહેબના કાન તો નજ ઉઘડે ! સાહેબનો વ્યવ-
 હાર તો બધો ઉધારમાં ચાલે પણ આંગણે આવેલાને એક પાઈ
 પણ નજ આવે ! આ પણ જમાનાની નવાઈ ! ધીરનાર આંધળા
 ત્યાં લેનારનો શો વાંક ? માફ પીટયું બજાર તે કાંઈ ખૂટ પાટ-
 લુન કોટ ને ચશમામાંજ શાખ જોતું હશે ! ખરેખર આજ કાલ
 જમાનામાં લાખની શાખ કપડામાં લેવાણી ! પછી લલેને કપડાં
 શાખ સાફ રાખમા થાય ધુળ ધાણી ! હવે આ પાણીએ તે
 ચોખા શી રીતે ચડશે ? મારે તો તેમની જોડે ઘડી પણ નહીં
 બને ! ઘડીએ એમને ઘરમાં રહેવું ન પાલવે ! પાલવે શી રીતે ?
 ઘેર રહે તો લેણુદાર કાકા આવી તરતજ ઘેરે, માટે સાહેબ તો
 બહારજ સીધારે; મોડી રાતે રંગ પાણી ઉડાવી અડખડીઆં
 ખાતા ઘરમાં આવે ! આવા રીત રીવાજ મારે તો ન પાલવે !

હુમણાંજ સાંજવર્તમાનમાં એક જાહેર ખખર આવી છે કે તોરણગઢના દરબાર સાહેબને એક અંગ્રેજી સારી રીતે ભણેલી સ્ત્રી શિક્ષક રાજકન્યાને કેળવવા સાડે જોઈએ છીએ માટે મારે જીવ પણ ત્યાંજ ભમે છે. રાજવળાનાં સુખ માણવાં હવે મનને ગમે છે ! હવે ચાર પાંચ દીવસ વકીલ સાહેબના રંગ ઢંગ જોઈએ છીએ; જો તે તમામના પૈસા ટકા ચુકાવી પાંસરા ચાલે છે તો ઠીક છે નહીં તો પછી તરતજ સુધારા સમાજમાં અપીલ કરી છુટા છેડા મેળવી લઈશું ! ઓહો આજ તો કાંઈ વકીલ સાહેબ વહેલા ઘેર પધારતા જણાય છે; ઓહો એતો આવ્યા, લાવજરા ગમ્મત કરે ? ”

“ વકીલ સાહેબ આ તમારે તો સદાય બહાર ભટકવું ! આવો ! કઢંગો ચાલ તો મારે ન પરવડે. ”

“ વેલ માય ડીઅર મને માફ કરો ! હવે હું બહાર નહિ ભટકું ! ”

“ હું પણ આપની માફી માગું છું અને જણાવું છું કે તમે ભલે બહાર ફરો પણ તમારા લેણદારનો કાંઈ રસ્તો કરો ! ”

“ વેલ માય સોલ તારે તેની કેર કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. ”

“ પણ તમારા લેણદાર તો મારે માથે કેર કરે છે; ન બોલવાનું બોલે છે ! ”

“ એવો સ્ટુપીડ કીયો લેણદાર છે ? તેનું મને નામ આપની ? ”

“ હું નામ આપું તેના કરતાં આપ સાહેબજ એક દિવસ રજાનો ઘરમાં રહી નામ શોધી કાઢો ! ”

“બહુ સાડ મારી બહાલી હવે તેમ કરીશું ! ડીઅર કાન્તા તારી ખુબી તો ઓરજ છે !”

“બળી મારી ખુબી ! ખુબી તો કરજમાં ખાખ થઈ ગઈ !”

“કેમ ખ્યારી એમ બોલો છો ?”

“આ બુઓને જ્યારથી હું તમારા ઘરમાં આવી છું ત્યારથી ખાવા પીવાનું અને પહેરવા ઓઢવાનું તેનું તો કાંઈ ઠેકાણું જ મળે નહિ !”

“ડીઅર હમણાં જરા પ્રેકટીસ ઢીલી ચાલે છે ! બહાલી આજકાલ ઠંડા બબર છે !”

“હા તે ખરું, પણ કાંઈ ખાવા પીવામાં ઢીલું ચાલે ?!”

“શું કરીએ ખ્યારી ! હું લાચાર છું. આજકાલ એક દર-બારી કેસ આવવાનો છે; તે જ્યારે હાથમાં આવશે એટલે આંખો સારી રીતે ઝુડાશે અને હાથ અચ્છી રીતે ભરાશે !”

“પણ આ પેટ ન ભરાય તેનું કેમ ?!”

“નોનસન્સ, તું આડી રીતે મને પજવે છે !”

“હાજ તો, ખાંવા પીવાનું માગતાં તમને પજવાણી લાગે છે ત્યારે તો પછી મારા ભાગ્યનો વાંક !”

“અરે હમણાં જરા મનીની વોન્ટ છે, તેટલા સાડ તમે ઇકાનોમીથી ચલાવી દ્યો; કાલ સવારે દયાળુ પ્રભુ હાથ છુટો કરશે !”

“અરે પણ ઘરમાં ઘી થઈ રહ્યું છે, તેલ થઈ રહ્યું છે, દાળ બિલકુલ નથી અને કાઠી તો કાલ સવારેજ લાવવી પડશે !”

“આ સાંલું ઘરમાં આવ્યા કે દાળ ચોખાની મહોકાણુ !”

“ તમારે ઠીક છે, ખારોખાર હાટલમાં જવું એટલે ચાલશે પણ મારે શી રીતે નભશે તેનો કાંઈ ખ્યાલ કરો ! ઘરમાં ચારે ખુણે નજર ફેરવો એટલે જણાયે કે હું જુડી છું કે સાચી છું ! ”

“ ખાવા તારે મને આવો કંટાળો ન આપવો ! જરા હસખન્ડ પર મરસીકુલ થવું; આમ છેક મેનરલેસ ન થવું. ”

“ ઘરમાં જે કાંઈ જોઈતું હોય અને તે માગીએ ત્યારે તમને મેનરલેસ લાગીએ ખરું ને ? ”

“ ઑફ કોર્સે સો અલખત એમજ ! ”

“ હું અલખત ઑફ કોર્સે ! ”

“ રીઅલી સો ખરેખર એમજ ! ”

“ ઠીક ત્યારે આવતી કાલે હું સુધારા સમાજમાં તમારી વિરૂદ્ધ અપિલ કરવાની અને ડાઈવોર્સ માગવાની ! ”

“ અરે હું હું માઈ વાઈફ આઈ બેગ ચોર પારડન. આઈ ડ્રો બેક માઈ વર્ડસ; મારી બહાલી હું તારી માફ માગું છું અને મારા બોલેલા શબ્દો પાછા ખેંચી લઉં છું. ”

“ અરે છેલશંકર વકીલ સાહેબ ઘરમાં છે કે ? ”

“ અરે કેન છે મેનરલેસ બ્રુટ ? ”

“ સાહેબ બ્રુટ પછી કહેજો, પણ પહેલાં બૂટના રૂપીઆ મૂકી દો ! ”

“ અરે તમે લોકો કેવા જંગલી છો ! ”

“ તમારા જેવા ! ”

“ યુ શેઈમલેસ બેગર બોલતાં કાંઈ વિચાર નથી કરતો ! ”

“ સાહેબ શરમ વગરના લિખારી તમે કે માલ ઘરમાં

મૂકીને રૂપીઆ આપતાં ફાંતીઆં કરો છો ? ”

“હોલ્ડ ચોર ટંગ નહિ તો મારો મિજસ હાથથી જશે !”

“તમારા મિજસને નાખો ગટરમાં ! ચાનક લાગતી હોય તો રૂપીઆ ગણી દો !”

“અરે તારા રૂપીઆ લેજે, પછી શું લઈશ ?”

“ક્યાં છે, લાવો !”

“જા પહેલી તારીખે આવીને લઈ જજે !”

“તમારો પહેલી તો ઘણીએ ગઈ !”

“આ પહેલી નહિ જાય, જા જરૂર આપીશ !”

“સાહેબ આ પહેલીમાં પેઢી ન જાય તેની ખાસ સંભાળ રાખજો !”

“ઠીક, ઠીક, આવાએ અફલના આંધળા ઇડીઅટ કેટલા હશે ?”

“અરે વકીલ ઘરમાં છે કે ?”

“આ વળી કોણ આવ્યો ?”

“કોણ છે ?”

“સાહેબ હું લલવો ધાંચી !”

“કેમ અડ્યાં, બોલતાં બોલતાં બહેંક્યો કે શું ?”

“શું છે સાહેબ ?”

“યુ ધાંચાસ લાઈક જીનીઆસ, ભૂત જેવા ધાંચી વકીલ સાહેબ નથી કહેતો ?”

“પૈસા આપે એને સાહેબ કહેવાય, ન આપે એને કહેવાય ?”

“યુ ઢેમ ફાસ્ટ જાય છે ?”

“પણ જેને ઘેર પૈસાની ઉધરાણી કરી કરી ટાંટીઆ ફરી જાય તેને સાહેબ કહેવાય નહિ ?”

“જ્યાં સુધી તમે સાહેબશાઈમાં રહો ત્યાં સુધી સાહેબ, નહિ તો પછી સાહેબના બટલરથીએ ભુંડા !”

“તમે હિંદુ લોકજ જંગલી છો, રાસ્કલ છો, બોલવા ચાલવાનું તો કાંઈ નોલેજજ નથી. તમારા લોકોની એક એક આંગળ ભરીને જીભ કાપી નાખવી જોઈએ !”

“સાહેબ જીભ તમારીજ કાપી નાખો, એટલે ઉધાર લાવી ધી ખાવાનું મન ન થાય ?”

“યુ લલવા તું ઈન્સાન થવાનો કે જન્મભર હેવાન રહેવાનો !”

“હવે બધી લાયરી જવા દઈ અમારા ધીના રૂપીઆ આપો અમે ધી વેચી શું ગુનેગારી કરી ?”

“હવે જા છાનો માનો સીધો ઘેર જા, દશમી તારીએ તારા ધીના રૂપીઆ લઈ જજે !”

“સાહેબ એવી દશમી તો કેટલીએ ગઈ !”

“આ નહીં જાય જા !”

“અને સાહેબ જાય તો !”

“તો ગદ્દા એક વધારે ગણજે !”

“એટલે તમારે મારા રૂપીઆ આપવાજ નથી ! મારા ભાઈ ના આપવા હોય તો સાફ ના કહી દો !”

“ના ના આ દશમીએ તો જરૂર આપીશ !”

“જો જો, હવે નહિ ચાલે, નહી તો જોયા જેવું થશે !”

“આવાએ ગધેડા વેપારીઓની ગામમાં કાંઈ જોટ હશે? સાલ્લું એક તો ઉધાર આપવું અને ઉપરથી મિલસ કરવો એ કેમ અને? વેલ વાઈફ જરા માંખણ ચોપડીને કેક આપને?”

“માંખણ તે ક્યાંથી લાવું?”

“પેલા ભોગીઆ સાચારાને ત્યાંથી!”

“એ તો હવે ઉધાર નથી આપતો!”

“અરે ન કેમ આપે જા માઈ નામ દે જે!”

“ખધે તમારુંજ નામ દઉં છું. કોઈ ઠેકાણે માઈ નામ નથી દેતી.”

“ચાલ ચાલ તું ખધા ખનાવીને જવાખ આપે છે!”

“સાહેબ હવે તો જમાનોજ અજખ આવ્યો છે કેમકે”

“આજ સમય અયસા આયા હય જસકા પાર નહીં મીલતા હય; ઇન્ધરે તો મીલખી જતા હય મગર ઉધાર નહીં મિલતા હય.”
તાકીબ.

“અરે વકીલ આ ઘરમાં છે કે નહિ?”

“કોણ છે?”

“અરે મારા ભાઈ તમારે તે અમારા દાળના રૂપીઆ ક્યાં સુધી ઘાલી મુકવા છે?”

“કોણ મણીઓ દાળીઓ, અથા તું વેપારી થઈને આવો તીરમારખાં ક્યાંથી થયો?”

“તમારા જેવા નાગા ઘરાક મળ્યા એટલે!”

“યુ ગદ્દા વિચારીને જોલ!”

“અરે તમે તે આદમી છો કે કોણ છો ?”

“અધ્યા બોલતાં તો શરમ રાખ, હું ગમે તેટલો પણ ગવર્નમેન્ટ પ્લીડર છું, તારી ખબર લઈશ.”

સાળી શરમતે કેટલી ! પુનર્લગ્ન કરી મોટો જગન માંડયો તેમાં પારકા રૂપીઆ ધાલી બેઠા છો ! બસ હવે નહિ ચાલે, અમારા રૂપીઆ ગણી દો !”

“શું કાંઈ રૂપીઆ દેવાળાખાતે પડ્યા છે ? રૂપીઆ, રૂપીઆ રૂપીઆ, રૂપીઆ લેશો બીજું તો નહિ લ્યો ?”

“એ તો તમને જાણ્યા, બીજું શું આપશો પાણુ ? રૂપીઆ રૂપીઆ, રૂપીઆ; લ્યો લાવો રૂપીઆ ક્યાં છે રૂપીઆ ખાવા !”

“આવજો આજથી ચોથી તારીખે !”

“એવી ચોથી તો ચૌદ ગઈ !”

“આ નહિ જાય !”

“મારા બાપ તમે તો સાવ નાગા છો; ચોથીને દહાડે ખાસી ચોથ ઉજવો છો !”

અરે પણ તમે તમારે ઘોડા પર બેસી આ ચોથીને દીવસે આવજો !”

“શું મારા નામની લોથ વાળવા ?”

“જાઓ ગો આવે, કમ ઓન ઓન ચોથી !”

“આ માફ બેટુ ગો આવે અને કમ ઓનમાં બધું ઉંધુ વાળ્યું !”

“અરે ભાઈ છેલ્લશંકર વકીલ ઘરમાં ટળ્યા છે કે નથી ટળ્યા ?”

“મારા બાપ આજ તો મારા ભોગ મળ્યા !”

“કેમ છે ! જ્યેષ્ઠ તડાકો ? લેણુદારની મોટી ધાડની ધાડ છેને ! તમે આટલી વારમાં અકળાઈ ગયા, ત્યારે મારી શી દશા થતી હશે ?”

“આએ મારા બેટા સામટા ખાઈ પીને મારી વાંસે મંડ્યા છે. એક ચુવેપેં સો સો બીલ્લે ! આજે લેણુદારોનો રાફડો ફાટ્યો છે ! આખું બજાર મારે ઘેર આજ આવ્યું છે !”

“અરે ભાઈ વકીલ છે કે નહિ ?”

“હવે કેમ છે તમારે !”

“અરે મારા ભાઈ તમે તે જનવર છો કે માણસ છો ? આવા લાહુરીઆ વેડા શું કરે છે ! એક દહાડાને વાયદે ખાંડ લઈ ગયા તેના આજે છ છ મહિના થયા પણ પત્તો નહિ, મારા ભાઈ ખાંડના પૈસા મૂકી દો !”

“અરે તમે વહેપારી છો કે ભીખારી છો ? કાંઈ બોલવાની એટીકેટ તો શીજો !”

“અરે ભીખારી તારો બાપ ! નાણાવટીની દુમ, ચટકો લાગતો હોય તો ગણી દે રૂપીઆ.” કહી એક ધોલ વકીલના ગાલ પર ધરી દીધી; વકીલ સાહેબ ગોડીમડું ખાઈ ગયા અને કપડાં ખંખેરતા ખંખેરતા ઉભા થયા.

“અરે મારા ભાઈ વેગજો ઉભો રહીને વાત કર ! મોટો લેણુદાર છે તે જાણ્યો; શું આમ ધોલ મારવાનો લેણુદાર, રીતમાં રહીને વાત કર !”

“અરે મોટાં રીતવાળાં, શરમ આવતી હોય તો રૂપીઆ મૂકી દો ! વકીલને ઘેર નાતરે આવ્યાં છે તે તમને જાણ્યાં ! આટલી બધી ઝાંઝ ચડે છે ત્યારે ઉધાર ખાંડ ખાવાનો ચડસ શું કામ રાખો છો ?”

“ઠીક છે ઠીક છે હું તને જોઈ લઈશ, તારા પર હું ઘર પ્રવેશનો સુટ માંડીશ ત્યારેજ તું પાંશરો થશે !”

“અરે આવા સુટના દમમાં ને દમમાં કેટલા ગરીબ દુકાનદારોનાં ઘર લુંટ્યાં; વકીલ સાહેબ અહીં તમારો દમ નહિ ચાલે !”

“તે હું તને કોર્ટમાં બતાવીશ !”

“એ કોર્ટનો ટેશ ખાંડવાળાને ત્યાં ન ચાલે ! કોર્ટ કેની ? કોર્ટ તો બધાયની છે ! હું તો એક જુદી ખોપરીનો છું !”

“એટલે તને હું સારી પેઠે કોર્ટમાં મારા હાથ બતાવીશ !”

“એ તમે તો બતાવતાં બતાવશો પણ હું તો કાલ અગીઆર વાગે માણેકચોકના બજારમાં કપડાં ઉતારી લઈશ. આ દક્ષણી ખોખું અને સોનેરી ચરમાટકામાં હરાજ કરીશ સમજ્યા !”

“બાપુ તું આમ તપી શું કરવા જાય છે; તું તારા રૂપીયા લેતો પરવારજે; જા લાઈ પરમ દીવસે સાંજે આવીને મારી પાસેથી લઈ જજે.”

“તો સાહેબ આમ રીતમાં વાત કરો તો કાંઈ તોડ આવે ! એક તો ઉધાર ખાવું અને ખાલી દમ રાખવો એ કદાપી ના બને ! લેણદાર જોઈને મીઠાસ રાખવો !”

“ બહુ સાઈં લાઈ તેં મને આજે નવું લેશન શીખવ્યું; પરમ દીવસે તારા પૈસા જરૂર પતી જશે ! ”

“ કાંઈ નહીં સાહેબ, આમ રીતમાં વાત કરો તો અમને ખોટું ન લાગે. પરમ દીવસના કદી પંદર દીવસ થાય તો પણ અમારાં વેપારીનાં કાળજાં તો પત્થરનાં રહેવાનાં ! દ્યો સાહેબ હું જાઉં છું, બોલ્યું આલ્યું માફ કરજો ! ”

“ કેમ બહાલી જોયો મારો રોફ ! કેવો પાણી પાણી થઈ ગયો ! ”

“ અરે બહુ તમારો રોફ, આ રોફમાં ને રોફમાં બધું બોલ્યું અને લાખ ટકાનું માન ધોલમાં રોળ્યું ! ”

“ પણ પછી તેના હાંજા કેવા ગગડી ગયા. માઈ ડીયર છેવટે તેણે માફ માગી હો ! ”

“ આટલા બધા લોકોના તાબીઆ વેઠવા તેના કરતાં ઉધાર ન લાવીએ તે કેવું સાઈ ! ”

“ અરે મારા જીગર માઈ સોલ ઉધારમાં તો આદમીની એક સાચી કેડીટ છે ! ”

“ અરે બગી એ આગર ! એજ આગર જતે દીવસે બજારમાં હરાજ કરાવે, અને એક નાદાનના હાથથી શીર પર જોડાં ખવરાવે ! ”

“ અરે ઉધાર અપાય કોને એ તું જાણે છે ? મારા જેવા ફક્કડ રોપીને, સરકારી અમલદારને અને સાચા શાહુકારને ! નાગાને તો એક પાઈ પણ બજારમાં ન ધીરે ! ”

“પણ આપણે પોતીકુ ગળુ વિચારીને દેવું કરીએ તો પછી આ બધુ સાંભળવાનો વખત આવે ?”

“તું તો ગાંડી છું, દેવું કોને માથે હોય ? ભાગ્યશાળીને માથે !”

“ભાગ્યશાળીને તો કાંઈએ ન હોય ! હોય બધુ તમારા જેવા કુલ ફટાકીઆને માથે !”

“અરે મોટા ધનેત્તરના બેટાને માથે પણ દેવું હોય, સરકારને માથે પણ પ્રજાની લોનનું દેવું હોય અને એક વ્યાપારીને માથે પણ સરાફનું દેવું હોય ! દેવા વગરનું તો કોઈ પણ બાકી ન હોય ?”

“જુઓ પોતાનું પાપ છુપાવવાને માટે મોટા મોટાનાં છીદ્ર શોધવા માંડ્યાં છે !”

“અરે ઉલ્લુ, સ્ત્રી પુરુષ તમામને માથે દેવું હોય છે; તું નથી જાણતી કે જગતમાં જે પિતૃરણ અને પતિરણ કહેવાય છે તે તમામ દેવું કહેવાય છે; બોલ હવે બતાવ કોઈ છે દેવા વગરનું બાકી ?”

“હાય મારા બાપ આમાં પણ વકીલાત ચલાવા માંડી.”

“દુનિયામાં વકીલાત વગરનો તો કાંઈપણ ધંધોજ નથી.”

“હવે કરજની વ્રીફ લેવા માંડી, ડેટની સાઈડમાં ભરાયા; તમારે તો કોઈ પણ વસ્તુમાંથી ગુણજ ના લેવો !”

“અરે ગાંડી દેવું એ તો દુનિયામાં અનાદિથી ચાલતું આવ્યું છે; એ તો જેમ ચાલતું આવ્યું છે તેમ ચાલ્યે જશે, એની વિરુદ્ધ બોલનારા મૂર્ખમાં બપોરે !”

“અરે પણ કોઈનું કાંઈ ચાલવું તેના પૈસા આપવા કે ન આપવા. બધાને હાથેળીમાં પ્રભુ દેખાડવા !”

“ઓ રટુપીડ, આ જગતમાં આની પાઘડી આને માથે અને આની આને માથે એમ મૂકવામાં સરાશીનો વ્યવહાર ચાલે જાય છે. કોઈની કોથળીઓ ગણવા કોઈ જતું નથી. શાહુકારીની ખુબી જીજ્ઞાસની સફાઈ પર રહેલી છે !”

“અરે સફાઈ નહિ પણ સંસ્કાર પર રહેલી છે એમ કહો.”

“અરે સંસ્કાર તો વ્યાપારને ઉધો મારે ! અને હાથ-નાળીથી વ્યાપાર ધમધોકાર આગળ વધતોજ ચાલે !”

“તમારું તે બોલવાનું કાંઈ ઠેકાણું છે ! ખસ, વકીલ થયા એટલે સહસ્ર જીલવાળા અને પુષ્કળ કાવાદાવાંવાળા લડવાડીયા એક આગેવાન થયા !”

“જી હાં, ઘેર લાઈઝ ધી ખુટી ! આ જમાનામાં કપડાની શીલાઈ અને બોલવાની સફાઈ એ બેમાંજ ગૃહસ્થાઈ શાહુકારી અને સરાશી રહેલી છે !”

“અરે છેલશંકર વકીલનું ઘર ક્યાં છે ?”

“આ રહ્યું, કોણ છે, જે હોય તે અંદર આવો !”

“અરે, વકીલસાહેબ હવે તો અમારા કપડાનાં નાણાં આપો.”

“જાઓ પંદરમીએ દુકાને આવીને આપી જઈશું; કહેજો તમારા શેઠને ?”

“અરે શું કહું મારું કપાળ ! તમારે તે સાહેબ કેટલી જીલો છે ?”

“એક.”

“તો મારા ભાઈ સાથે વાચદો કરોને ! શેઠ તો અમારી પત્તર ફાડે છે, એ તો કહે છે કે સાળા ગુમાસ્તા ઉધરાણીજ નતા નથી; ખારોખાર આમતેમ આંટા મારી આવી જુઠા વાચદા કરે છે.”

“તમે ઉધરાણીનું નામ દઈ તમારા ઘરનું કામ કરતા હશે તેથીજ તમને શેઠ ખીજતા હશે !”

“અરે સાહેબ તમારા જેવા બધા જુઠા વાચદા કરે છે એમાં અમે શું કરીએ. શેઠની જીજ્ઞાસ અને ગુમાસ્તાના ટાંટીઆ ! લોકોના વાચદા અને અમારાં બહાનાં ! નાગાની હા અને સીધાની ના ! એમાં મરો અમારો છે !”

“બહુ સારૂ ભાઈ જાઓ, જરૂર હું દુકાને આવી કાપડના પૈસા ભરી જઈશ !”

“ઓહ માય લોર્ડ, મારા પ્રભુ આજ તો ગજબ થયો છે, તે દેવાદાર માણસે કદી પણ દીવસના ઘરમાં રહેવુંજ ન જોઈએ, આજે હું રહ્યો એટલે સપડાયો; બંસ કાલથી જે રહે તે બેટા.”

“પણ તમે બહાર ભટકશો, અમારી ઘરમાં શી વલે થશે?”

“તું પણ સમાજમાં ચાલી જજે, એટલે સઘળા આવી તાણ જોઈ ચાલ્યા જશે સમજી ડીયર !”

“સમજી ! પણ તમે આવાં રેતમાં નાવ ક્યાં સુધી ચલાવે જશો ?”

જ્યાં સુધી ચાલશે ત્યાં સુધી ચલાવીશું ! લે બહાલી હવે હું જરા મારા ફ્રેન્ડને ઘેર જઈને આવું છું !”

“બહુ સારું, જોલા આવજો, ઝાઝું મોડું ના કરશો, મને તો તમારા વિના એકલું ઘરમાં બીલકુલ નહિ ગમે !”

“તું જરા ફેનોગ્રાફ વગાડી ગાયન સાંભળજે, હું સપાટાબંધ જઈને આવું છું !”

“બહુ સારું જોલા પધારજો !”

“હાથ....પાંપ ગયું, મને પજવી મારી ! મારા રોયા લેણદારોએ મારો જીવ લીધો ! મારે ક્યાં એમના પર છાપ મારી છે ? જ્યાં સુધી બન્યું ત્યાં સુધી બન્યું, નહીંતો પછી સમાજ તૈયાર છે ! આમની સાથે તો ઘર મંડાઈ રહ્યું, હવે તો બસ રજવાડામાં જવું અને ત્યાં જઈ સ્ત્રી શિક્ષક તરીકેની નોકરી કરવી ! કોઈની પણ તાબેદારીજ નહીં ! ચાલ જીવ હવે જરા બે ઘડી આરામ કરું !”

“અરે વકીલ સાહેબ છે કે ?”

“વળી આ પાપ કોણ આવ્યું !”

“અરે કાન્તાગવરી એપન ધી ડોર !”

“ઓહો કોણ મનહરલાલ ?”

“જી હા, વકીલ સાહેબ ક્યાં ગયા ?”

“આવો, આવો, તમે તો આજ ઘણા દીવસે પધાર્યા ! ? સાહેબ તો બહાર ગયા છે.”

“ક્યારે આવશે ?”

“હુમણાં આવશે !”

“ઠીક ત્યારે આટલામાં હું જઈને આવું છું !”

“અરે જવાય છે! આમ તો આવો! હમણાં વકીલ સાહેબ આવશે! ખેસો, રાક જીવો, હમણાં આવશે!”

“પણ ગયા છે ક્યાં?”

“જ્યાં ગયા હશે ત્યાંથી જ વહેલા આવશે. ખેસો જવાય છે!”

“ના ના હું તો હવે જઈશ!”

“અરે મારા સમ જાઓ તો! આમ શું કરોછો? દ્યો હું ચાહ મુકું, ચાહ પાણી પી પાનસોપારી ખાઈને જાઓ!”

“તમે આટલી અધી તસ્દી શું કામ દ્યોછો?”

“એમાં તસ્દી શાની? અમે આવીએ છીએ ત્યારે તમે કેમ તસ્દી દ્યોછો?”

“કાન્તાલાલી તમે તો ખુશ કરી! જેટલું બોલ્યાં હતાં તેટલું કરી દેખાડ્યું! સુધારામાં આત્મભોગ તમે સારી રીત આપ્યો! પુનર્જન્મની તરફેણમાં તમે જેટલું બોલ્યાં હતાં તેટલું દુનિયાને તમારા દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધ કરી બતાવ્યું!”

“હા પણ હું મારા પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ થઈ.”

“એમ કેમ?”

“આ વકીલ સાહેબ મળ્યા, પણ ઢંગ વગરના મળ્યા; કોઈ પણ પ્રકારનું વ્યવહારીક જ્ઞાન તેમનામાં દ્રષ્ટીગોચર થતું નથી!”

“કેમ તમને દુઃખ દેછે? જો એમ હોય તો મને કહો; હું તેમને કપકો દઉં!”

“હુઃખ તો એ શું મને હેતા હતા ! પણ આતો ભરમ ભારી અને ખીસ્સા ખાલી છે !”

“કેમ કાંઈ પ્રેકટીસ બરાબર ચાલતી નથી ?”

“અરે હાંધી એમની પ્રેકટીસ, એમને માથે દેવાનો પાર નથી. જે કાંઈ કરે છે તે તમામ ગળ ઉપરાંત કરે છે.”

“શું એમને માથે કરજ થયું છે ?”

“હા....એનીજ પંચાત છે ! કરજ તો કરજ પણ માથે વાળ એટલું કરજ ! રોજ બહાણું વાયુ કે લેણુદારની ધમાલ !”

“ઓ તારીની ! આવી સ્થિતી તેમની થઈ ગઈ છે ! ? બહાર નીકળે છે ત્યારે રોફ તો મોટા બારીષ્ટરનો રાખે છે !”

“ખાલી રોફ કેટલા દહાડા નભે ! ખીસ્સામાં દમડી વગર દમ ક્યાં સુધી ચાલે ?”

“ત્યારે તમે કાંઈ શીખામણુ કેમ નથી હેતાં ?”

“હું તો એમને પાને પડીને પસ્તાણી !”

“પાણી પીધા પછી ઘર પુછાય ?”

“અરે તમારા જેવા અલબેલા સાથે પુનર્લગ્ન કર્યું હોત તો મારો ભવ સુધરી જત !”

“હશે હવે જે કાંઈ થયું તે ના થયું થાય ! જે કંમે જડયું તેનું જતન કરી સંભાળી દ્યો; અને બગડતી બાજી સુધારી દ્યો !”

“હું તો હવે ટુંક વખતમાંજ ડાઈવોર્સ લેવાની ! મારે તો તેમની જોડે ઘડી પણ નહીં બને !”

“હશે હવે યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરી ઘરસંસાર નભાવી દ્યો!”

“દ્યો મનહરલાલ બિરાળો આ ચેર પર! હું રકાળી
પ્યાલા લાવી તમારા સાફ ચાહ કાઢુ!”

“ઓહ થેન્ક યુ ફોર ચેર કાર્મન્ડનેસ એન્ડ લવ! તમારા
હંત અને માયાળુપણને વાસ્તે હું આભાર માનુ છું!”

“દ્યો સાહેબ આ ચાહ પીઓ, કેવો સરસ બનાવ્યો
છે તે બુઓ!”

“ઓહ ઈટ ઇઝ વેરી નાઇસ! તે ઘણોજ સુંદર થયો
છે! દ્યો તમે પણ પીઓ!”

“ના બહાલા તમે પીઓ!”

“હેં હેં શું બોલ્યાં?”

“મારા બહાલા, મારા જીગર, મારા પ્રાણ તમે પીઓ;
ચાલો હું તમને પાઉં!”

“ભાભી સાહેબ આજ તો મારા પર તમે ખુશ ખુશ
થઈ ગયાં છો!”

“હા મારા બહાલા આજ તો તમારા પર હું ખુશ ખુશ
થઈ ગઈ છું. દ્યો રસિક લાલ પીઓ!”

“ચાલો તમે પણ પીઓ!”

“હા ચાલો આપણે બંને સાથે પીએ! એક ચમચી
તમે મને પાઓ અને એક ચમચી હું તમને પાઉં!”

“ઓહ ભાભી આજ તો જોય જોય! આનંદ, આનંદ!”

(चित्र ४ थू.) भनदरशाधने कानागवरींमिं "इथूः—" ना वदावा नमे "मिथी." अ. ४ थू.

* * * *
 “ રસિક રીઝવો રસીલીને જીલીલા આ જીલીલીને
 રંગીલા આ રંગીલીને:—રસિક રીઝવો.”

પિયુ પિયુ કરી કળીમરે ભોગી ક્યાં ભટકાય,
 પ્યારા દેખી પાસમાં અંતર આ હરખાય;
 કળી ખુશ થાય ખીલીને:—રસિક.”

રસીલી નારનો જે પ્યાર સકળ સંસારમાં એ સાર,
 મઝા શ્રંગારની લેનાર સકળ તેના ગણું અવતાર;
 તમે દીવદાર તું દેયા હાર
 અધર રસરાજ ઝીલીને:—રસિક.”

સારદા નાટક.

“ વાહ વાહ ભાભીસાહેબ ધન્ય છે તમારા લવને! તમારા
 જેવા ખીલતા કુસુમની કીંમત જે કોઈ ના કરે તેના નસીબ-
 નીજ ન્યુનતા કહેવાય! હું તો તમને જોઈને આફરીન આફરીન
 થઈ જાઉં છું!”

“ હું પણ મારા વરણાગીઆ તમારા પર વારી જાઉં છું!
 વહાલા તમારી તો બલિહારી છે! તમે મેનાંભાભીને બહુ સારી
 રીતે રાખો છો! હરેક રીતે તેમને તમે મનાવો છો! અને સુધા-
 રાનું સાચું સુખ આપો છો!”

“ એ મેનાં આ રસિલી કાન્તાની તોલે ન આવે!”

“ ત્યારે એ છેલશંકર પણ મારા મનહરલાલની તોલે
 નજ આવે!”

“ ભાભી તમારો તો લટકોજ જુદો છે!”

“ બહાલા તમારો ચટકો તો બહુ ભર્યોજ છે ! જ્યાં તમને
જેયાં કે ગોળ ગોળ ! ”

“ બહાલી તારો રંગ તો નિરાળોજ છે ! ”

*

*

*

*

“ દીલદારના દર્શન વિના ખીજું મને ગમતું નથી;
પુતળી પેડે નજદીકમાં બેઠા વિના ગમતું નથી.
મુખચંદ્ર શોભે ઝળહળી ઝરતું સુધા જ્યાંથી વહી;
તે મુજ ચક્રાર ગરીબને પીધા વિના ગમતું નથી.
કુદરત તણી બલિહારી ત્યાં હું રમુ રંગીલા રંગમાં;
પણ હાય ભરચક રંગ તને છાંટયા વિના ગમતું નથી.
છો માલ્હરા નોંધે ગુન્હાઓ નિંદકોને દક્તરી;
પણ મસ્ત તુજ દરબારમાં આવ્યા વિના ગમતું નથી.
શો મોહ દુનિયાનો કરે દુનિયા દીડી દો રંગમાં;
પણ માલ્હરે તો તાલ્હરા એક રંગ વિના ગમતું નથી. ”

હ. હ. ધ્રુવ.

“ ધન્ય છે આવા રત્નના સરજાવનારને ! અને ધન્ય છે
આવા રત્નને જાળવી રાખનારને ! ”

“ ધન્ય છે રત્નની પરીક્ષા કરનાર ઝવેરીને ! અને ધન્ય
છે રત્નના ઉપભોગ કરનારને ! ”

“ બહાલા તમને જોતાં મારા જીવને કાંઈ કાંઈ થઈ જાય
છે ! મારાં ચક્ષુઓ કાંઈ ચોર તરેહના રંગમાં રંગાઈ જાય છે !
હૃદય હૃદયગાનના એક તાનમાં શુભતાન થઈ જાય છે; બહાલા
હવે તો બુદ્ધાઈ ન રાખશો ! ”

જુદાઈ છે ક્યાં ? જગતના વ્યવહારમાં જુદાઈ છે; પણ પ્રેમના બજારમાં એકયતા છે !”

“ બહાલા ત્યારે તો તમે મારા અને હું તમારી ! મારા બહાલાની બોલું સદા બલિહારી !!”

“ દયો ભાભીસાહેબ તમે તો દીલનાં ખુશ ભોળાં છો ! દીલ આપવા બેસો છો ત્યારે બધું આપી દો છો !”

“ સલુણા સાહ્યખા હું તો હવે તમારી થઈ, કેમકે:-

* * * *

“ રહી જુદાઈ નહિ રસીલી રહી જુદાઈ નહિ,
બેદ ભાવ ટળી જતાં રહી જુદાઈ નહિ:-રહી.
અદા મધુર મોહન રસ સુખપ્રદ એકતા જહી:-રહી.
તો તું લજવાએ શાને શાણી શરમાય શાને,
વદનકમળ રસીલું મોહન શું નમાવી રહી:-રહી.
નિયાં શાં નેણુ દાળે કાં તું કનરાતી ભાળે,
દષ્ટિયાં તું દરીણી નયની મધુર વરણી;
રસની ઝરણી શું વહી વહી.....રહી.”

હ. હ. ધ્રુવ.

કાન્તા અને મનહરલાલ રૂડાપાણી પીને વાર્તાવિનોદમાં મશગુલ થયાં; કાન્તા નીચે બારણાની સાંકળ વાસવી ભૂલી ગઈ હતી. મનહરલાલની જવાની જીકમાં કાન્તાને કમાડ વાસવાં બીલકુલ છેવટ સુધી યાદજ ન આવ્યાં, મનહરલાલ પણ પોતાનો દરબજો તથા ધર્મ ભૂલી જઈ કાન્તાના પાસમાં ફસાઈ લટું બની જઈ કાન્તા જેમ નચાવા મંડી તેમ નાચવા લાગ્યો. આ ઉભય પાત્રોના રસરંગની બહારમાં કારખા છેલશંકર વકીલ ગુપચુપ

આવીને એકદમ ઉપર તેમના સમક્ષ ઉભા રહ્યા. કાન્તા અને મનહરલાલ છેલશંકર વકીલને જોઈને આશ્ચર્ય ખની ગયાં; મનહરલાલ તો ખુરશીમાં ને ખુરશીમાંજ શખવત ઠરી ગયો. છેલશંકર વકીલનો મિબ્બશ મનહરલાલને જોઈ ફાટી ગયો અને એકદમ લાકડી ઉગામીને મનહરલાલને મારવા ગયો.

“અરે અલાગીઆ મનહર! મારી દોસ્તીનો આવો અવજો ઉપયોગ તું કરવા તત્પર થયો? મારી ગેરહાજરીમાં મારા મકાનમાં આવી મારી સ્ત્રી સાથે હલકી વર્તણૂક ચલાવવા તું તૈયાર થયો? આખરે લાઈબંધ થઈ લાઈબંધનુંજ ઘર મારવા તું ઉભો થયો? પાપી શીટકાર છે તને. ધિઃકાર ધિઃકાર, તારા જેવા નરાધમને પારાવાર ધિઃકાર છે. ચાલ, ચંડાળ એકદમ મારી નજર આગળથી તું દૂર થઈ જા, નહિ તો તારો વધ કરીશ; તારું ખૂન કરીશ. અરે! તારું લોહી પીશ.” કહી સડોસડ લાકડીથી મનહરને ઝુડી નાખ્યો. મનહરલાલ “મુંગે ખાધો ગોળ સ્વાદ કેને કહેવાય” એની માફક મુંગો મુંગો મુઠીઓ વાળી જીવ લઈ માણી માગતો દાદર પરથી ઉતરી અગીઆરા ગણી ગયો. છેલશંકર વકીલના ડોળા કાન્તાને જોઈને ફાટી ગયા.

“કેમરે દુષ્ટા! તું મારી ગેરહાજરીમાં મારા લાઈબંધ સાથે આવો અનાચાર કરવા તૈયાર થઈ. શરમ શરમ શરમ છે તને! ઢાંકણીમાં પાણી લઈ ડુળી મર!”

“અરે શરમ છે તમને કે એકદમ તમે જે જથ્થુ વાન કરતાં હોય ત્યાં આવી ચઢ્યા! તમારી આવી વર્તણૂકને વાસ્તે હું ધણી દીલગીર છું!”

“હું પણ તારી આવી અયોગ્ય ચાલ ચલંગતને વાસ્તે મારા અંતઃકરણથી દીલગીર છું ! તને એકવાર અત્યારે પારડન આપું છું.”

“હું પણ તમને તમારા પહેલા ચુન્ડાને વાસ્તે ક્ષમા કરું છું. સ્ત્રીઓને વાસ્તે આવો અધીરો જીવ રાખવો અને તેના પર વાતે વાતે વહેમાવું એ ઘણુંજ ખરાબ છે !”

“આ વખતે હું ગમ ખાઈ જાઉં છું; જો હવેથી આવું થશે તો તારાં હાડકાં રંગી નાંખીશ.”

“અરે પણ મારે તો તમારી સાથે બનવાનુંજ નથી. હું હું તો કાલ ને કાલ સમાજમાં જઈ ડાઈવોર્સ લેવાની સમજ્યા ! તમે મને દુષ્ટા કહેનાર કેણુ ? તમે મને ધમકી આપનાર કેણુ ?”

“અરે, જા જા બેવકુફ ! ડાઈવોર્સ જો કાલ લેતી હોય તો આજેજ લઈ લે. આઈ ડોન્ટ કેર ફોર યુ, હું તારા વાસ્તે કાંઈ પણ દરકાર રાખતો નથી. મારે ઘણી સ્ત્રીઓ છે !”

“ત્યારે હું પણ તમારા સારૂ કેર કરતી નથી ! હ્યો સાહેબજી છેલ્લી સલામ ! ચડસાચડસી વધી જવાથી કાન્તા તરતજ પોતાની ટૂંક લઈ વકીલસાહેબને સલામ કરી ચાલી નીકળી.” આમ વકીલસાહેબ પણ કાન્તા પ્રત્યે તીરસ્કાર દર્શાવતા ગુપ-ગુપ તેના ભણી જોઈ રહ્યા. કાન્તા ગઈ કે તરતજ ખાસણાં બંધ કરી વકીલસાહેબ મેડા પર ચઢી એક આરામચેર પર પડી કાન્તા પર ગાળોનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા. નાતરીઆ વિવાહનો અંત અંતે નાતરામાંજ આવ્યો. વિખુધ વાંચકો આતે “નેહુ લગ્નના મીઠા નેડા કે જીગરના જીવનના છુટા છેડા !”

પ્રકરણ ૬ કું.

ધંધાના કઢાપા કે જમાનાના અપાટા ?

હાહરો.

જુના બટ કપે થયા, ફરકે નવલ નિશાન;
નવા નવલ રંગે ફરી, મહિતળમાં લે માન.

પૃથ્વી અનેક રત્નોથી યુક્ત છે, છતાં પરિક્ષકના અભાવે તે ધુળ નીચે ઢંકાએલાં રહે છે, લાયક અવેરીજ ઉત્તમ રત્નોની લાયક કીંમત આંકી શકે છે, લિખારીને કદાચ સ્ક્રાટિકમણિ આંપડે તો તેને તે સુંદર પત્થર સમજી લેંસની કોટે લટકાવશે, પણ જો તે લાયક અવેરીના હાથમાં જશે તો તે મહાન ભુપતિના કંઠાભરણમાં બિરાજવાને ભાગ્યશાળી થશે.

અસિલો થકી વકીલો વધ્યા રોગી થકી ડાક્ટર વધ્યા;
વિદ્યાગુરુ છે આજ શુદ્ધો વૈશ્ય વિપ્રાદી તણા.
મુળ ચારમાં ભળિ ચૌદને આજે અગણ ન્યાતો થઈ;
જ્ઞાતિ તુટીને તડ પડે આગાદિ અસ્ત તળી સહી.

ખિલોરી કાચનો કટકો ભલેને ઝળાં ઝળાં કરી રહ્યો હોય પણ તે કાચજ છે, કોહીના મુદ્દયનો છે, અને કોહીનુર કદાચ મલિનતા-શામતાથી ઘેરાએલો હોય તો પણ

આખર તે અણુમોલ રત્નજ છે. લલકો લાળીને લોળાઓ
મોહિત થાય છે પણ જ્યારે લોપાળું ખુલ્લું પડે છે ત્યારે મોઢું
પામનારા પસ્તાય છે.

* * * *

“ અજ્ઞ જમાનો નવિન નજરમાં આજ કાલ ચડતો
સસલાને કીચડમાં દાળી હાથી કચડતો;
કોડપતિ કંગાલજ કેરી થાપણુ ઓળવતો.
ગુલાબને દામે છે કેવો હજારીઓ ગોટો;
અન્યાયી ગાદી તપાએ ને ન્યાયી દોરી લોટો. ”

ઉમાદેવડી.

ઓલીઆના અવતાર તરીકે આલેખાતા અકુમદશાહની
નેક સદતનત દર્શાવતા અલખેલા અમદાવાદમાં વિક્ટોરીઆ
ગાર્ડન ખરેખર વિક્ટોરીઅસ અને ગ્લોરીઅસ જયકારી અને
જશકારી વાડી તરીકે મનાય છે. જળમય પ્રદેશની પાસેના
સ્થળોની હવા વૈદક નિયમ પ્રમાણે વધારે સારી અને આરોગ્ય-
મય ગણાય છે. તેમાંએ અસ્ખલિત રીતે વહન કરતા વારી
પ્રવાહની સમીપના ચાગાનોની હવા ઘણીજ ઉત્તમ અને ખુશ
કારક લેખાય છે. ઉત્તમ ખોરાક, સારૂ પાણી અને નવા કપડાથી
મન ઉપર જેટલી સારી અસર થાય છે તેના કરતાં ઉત્તરોત્તર
અધિક અસર સુગંધમય અને શિતળ હવાથી થાય છે. બાગ
બગીચા, તળાવ અને સરિતા આદી જળમય સ્થળોમાં શોખી-
નોની જે ગીરદી જોવામાં આવે છે તેનું મુખ્ય અને મજબુત
કારણ ઉત્તમ હવા છે. સારા સારા શહેરોની આખાદીનો અધાર

મુખ્યત્વે કરીને હવા અને પાણી ઉપરજ રહેલો છે. મોટી કોરપોરેશનો; મ્યુનિસિપાલિટીઓ, વોટર-વર્ક્સ, અને ગટર કનેક્શનોના મંડાણનું કારણ અને રૈયતના કર વેરાના પૈસાનું ધારણ ફક્ત ચોખ્ખી હવા અને પાણી એજ છે. વિશાળ અને ગંભિર સરીતાઓ એજ શહેરની પ્રજાના આરોગ્યની જીવનદોરી છે. નદીઓની નહેરો એજ રૈયતના સાચા મુખની દહેરો છે; એજ પ્રમાણે રમ્ય રાજવૈભવમાં રાજતા અને આખાદાનીમાં આગળ વધી વધીને ગાજતા રાજનગરની સાદ્યખીનું કારણ ફક્ત પતિતપાવની પાપવિમોચની સામરમતી સરીતાજ છે.

પુન્યવતી અને લગવતી સામરમતી નદીના ત્રટ પર આવેલ રાજમાતા શ્રીમતી વિક્ટોરીઆના વિજયી નામાલિધાન ધારણ કરેલ વિક્ટોરીઆ ગાર્ડન આજકાલ અમદાવાદમાં ઉત્તમ હવાના સુંદર અને ખુશકારક નંદનોદાન અમરવાડી તરીકે આનંદ અને શાન્તિસદન રૂપ થઈ રહી છે. સવાર સાંજ વિલામ્મી અને શોખીન દંપતિઓનાં ટોંગેટોળાંથી આખી વાડી ઉમરાઈ ભય છે. આખી વિક્ટોરીઆ ગાર્ડનમાં કુંજબુવન, બેન્ડ સ્ટેન્ડ કમ્પાઉન્ડ અને નદી પાસેની રળિયામણી અટારી એ ત્રણ સ્થાન ખરેખર શાન્તિ અને આનંદનાં પરમ ધામ છે. શિયાળાની સવારમાં સુગંધીદાર ફુલડાંઓની મીઠી હવા બેન્ડસ્ટેન્ડ કમ્પાઉન્ડમાં બેઠાં બેઠાં સારી રીતે મળી શકે છે. ઉનાળાના અંગાર વરસાવતા ખપોરમાં કુંજબુવનમાં શાન્તિતી મીઠી દહેરો સારી રીતે મળી શકે છે, અને ચંદ્રરાજની પૂર્ણ ચંદનીમાં શાન્તિ-સુધાની ઝીણી અને મીઠી ફર ફર ઉડતી ઝેણા નદી પાસેની

રળિયામણી અને સોહામણી અટારીમાં મળી શકે છે, આખા રાજનગરમાં વિક્ટોરીયા ગાર્ડનની હરીફાઈ કરી શકે એવું એક પણ સ્થાન ચોખ્ખી હવાનું નથી.

આજ રોજ ખગ્રાસ સૂર્ય ગ્રહણનો દીવસ છે. આખા શહેરમાં પાકી છે. કોરટોમાં પણ રજાનો દીવસ છે. નાનાથી મોટા તમામ જેમ આવે તેમ ભટકવામાં દીવસ ગુજરે છે. લિખારીઓ રૂપાદાન, વસ્ત્રદાન, ત્રાંખાદાન, અન્નદાન વગેરે વિવિધ પ્રકારનાં દાન દર્શાવતા મોટા ઘરાડા પાડી ભીખ માગી ગ્રહણ ગજવે છે, સ્ત્રીવર્ગ ઘરને લીંપવા ગુંપવા અને ધોળવા ધોવામાં ગ્રહણ ઉજવે છે, અને પુરૂષવર્ગ નદીએ ન્હાવા ધોવામાં તથા બહાર બજારમાં હરવા ફરવામાં ગ્રહણ ઉજવે છે. વિક્ટોરીયા ગાર્ડનમાં પણ આજ રોજ સંખ્યાબંધ યુવકો મજા મારવા નીકળી પડેલા છે. અન્ય જાહેર તહેવારના દીવસોમાં નોકરીઆત માણસો અને વિદ્યાર્થી વર્ગજ ખાગમગીઆની સહેલધા મારી શકે છે. ધંધાદારીઓ ધંધાની પેદાશમાં હરવા ફરવાની મજાથી વિમુખ રહે છે; પણ બજારની પાકી અને ગ્રહણના દીવસોમાં તમામ કોમ હરવા ફરવામાંજ દીવસ ગુજરે છે; અર્થાત્ આજ રોજ વિક્ટોરીયા ગાર્ડનમાં ચોરાશી બંદરના વાવટાનાં દર્શન થાય છે. મન પસંદ તીખી મીઠી અને કડવી ચર્ચા ચલાવતા શોખીનો ગાર્ડનમાં એક પછી એક એમ દાખલ થાય છે અને બગીચાની ચારે કોર જ્યાં મન ઠરે ત્યાં ધુમે છે.

“મી. મનુભાઈ! દીવસે દીવસે વખત ઘણું ખારીક આવતો જાય છે, જુઓને યાર.

* * * *

“ જમાનાની ગણિદારી અજમ જણાય ભારી;
 દેખાદેખી કરવામાં ડાંપણ સૌ માને છે.
 નફા કે ટોટાનો કાંઈ વિચાર કરે ન જરી;
 ગતાનુગતિક બની જન સૌ વખાણે છે.
 રીતિને રિવાજનું વહન એવું થઈ પડ્યું;
 પરિણામે દિસે મ્હાન વદનના માનવી.
 દિસે દમદોલ હોય માંહે પોલપોલા એવી;
 ફેશનની શીશીઆરી કહો શું વખાણવી ? ”

મહીકાંઠા ગેઝેટ.

“ યસ મી. રમુભાઈ યુ આર ક્વાઈટ રાઈટ. જમાના
 ઘણોજ આગળ વધતો જાય છે, ફેશન ઘરે ઘરમાં આંખ મીંચી
 ઘુસતી જાય છે અને સુધારો ઉછરતી પ્રજામાં ચાગરદમ ઘુમતો
 જાય છે; ગોડ નોઝ કે હવે શું થશે ! સાલું ધર્તીંગ ને કાંઈ
 થોડું ઘણું છે, હીઅર હીઅર,

* * * *

“ નાટક એટલે અને નવેલી નારીના પ્યાસી;
 અત્તર પુલેલ પાનપટ્ટી તણા શાખીનો.
 માથે વાગ વધારીને ચટ્ટી પટ્ટી પાડી સેંથી;
 ચડી અને છુટ વળી કાઠમાઠ જત્રીનો.
 ઘરમાં નનાણું તોય બહાણું બહાતાં ચાતી પ્યાલી;
 બિસ્કુટ આનંદ સાથ હોટલમાં માગવી.
 નાણા તણી તાણ પડે છેવટ લાચાર અને;
 ફેશનની શીશીઆરી કહો શું વખાણવી ? ”

મહીકાંઠા ગેઝેટ.

“સાહેબજી બાવા મી. બચુભાઈ તમે શાના રાગડા તાણવા માંડ્યા છે ?”

“સાહેબજી મી. ચીચુભાઈ, જમાનાના નામની મેંતો પોક મુકવા માંડી છે !”

“મુકો બાવા મુકો, સુધારાનાં નીચા વળી વળી જે હાથ પહોળા કરી છાજ્યાં દ્યો એટલે તમારું લેન્નું ઠંડુ થશે બાવા, સમજ્યા ! અન્ડરસ્ટેન્ડ યુ !”

“મી. હવે તો વાત વધી ગઈ; જુઓ,

* * * *

“તમે ખુશી અમે ખુશી એટલુંએ લખવામાં;
પતું નહીં ચાલે પણ પાકીટજ નેમએ.
વળી ચાર ચાર રોજે લેટરનો ખાસ ધારો;
કહે શું છે પત્ર તે ટપાલે મન મોહીએ.
હોય નવરોજ તોય ફેગટ ફેરાની જંત્રી;
ટપાલની ઓપીસમાં રોજની ચુકાવવી.
પોષ્ટમેન છતાં અર્થ વખત ગુમાવે એવી;
ફેરાની શીશીયારી કહો શું વખાણવી ?”

મહીકાંઠા ગેઝટ.

“ચાર તમે બી ઠીક છે હોં; મરચાં અને આદુ ખાઈને સુધારાની પાછળ ઠીક પડ્યા છે ?”

“મી. જે કાંઈ જોઈએ તે તો કહેવુંજ જોઈએને ?”

“ઓલરાઈટ કહેવુંજ જોઈએ; તેમાં એ વળી તમારે ચાર આંખો, એટલે બીણું બીણું તપાસીને કહેવુંજ જોઈએ !”

“ તમે તમારે ફાવે તેમ બોલો, પણ હું તો જે બેવાનો તે તો કહેવાનોજ ! ”

“ તો બાવા બોલોની ? તમને કોણ ખાજે છે ? ”

“ ખાળનાર હોય તો બોલવાની જરૂરજ ન પડે; પણ નથી તેના કઢાપા, જુઓને તમારા જેવા ફક્કડ પણ ચોછો ટેસ મારે છે. ”

* * * *

“ વધે નહોં વાળ થાય ચાર ચાર દિન ત્યાંય;
ભગલા હળમ પાસે ભાવ થકી નય છે.
અવળી સવળી ઘસી ઘસી હળમત કરી;
ધુપેલ પુલેલ તણા લપેટા લેવાય છે.
સોપ પીયસને અતિ દુર્લભ થકી દીલે ચોળી;
લવન્ડર કોલનની શીશી માંથે છાંટવી.
ઉપરની અચ્છી બની ભિતરની રામ બજો;
ફેશનની ફિશિયારી કહો શું વખાણવી ? ”

મહીકાંકા ગેઝેટ.

“ મી. પંડીતજી તમે પણ સારી જમાનાની આગાહી કરો છો ? હું બી એમજ વિસ્મય થઉં છું કે આય યંગ સખ-જેકટસ હાઉ કેન ધે મેનટેઇન ધેમ સેલજ ! તેમનું પુરું શી રીતે કરશે ? તે લોકો ઘણાજ ખરચાળ બની ગયા છે. ”

* * * *

“ અંગરખુ બંડી ગયાં કોટ પાટલુન થયાં;
સાદી ધોણુ બદલે ઇસ્તરીઓ કરાય છે.
ઘોડા તણા જેરખંધ સમ બકીટોને કરી;
ગળા ફાંસો અક્કડ કોલરથી ખવાય છે. ”

ડોક ઉંચી નીચી થાય નહીં તોય ભાઈઓને;
સાચી છે સુધારા રીત એજ એમ માનવી.
ઢંગ ધડાવની એવા ખરચ વધારવાની;
ફેશનની ફિશિયારી કહો શું વખાણુવી ? ”

મહીકાંઠા ગેઝેટ.

“ બાવા એ બધું આપણે સમજીએ છીએ ! તેમ છતાં
આપણે તો કરતા હઈએ તે કરીએ છીએ, સમજ્યા મારા
ગ્રેહીઆ ! આપણે કહેવામાં આગળ પણ કરવામાં ઘણાજ
પાછળ, બોલવામાં તમે જેની હિમાયત કરો છો તેની સોમે
હીસ્સે પણ શરમ પહેરવામાં રાખતા નથી. ધોતીઆનાં લાંબાં
વખાણુ કરો પણ પાટલુન વગર ઘડી પણ ન આવે, જુઓ;

* * * * *

“ નીચે ઉતરી ન પડે પાટલુન તેને મારે;
પટ્ટા ધાલી ખભા પર ટાઈટ તો કરાય છે.
વળી એસી ન શકાય હોય તડોતડ તેથી;
ઉભા ઉભા પેશાબની ધાર તો ધરાય છે.
એવી અવગુણી પાટલુન પડે મોંઘી તોય;
ધોતીઆથી ઉમદા તેનેજ મન વળણુવી.
સુધારાની એવી નેમ ગણી મનમાં સપ્રેમ:
ફેશનની ફિશિયારી કહો શું વખાણુવી ? ”

મહીકાંઠા ગેઝેટ.

“ ચાર તમને બી ગપ મારતાં સારી આવડે છે; જેની
પાછળ મંડ્યા તેની તો પુરી પત્તરજ ફાડી નાંખો. તમે જાતેજ
પગથી માથા સુધી અંગ્રેજી પેશાકમાં ફરો છો અને સામાની
ઠેકડી કરો છો એ ઘણુંજ ગેર વ્યાજબી કહેવાય ! ”

“ અડ્યા રામશંકર, એ લેંસના લાઈ તું સાત રૂપીઆના પગારમાં ઇંગ્લીશ બુટ અડાવે છે એ ઠાઠ કેટલા દીવસ સુધી નલશે ? ”

“ ઓ મોલાગ્ર બુદ્ધિના મુંઢ, જો સાંભળ, આપણને લાખ મળવાના નથી અને લખેશરી થવાના નથી, માટે અમારે તો જેટલું કમાવું તેટલું ખાવું; પણ ચાદ રાખવું કે લાખની ઉમેદમાં તમારા આપદાદાની શાખ કોક દી રાખમાં ન મળી જાય ! ”

“ ઓ મુરખના સરદાર તને હું શિખામણ આપુછું ત્યારે તું મારો આખો મહેતાજી થવા જાય છે પણ છેવટે તું પસ્તાઈશ ! ગજ વગરનો ભાર અંતે મારજ મારશે ! ”

“ મહેરબાન અમારું ગજુ અમારે જોવાનું છે, પણ તમે ગજત ગજત કહેતાં ફેશનની અજાં ન બની જાઓ તે સંભાળજો કેમકે,

* * * *

“ સાદા વંદડા બોડા ગણી નાપાસ કરીને હોંશિ;
રૂઢીપર કે દોરીવાળા બુટ વખણાય છે.
ત્યાં ત્યાં જાય ત્યાં ત્યાં છોડે આંધ્ર વાંકા વળી ફરી;
તોય જમાનામાં એજ બુટ ખરીદાય છે.
પેરણ પછાડી ચ્હાય ઘેર બાપરા સમાન;
કરે આંધ્ર કદ ફેરી ઝેરી ખંગડી જેવી,
નરનાં ચિન્હો ગમે ન નારીનાં હોંશિથી ધરે;
ફેશનની ફિશિયારી કહો શું વખણુવી ? ”

મહીકાંઠા ગેઝેટ.

“ દયો સાહેબજી હવે ચાલશે કે આમ આઘી પાછી કરવામાંજ આનંદે મ્હાલશે ? ”

“ મણિભાઈ કહો હવે ક્યાં જશું ? ચાર આવી હવા બીજે ક્યાં ક્યાં જાશું ? ”

“ મી. રમણીકલાલ હવે ઝાઝી હવા જાશે તો ચાર તમને કોલ્ડ થઈ જશે, અને પછી દવા ખાવી પડશે. રીમેમ્બર ઇટ તે યાદ રાખજો ! ”

“ દયો ચાલો ત્યારે આપણે બજારમાં ફરવા જઈએ ! ”

“ શું બજારમાં તમારા બાપની બાંગ મુકશે ! ત્યાં તો બધુંએ બંધ હશે ! ”

“ હશે અહીં ખેસોને જવાય છે ચાર ઠંડી હવા તો નિરાંતે ખવાય છે ! ”

જમાનામાં આગળ વધેલું યુવકમંડળ જમાનાનાં ગપ્પાં ગપ્પાં મારતું બગીચામાં ચારે કોર ફરવા લાગ્યું; એટલામાં જુના વિચારની હીમાયત કરનાર પાઘડીમંડળ ગાર્ડનમાં દાખલ થયું, તેની પાછળ વકીલ બારીષ્ટર અને ડાક્ટરનું મંડળ પણ દાખલ થયું; જુનામાં નવા મળ્યા અને નવા જુનાનું સાજન મ્હાજન ગયું બેન્ડ સ્ટેન્ડના ચોગાનમાં ! શેઠીયા અને સાહેબોની જબરી ધાડ બેઠને બેન્ડ સ્ટેન્ડના ચોગાનમાં ખેસનારા ઝપોઝપ ઉઠી ઉઠી આઘા પાછા થઈ ગયા; ચોગાનના બાંકડા પર જેમ આવે તેમ બધા ગોઠવાઈ ગયા, છેવટે પાઘડી વર્ગમાંના ચાર પાંચ જે શેઠીઆ વર્ગમાંના હતા તે રહ્યા તેની સાથે બારીષ્ટર વકીલમાંના પણ બે ત્રણ રહ્યા; ઉભા રહેલાનો સામસામી

નાટકની ડમ્મ એકટીંગનો થયો ટેબલો ! તમામ અન્યોઅન્ય વિચારમાં પડી ગયા ! કોઈ કોઈને ઉઠાડી બેસી શકે તેમ ન રહ્યું; કેમકે સાપને ઘેર સાપ પરોણા થયા, તેથી સામ સામે ડાળા ધુરકાવી દમામમાં એક બીજાનાં મ્હોં જોવા લાગ્યા ! છેવટે એક બારીષ્ટર સાહેબે એક પાઘડીદાસને ઉઠાડવાની તજવીજ કરી, તજવીજમાં કોઈ કોઈના ગાંજ્યા જાય તેમ નહોતું; એક ધારાનો હિમાયતી હતો તો બીજો પૈસાનો હિમાયતી હતો, પૈસા આગળ ધારો લુલો પડે તેમ હતું; તો પણ રવામ અને પોલીશનની ગડમડ થઈ !

“ યુ જેન્ટલમેન પ્લીઝ તમે આધા જાઓ ! ”

“ કાઈન્ડલી પેલી સાઈડના જેન્ટલમેનોને આધા કરો, ત્યાં પ્રોપરલી તમને સીટ મળી રહેશે ! ”

“ નો નો એવનને કાંઈ બી કહી ન શકાય; તમારેજ મુવ ઓન થવુંજ પડશે. જો ઓન મુવ આ લીટલ ! ચલાવ જરા આધા ખસો ! ”

“ તમે ટોપી કરતાં પાઘડીને હલકી ગણો છો ? ”

“ ઓફ્ કોર્સ સો ! અલખત એમજ ! ”

“ એમ કે જાઓ ત્યારે નથી ખસતા. ”

“ અરે ખસો છો કે નહિ ! વીલ યું મુવ આ લીટલ ઓર નોટ ? ”

“ સરટનલી નોટ. ”

“ યુ ઢેમ જાતા હય કે નહિ જાતા ! નહિ તો ખૂટ લગાતા ! ”

“ તમારાં ચશમાં જોઈને નહિ ડરીએ, સમજ્યા બારીષ્ટર-

સાહેબ ! ખૂટ લગાવતાં તમને ઘેર જવું બહુ ભારી થઈ પડશે સમજ્યા !”

“અરે તમે કેવા જંગલી છો ? કેવું માફ ઈન્સાઈટ કરો છો ! માઈન્ડ આફ્ટર એલ આઈ એમ આ બારીષ્ટર ! યાદ રાખો છેવટે હું બારીષ્ટર છું.”

“એટલે તમે મને કરશો શું ? શું આ વિક્ટોરીઆ ગાર્ડન તમારા બાપની છે ?”

“યસ રીઅલી, આ ગાર્ડન અમારા જેવા સુધરેલા અને ઇંગ્લીશમેનોની છે. તમારા જેવા મેનરલેસ મેનની નથી !”

“અરે આતો પબ્લીક ગાર્ડન છે. બહાર પ્રબળપયોગી બાગ છે, મરજીમાં આવે તે અંદર આવી હરી ફરી શકે; વહેલો તે પહેલો સમજ્યા સાહેબ ?”

“છટ નોનસન્સ, કેવું હમ્મગ તમે બોલો છો ! સૌથી પહેલો રાઈટ પાર્ટી યુરોપીઅન જેન્ટલમેનોનો છે, પછી તમારો છે !”

“તો બારીષ્ટર સાહેબ વિક્ટોરીઆ ગાર્ડન જે ઘડીએ બંધાઈ તે ઘડીએ તેના ફંડમાં પૈસાનો મોટો ફાળો અમારા જેવા પાઘડીવાળા લોકોનો હતો, ફંડમાં નાણાં ભરતી વખતે તમારા જેવાનો તો પત્તોએ નહોતો લાગતો ! અત્યારે તમે ગાર્ડન પર બાપીકો હુકમ ધરાવતા આવ્યા છો પણ તમે ફંડમાં શું ફાળો આપ્યો હતો તે મહેરબાની કરીને જણાવશો ?”

“અરે સાહેબો, મહેરબાનો તમે શાંત થઈ જાઓ ! નાહક જગ્યા સાફ શા માટે લડી પડો છો, દયો અમે ઉડીને પણ

બેસીએ છીએ, તમે શાંત થઈ જાઓ ! ”

“ નો નો માઈટ ઈજ રાઈટ, બળીઆના બે ભાગ ! ”

“ એટલે તમે ખારીદર થયા એટલે આખા શહેરના શહે-
નશાહુ થયા એમ ? ”

“ બધા શાન્ત થાઓ ! ”

“ વેલ યુ ખારીસ્ટર મી. બળવંતરાય ત્રી ધી ટાઈમ
વખત વિચારી જાઓ. ખી કવાએટ, ડોન્ટ કવોરલ ફેર નર્થોંગ !
શાન્ત થાઓ, નાહક કજીઓ ન કરો ! ”

“ ઓલરાઈટ થેન્ક યુ, ઓલસો યુ મે પરસ્વેડ હીમ !
બહુ સારૂ, હું તમારો આભાર માનું છું. વળી તમે તેમને પણ
સમજાવો ! ”

“ વેલ ગાર્ડનર, ગાર્ડનર, માલી માલી, ઓહ યુ માલી,
યુ જંગલી ડોન્ટ યુ હીઅર મી ! અરે હેવાન તું માફ કેમ
નથી સાંજળતો ! ”

“ એ શાબ આવ્યો ! બાપજી શો હુકમ છે ? ”

“ જા પેલા બે બાંકડા લાવી અહિં ગોઠવી દે ! ”

“ લાવ્યો શાબ ! ”

“ થયું આવો હવે ટુંકમાં પતી ગયું. ”

“ ઓહ મી. નવલખીશેઠ આજ તો તમે ફરવા આવ્યા
છો ? ”

“ જી હા. ”

“ કેમ આજ દીલગીર જણાઓ છો ? ”

“ કાંઈ નહિ ! ”

“ નો નો તમારો ફેધસજ સોરો ડીકલેર કરે છે, તમારો ચહેરોજ હીલગીરી ખુદ્દી દર્શાવે છે. ”

“ અરે યાર સ્ટેજમાં પેલા ખારીષ્ટર સાથે બોલવું થયું તેમાં ! ”

“ વીચ ખારીષ્ટર ! ”

“ ચોહુ ઘેટ બળવંતરાય ખારીષ્ટર ! ચો હી ઈઝ માઈ ફ્રેન્ડ ! વેલ મી. ખારીષ્ટર બળવંતરાય ! ”

“ ચોહુ ગુડ ઈવીનીંગ મી. ડૉક્ટર ડંકાસમાર ! ”

“ અરે તમે અમારા શેઠ મી. નવલખી સાહેબ સાથે શા સારૂ ટોલ કર્યો ? ”

“ ચોહુ જ્હેર ઈઝ મી. નવલખી ? ”

“ આ જોઠા એજ ! તમે જેની જોડે લગ્યા તેજ ! ”

“ શું પેલા ગજરાવાળા શેઠના જેટા સન મી. નવલખી ! તે આજ કે ? ”

“ હા એજ નવલખી ! ”

“ ચોહુ આઈ એમ વેરી સોરી ફોર યુ, માઈ ડીઅર મી. નવલખી ! આઈ બેગ થોર પારડન ! ”

“ હું પણ આપની માફી માગું છું ! ”

“ આ તો સાદ્દુ જે કાંઈ બન્યું તે તમામ અંધારામાં બની ગયું. વેલ યુ શેઠ નવલખી સીટ ડાઉન હીઅર વીથ મી આવો મી. નવલખી ! મારી સાથે બેસો. ”

“ કહો સાહેબ ખુશીમાં તો ખરા. ”

“હા જી આપને દીઠે વિશેષ !”

“વેલ માલી !”

“જી સાહેબ !”

“જા પેલા રાવની હોટલમાંથી દશ ગ્લાસ ટીના લઈ આવ, લે આ રૂપિયો !”

“આ આદ્યો બાપજી !”

“વેલ ડૉક્ટર મી. ડંકાસમારૂં, હવે ટાર્મિન ધણેજ ઓડ આવ્યો. હવે વિદ્વાન લોકોને કમાવાને વાસ્તે બહુજ તકલીફ પડે છે. આય સાદલુ અમે બારીષ્ટર થયા પણ કાંઈ ઘરમાર ઉંચાં ન થયાં. બાપીકા જે કાંઈ થોડા ઘણા પૈસા હતા, ઘર મકાન હતાં તે તમામ વેચી મૂકી બારીષ્ટર થવા સારૂં વિલાયત ગયા; ત્યાં ઘણુંજ અતિશય ખેડદ દુઃખ વેઈને બારીષ્ટરની પરિક્ષા પસાર કરી, ડીગ્રી જલ્લો અને માનપાન ચાંદ લઈ ઘેર આવ્યા પણ એ ભગવાન એના એજ રહ્યા. આય ઓફીસ ભાટે રાખી ગુમાસ્તા રાખી પ્રેક્ટીસ કરવા માંડી પણ કાંઈ દળદર ગયું નહિ. સાદ્દા ઘરના ગાડીઘોડા પણ ન થયા. મારૂં ખેટું બૂટ પાટલુન કોટનું ખર્ચ પણ ભારે પડવા લાગ્યું. આ અમારા કરતાં તો ડીસ્ટ્રીક્ટ પ્લીડરો વકીલો સારૂં કમાય છે; આ સાદલુ વિલાયત વેઠ્યું એટલે મન પણ વિલાયતી બન્યું. ઘણું મળે નહિ અને થોડું ભાવે નહિ. ઘરની ગાડી મળે નહિ અને ભાડાની ગાડીમાં બેસાય નહિ એટલે ‘મીયાં પડ્યા પણ ટંગડી ઉંચી’ એવો ઘાટ અમારે થયો. સાદલુ તમારો મારીને મોં રાતુ રાખવું પડે છે. આય આખો દીવસ કોરટમાં આઈડલની

માફક જઈએ છીએ અને ત્યાં મફતની ચરમાં બેઠા બેઠા માંખો મારીએ છીએ. માફ બેઠું સાંજ પડતાં પુરા પચીશ પણ ન મળે ત્યાં બારીદર થયે વિલાયત વેઠે શું વળે. કેસ ભારે લેવા જઈએ પણ મળતર કાંઈ મળે નહિ એટલે નાસીપાસ થઈ પાછા પડીએ. તેમાંએ હાર છતને સવાલ ન્યાયાધિશની મરજી ઉપર! સાલુ હવે તો જમાનામાં ઠોકર ખાઈને પાછું પડવું પડે છે. હવે કે ખાઈ કે બારીદરે ઘણા થઈ ગયા, વકીલો પણ ઘણા વધી ગયા, ધંધાની રાઈવલરી હરીફાઈ ખરાબ રીતે વધી પડી. ધંધાને ટેસ બગડી ગયો, ફક્ત પેટ કેમ ભરવું અને અમીલોને કેમ સમજાવવા તેજ હવે રહ્યું. બધી બાજુ જુઠાઈમાં રચાવા મંડાઈ. ચોલ ટુ ગેધર ધંધોજ વંડી ગયો, તોબાહ તોબાહ, ગોંડ બી મરમીકુલ ચોન બારીદર! ”

“વેલ માર્ક ડીઅર બારીદર ડોન્ટ બી સોરી એટ ચોલ ! સેઈમ ઈઝ ધ કેસ વીથ ડૉક્ટર્સ. જમાને સઘળે સ્થળે સરખી રીતે ફરે છે. આ અમારી મેડીકલ લાઈન પણ ઢંગ ધડા વગરની થઈ ગઈ છે. સાલુ પહેલાં વૈદ્ય ગાંધી અને ડૉક્ટર એ ત્રણેનું સંઘઆઈ ચાલતું હતું; પણ હવે કમનસીબે ત્રણમાં પણ સળો પેઠો છે. હીઅર શાર્પલી ! જુઓ સાંભળો—આ વૈદ્યને કોઈ ભારે ગંભીર કેસ તપાસવાને આવે ત્યારે તે ઝટ લઈને પોતાની વગમાં લખી જાય એવો કોઈ ડૉક્ટર હોય તો તરત તે દરદીને સમજાવીને બોલાવરાવે; આ ડૉક્ટર સાહેબ આવે એટલે તરત કેસ તપાસી દરદીને વૈદ્યની દવા કરવાની લલામણ કરે અને કહે કે વૈદ્યરાજ ઘણાજ ચાલાક અને બાલોશ છે. તમે ધ્યાન દઈ

ખાસ શ્રદ્ધાથી તેમની દવા કરજો. આય જે દરદ છે તે ઘણું ગંભીર અને ડેન્જરસ છે. વળી તે ઉપરાંત તે અવધીયું છે એટલે ખાસ તેની મુદત વીસ પચીસ દીવસની વીતસે એટલે ઝટ આરામ થવા માંડશે. હું વૈદરાજને એક ખાટલી લખી આપતો જાઉં છું. તે બળરમાંથી લાવીને દરદીને દુધની સાથે આપશે એટલે ઝટ આરામ થશે. બાવા હુંશીઆરી રાખો ગભરાશો નહિ-અકળાશો નહિ, કાળજી પર પથ્થર મૂકીને ટ્રીટમેન્ટ સારવાર કરો, સમજ્યા. દ્યો વૈદરાજ સાહેબજી હું હવે રજા લઉં છું; આ પ્રમાણે જરા હીંમત લાઈ લોકચર કર્યું કે તરતજ કન્સલ્ટેશનની ફીના રૂપીઆ ત્રણ અને ગાડીલાડાના આના આઠ ખીસ્સામાં પડે; વૈદનું ખીસ્સુ પણ લરાય અને ધંધાદારીનો ભાઈચારો વધે; ભલે પછી દરદીનું સાક્ષાત્તું ગમે તે થાય પણ ડોક્ટરનું ખીસ્સું તો તર થાય. હવે અમે ડોક્ટર લોકો અમારા દરદીને ચાર પાંચ દીવસ દવા કરતાં થાય કે તરતજ અમે લોકો અમારા લાગતા વળગતા અર્થાત અમને દરેક ખાટલીએ સાઈં કમીશન આપતા કેમીસ્ટ ડ્રગીસ્ટ દવા વેચનારને એક ચીઠ્ઠી પર ખાટલી લખી સાઈન કરી મોકલી દઇએ એટલે દવા વેચનારના ચોપડામાં અમાઈં કમીશન ચઢતું થાય. ખાટલી પણ ખાસ કરીને અઢી પોણાત્રણ રૂપીઆની લખી આપીએ એટલે ખાસ્સા આઠ બાર આના મગે; ઇસ્ટન સીરપ સાસાં વગેરે કચરો તો કવચિતજ લખી આપીએ, ખાસ્સી રીતે માલ્ટાઈન કોડલીવર ઓઈલ, સ્ટર્નસનો કોડલીવર ઓઈલનો વાઈન, વીઝીશનના સાસાં, પાર્ક ડેવીસના ડ્રગ્સ વીગેરે લખીએ એટલે

અમારું ટકુ તેજમાં આવે! માઈ ડીઅર બારીષ્ટર હવે આ મલતરનો જમાનો પણ બદલાયો અને અરસપરસ ખોદણી કરવાનો, છીંડાં જોવાનો વખત આવ્યો; અધુરામાં પુરી એલ એમ એન્ડ એસની પરિક્ષા પણ વરસમાં બે વાર થઈ અર્થાત છ છ મહીને છ છ મહીને નવા નવા એલ એમ એન્ડ એસ ડાક્ટરો સંખ્યામંધ નીકળવા માંડ્યા એટલે ડાક્ટરો થયા સાંધા; તેમાં પહેલાં વિલાયત કોઈ લાગ્યેજ ડાક્ટર જતો હતો; હવે વિલાયત જવા લાગ્યા અને એલ. આર. સી. પી. એફ. આર. સી. એમ આર. સી. અને એમ. બી. ના બીજા લઈ પ્રેક્ટીસ કરવા લાગ્યા; તેની જોડે ધર્માદા દવાખાનાં પણ સંખ્યામંધ ઉઘડવા લાગ્યાં અને ઉંટવેદોના પણ રાફડા ફાટ્યા; એટલે ધંધાનું નજખોદ વળી ગયું; હવે બધાએ નવરા ધુપ જેવા દવાખાનામાં બેસી બેસી બીટીઓનાં ખોખાં ફુંકીએ છીએ અને ફેન્સી કમાટમાં ગોઠવેલી ચળકતી ખાટલીઓ જોઈ હાથપટારો કરીએ છીએ. સાદલો ધંધાનો સંપ પણ તુટી ગયો, કન્સલટેશનના વળા પણ લુલા થઈ ગયા, અરે એક બીજાની ખોદણી કરવાનો વખત આવ્યો; આમ સાક્ષી એકાદ કેસમાં ડાક્ટર જોવા ગયા કે તરત કહેશે કે બાવા કોની દવા અત્યાર સુધી ચાલતી હતી; જો દરદીની સારવાર કરનાર કહેશે કે અમે તો દેશી વઈદની દવા કરતા હતા તો તરતજ ડાક્ટર સાહેબ મીઠાજ ખોઈને કહેશે કે સાક્ષી વૈદે રસાયણ ખવરાવીને દરદીની ખરાબી કરી છે; વળી ભોગજોગે કહેશે કે ફલાણુ ડાક્ટરની દવા કરતા હતા તો તરતજ ડાક્ટર મુંઝમાં હસી કહેશે કે આય ડાક્ટરે દરદજ

બરાબર પારખ્યું નથી ને એમને એમ દવા ઠોકી છે; વળી જો વૈદને વીઝીટ કરવા બોલાવવામાં આવશે તો તરતજ વૈદ નાડી જોઈને આંખનાં લવાં ચડાવીને કહેશે કે તમે કેની દવા કરતા હતા; જ્યારે એમ જવાબ મળશે કે ડોક્ટરની દવા કરતા હતા તો તરતજ કહેશે કે ડોક્ટરે દરદીને દારૂ આપી આપીને હાડકાંનો માળો બનાવી દીધો છે; તેની છાતીમાં છીદ્ર પડ્યાં છે અને કાળજે ચાંદુ પડ્યું છે; વળી કહેશે કે બીજા વૈદની દવા કરતા હતા તો તરતજ વૈદરાજ ઝંઝ ખાઈને કહેશે કે એ વૈદ વૈદામાં સમજે છે શું? એ તે કીયા દહાડાનો મોટો ધન્વંતરીનો બેટો બની બેઠો છે? આ પ્રમાણે ધંધાનું ધર્તીંગ વધી પડ્યું અને નાહક ઝેર વેર કરવામાં બધા ડોક્ટર બગાસાં મારતા ગુચ્છે હાથ ફેરવતા થયા. બીજું ચેરીટોમલ ડીસ્પેન્સરીઓ થવાથી કમાણી જતી રહી, ચાર આનાની શીના ચાર પૈસા થયા તોપણ દવા વેચનાર ડ્રગીસ્ટના દેવામાંથી મુક્ત ન થયા. એક લોર્ડ બી કાર્મન્ડ ટુ પૂઅર ડોક્ટર્સ !! ”

“મી. સામળદાસ ધંધો તો તમારો ચાર થીકતો છે. છાપખાનામાં આજકાલ છલમછલ્લ થાય છે.”

“એ મહેરમાન એ બધું પહેલાં થતું હતું; હવે તો માથાના વાળ પણ પારકા થવાનો વખત આવ્યો છે. એ તો તમને પારકે ભાણે મોટો લાડવો દેખાય છે. ઉજળું એટલું દુધ તમને જણાય એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ ઉંડા ઉંડારીને દૃષ્ટિ કરો તો નફા ટોટાનો ખ્યાલ સારી રીતે આવે. કમાણી પહેલાં હતી પણ હવે નથી રહી. પહેલાં કમ્પોઝીટરો અને પ્રેસમેનો એક

વચની અને ડાહ્યા મળતા હતા, હવે બધાની પુંઠે લમરા થયા.
 ગાડાનું પૈડું ફરતાં જેટલી વાર થાય એટલી વાર તેમને નોકરી
 ફેરવતાં થાય છે. વખત અને ધંધાના ચોર થયા, તેની સાથે
 હાડકાંના આખા થયા; આ કાંઈ કામની કસુર સારૂ શેઠ જે
 અક્ષર કહેવા જાય તો તરતજ ગરમ થઈને કહેશે કે શેઠ તમારી
 નોકરી ધરી રહી. આ મહીનાની નોટીસ શેઠને હાથમાં પકડાવી
 કે શેઠ બિચારા નરમ થઈ પલંગી ગયા. પહેલાં છાપખાનાના
 માલીકને કામ સારૂ લોકોની દાઢીમાં હાથ ઘાલવા પડતા ન
 હતા. હવે શેઠને રૂલ મારનાર, બીબાં ગોઠવનાર અને મશી-
 નનું પૈડું ફેરવનાર મજૂરોની એશિયાળ કરવી પડે. છે હવે
 જમાનો વંડયો તેની જોડે કામ કરનારનાં પણ મગજ ચસ્કી
 ગયાં, તેની જોડે છાપખાનાનાં પણ ઠાઠીઆં વધારે ને વધારે
 નીકળવા લાગ્યાં એટલે કારીગર લોકો વધારે વાયરે ચઢ્યા.
 મોંઘા થયા અને કામના કસમાંથી ઉતરી બદામના થયા
 અર્થાત્ એકે ઠેકાણે કામ કરીને નોકરી કરતા ન થયા. ઠેર
 ઠેર હીકરાં ફેડતા થયા. પહેલાં કારીગર માણસો ડાહ્યા,
 કામના કરવેયા વખતના જાણનાર અને નિમકહલાલ મળતા
 હતા. હવેના જમાનામાં લાંઠ, કામના ચોર અને શેઠની ગેરહા-
 જરીમાં આખું છાપખાનું શકરવારમાં હરાજ કરીને ખીસ્સા
 ભરનાર અઠા મગે છે. આગળ કારીગર લોકોના સારા કામ
 ઉપર છાપખાનાના માલીક છાતી ઠોકીને લોકો પાસેથી છાપવાનું
 કામ લેતા હતા અને મુકરર કરેલે વાયદેજ કામ પૂરું કરી આખી
 ઘરાકનું મનરંજન કરીને છપામણી ઉપર ધનામ પાઘડી લેતા

હતા. હવેના જમાનામાં વાયરે ચઢેલા કારીગર લોકોના કામ ઉપર શેઠને ડગલે ડગલે જુદું બોલવું પડે છે અને વગર શ્રીગરની છાપ ઉપર ઠપકો આવો પડે છે અને પુરાં બીલનાં નાણાં અરધાં પણ મળતાં નથી અને લોકોને માલ આપવો પડે છે અને પાછળથી ગુમાસ્તા રાખી ઉધરાણીમાં લોહીનું પાણી કરવું પડે છે. મહેરમાન હવે પેદાશ જતી રહી, કામનો કસ ન રહ્યો, છાપની કીંમત ન રહી સોંધુ લાડુ અને સિદ્ધપુરની જાત્રા લોકોને ગમવા લાગી. ધોળા ઉપર કાળું કરી જલ્દી કામ આપ્યું કે આ ટટ્ટુ આપ્યું. હવે લાવ પણ જોવાનો ન રહ્યો, કામ પણ જોવાનું ન રહ્યું અને છાપ પણ જોવાની ન રહી, બસ હવે તો ફલાણો ફરમાના આટલા કહે છે, તમે આટલામાં કરી આપશો ? શેઠ બિચારો કામ વગર માંખો મારતો હોય અને કારખાનામાં હરમાન હડીઓ કાઢતા હોય ત્યાં આગળ તરત કંટાળીને કહેશે કે બાપા લાવો, બાળો, કહી કામ લેવાનો વખત રહ્યો. વગી અધુરામાં પુરું સરકારના કાયદા પણ અમારે માટે જરા દબાણવાળા થયા એટલે અમારો તો દીનમાનજ હવે ઉઠી ગયો. લોહા લાકડામાં નાંખેલો પૈસો હવે કયી રીતથી લેગો કરી શકાય તેજ જોવાનું રહ્યું. બ્યાજ ખાદ કોરે કરી ચીંથરી બાંધી દરિયામાં નાંખેલા પૈસાના બાર આની ઉપજે તો પરમેશ્વરનો મોટો પાડ ! મહેરમાન હવે મામલો આવો થયો. ઘરડાનો છાતી પર ઘેટીનાં પડ મૂકી એકઠો કરેલો પૈસો કાગળ રૂશનાઈ અને શીશામાં ગુમાવવાનો વખત આવ્યો. લગવાન હવે છાપખાનાના માલીકો ઉપર કાંઈ રહેમ કર રહેમ !”

“કેમ મી. એડીટર સાહેબ કેમ ચાલે છે તમારે? તમારો છાપાનો ધંધો તો તેજ છેને?”

“સાહેબ અમારા છાપાનું તો નામજ ન દેશો! સૌ મણુ તેલે અંધારૂં જોવું હોય તો અમારા પત્રકારની ઑફીસમાં પધારવું. ઘર ક્યાં છે, બહાર ક્યાં છે, ઑફીસ ક્યાં છે, છાપખાનું ક્યાં છે, કોણ લખે છે, કોણ વાંચે છે અને કોણ છાપે છે એની જો અમને ખબર હોય તો જોઈએ છેજ શું!? આ તો બહારે ઘડીએ સરકાર બોલાવે એટલે રાત દીવસ કોરટમાં ધક્કા ખાનાર કોઈ માણસ શોધી કાઢીએ અને એડીટેડ ખાચ હીમ કહીને છાપુ પ્રગટ કરીએ અને ધંધો ચલાવીએ; પણ કમાણી વગર બધા લુખખા છીએ! અમે કેટલું બધું સાહસ અને જવાબદારી ખેડીએ છીએ તેનો તો મારા સાહેબ તમે કાંઈ તોલ કરો! એક દોઢ બે રૂપીઆના લવાજમમાં પાંચ છ ફરમાનું છાપુ અને તેમાં ગામે ગામ તથા દેશ પરદેશના સમાચાર, વાર્તા, કાવ્ય, ચર્યા પત્રો અને ધાર્મિક આર્થીક અને વૈદક વાંચન બારમાસ સુધી પુરું પાડવું અને તે ઉપરાંત બળે નવલકથાઓની લેટ આપવી એ તે કાંઈ નાની સુની વાત છે? આટલું આટલું કરવા છતાં પણ ઑફીસનું ખર્ચ ન નીકળે એ દુઃખ કોને કહેવું! રીપોર્ટર રાખવા, ગામ પરગામની જાહેરખબર આપનાર એજન્ટો રાખવા, ફાલતુ અંગ્રેજી ફોલમ લખનાર, અઠવાડીક વાર્તા લખનાર, લેટનાં પુસ્તક લખનાર, મુદ્ર વાંચનાર અને પોષ્ટ કરનાર એટલાં લકરાંઓ રાખવાં, છાપુ પ્રગટ કરવું અને વાંચનારને ઘેર પહોંચાડવું; અને લાયબ્રેરીઓમાં મફત

મોઝલપુ એવું ખોટ લરેલું અને ઘડીકમાં ચાદર ઓઢાડે એવું
 સાહસ કરવું તેના કરતાં મરવું શું ખોટું છે મારા મહેરમાન ?
 શું કરીએ, જખ મારીએ, હાથી દાંત નીકળ્યા તે કાંઈ ન નીકળ્યા
 એવું કાંઈ થાય છે ? પટોળીએ ભાત પડી તે કાંઈ ન પડી કહે
 વાય છે ? જ્યાં ત્યાં કરી કોઈની પાઘડી કોઈને માથે મુકી આને
 આમ સમજાવી આને આમ સમજાવી કોઈને સોનાની ચઢ્ઢી
 દેખાડી તો કોઈને કાળી ડગલીનો રોફ દેખાડી સાચું જુદું કાળું
 ઘોળું અને આડું અવળું જેમ આવ્યું તેમ આંખ મીચી લખી
 છાપી છાપું તૈયાર કરીને ઘરાકોને બીડીએ અને તેમના માંડ
 માંડ વરગે બે વરસે મગતા લવાજમમાં બીડીઓ ફુંકીએ અને
 ચાહના પ્યાલા ઉઠાવી દીવસ ગાળીએ ! હવે છાપાની પેદાસ
 ગઈ. રાઈના પડ રાતે વહી ગયાં. પહેલાં જ્યારે કોઈ શેઠીઆ
 બેઠીઆ અને રાજા મહારાજાને અથવા કોઈ મોજલા ધર્મગુરૂને
 છંછેડીને સારી રીતે ખંખેરતા ત્યારે અચ્છી રીતે માલ પાણી
 મલતાં ઘર ખુલાર ઉંચાં થતાં, ગાડી ઘોડા થતા અને છૈયાં છોકરાં
 સોના રૂપાના ધુધરે રમતાં; હવે તો માડું બેટું ડેફેમેશન જાગ્યું
 એટલે આવકમાં રાખ ઉડી ગઈ અને બૈરાં છોકરાં વેચવાનો
 વખત આવ્યો ! આ કોઈનું કાંઈ છાપ્યું કે તરત ડેફેમેશન !
 આ કોઈ ધંધાની સારી નરસી ટીકા કરી કે તરત નોટીસ; આ
 કાંઈ કોઈનું ચર્ચાપત્ર છાપ્યું કે તરત એપ્રીસપર ધમાલ; આ
 કાંઈ સખત લીડર લખ્યો કે તરત સરકાર માઆપને ત્યાં
 જવાની તૈયારી થઈ, ભાઈ આ પ્રમાણે ડેફેમેશનનું વાદળ
 છાપાના માલેક ઉપર તુટી પડે ત્યાં જીવન, કીર્તી અને કમા-

હીની શી આશા રખાય ? હવે વળી પડ્યા ઉપર પાડુ, દાઝ્યા ઉપર ડામ અને વાગ્યા ઉપર લુણની માફક પત્રકારને પણ સરકારમાં જામીનગીરી આપવાની થઈ, આ પ્રમાણે અમારી હાલત થઈ તે સમજ્યા મારા શેડીઆ ! હવે તો જે હાથ જોડી જગદીશ્વર પાસે માગીએ છીએ કે પ્રભુ હવે પત્રકાર ઉપર કાંઈ કરેણા કરેા કરેણા ! ”

“ વેલ મી. રામચંદ વીમાવાળા તમારે કેમ ચાલે છે હેં ! હું ધાડું છું કે તમારે ઠીક ચાલતું હોવું જોઈએ; કેમકે તમારે જે મોં રહ્યાં ! બીજા ધંધાવાળાઓને એક મોં હોય છે પણ વીમાવાળાને જે મોં હોય છે. જે બાબતોએ બચકુ લાંચું ત્યાંથી બમણો લાલ ! આમ કંપનીમાંથી પગાર અને કમીશન ખાધું અને આમ પ્રીમીયમ લરનારા પાસેથી પોલીસીનાં નાણાં લરપાઈ કરવાને વખતે ઇનામ અને પાઘડી ખાધી. જ્યાં ત્યાં ખાધેજ છુટકો ! કોઈનું ઘર બળી જાય તો પણ તમને તેમાં લાભ અને કોઈનું સગું મરી જાય તો પણ તમને લાભ ! આ માફ જેટલું લાભ અને મોહોંકાણુમાં તમને સવાયો લાભ મળે અને ખીસ્સાં ખાસી રીતે ચીકાર થાય પછી કહો મારા મહેરબાન તમારો ધંધો તો ધીકતો કહેવાયને ? ! ”

“ મી. મુલચંદ એ તમારું કહેવું બ્યાજખી છે, પણ બધો બેવડો તેવડો લાલ આગલા જમાનામાં જતો રહ્યો; હવે તો માંડ માંડ હેડ ઑપ્રીસમાંથી ઑપ્રીસ ખર્ચ પણ ઘણીજ મુશ્કેલીથી મળે છે. જ્યાં ત્યાં લોકોને વીમાની જરૂરીઆત જે હદ માથાફાડ કરીને સમજાવીએ છીએ; જ્યાં લોકોના મનમાં વીમા

ઉતરાવાનું ઉતર્યું કે ત્યાં તરત બીજા વીમાવાલા એ લાજ લઇ
 જાય છે અને અમે હાથ ધસતા રહીએ છીએ. અમારા ધંધામાં
 પણ સેંકડે નવાણું હરીફા જાગ્યા છે. જ્યાં કોઈ ગૃહસ્થને ખાતો
 ખીતો ધારીએ અને ત્યાં પગ પેસારો કરી વીમા પુરાણ વાંચીએ
 અને તેને પલાળી તરત તૈયાર કરીએ ત્યાં તરત કોઈ કારમો
 હરીફ આવી ધુસી જાય અને અમારી કંપનીમાં છીદ્ર ખતાવી
 તેની કંપનીમાં તેનો વીમો ઉતારી બારોબાર કમીશન કાપી
 લેઈ દહેર ઉડાવે ! સાગો આવો વખત હવે આવ્યો છે. નાહક
 માંહોમાંહી ઝેર વેર કરવાં પડે છે અને વિના કારણે જીલ્લો
 એક બીજાની કંપનીઓની ખોદણી કરવી પડે છે. પહેલાં જ્યારે
 જાહેરમાં એકાદ બે કંપનીઓ હતી, ત્યારે હાથ સારી રીત
 વગર મહેનતે ભરાતો હતો. હવે ચકલે ચકલે અને બજાર
 બજારે વીમા કંપનીઓની ઓફીસો ખુલી છે; એટલે એક એક
 કંપનીના બાર બાર એજન્ટો અને બાર બારના ચાવીસ
 ચાવીસ સમ એજન્ટો એ પ્રમાણે એજન્ટોનો કાફલો ગૃહસ્થ
 લોકો ઉપર કારમો તુટી પડે છે; અને ઘરના ઉમરા પણ
 બુટની એડીઓથી છોલી નાંખે છે; અને કોઈને કઈ કંપનીમાં
 વિમો ઉતરાવવો એ એક મહા ભારત સવાલ થઈ પડે છે. કોઈ
 બિચારો દશ રૂપિયા મહીને કમાતો યુવક જરા ઠીક ઠાક કપડાં
 પહેરી બજારમાં જતો હોય તો આ તરત તેની કેડે એજન્ટો
 લાગ્યા, અને તેને ઓળખતા પણ ન હોય તો પણ સલામ કરી
 તેરમી પેઢીની ઓળખાણ કાઢી વીમો ઉતરાવવાનો ઉપદેશ કરે.
 તે યુવક એજન્ટનું બારમું ખાય તેવો યુવાન હોય તો પણ

અસ્થિર જીંદગીનું મહાત્મ જણાવી તેને મરણ નજીક દેખાડી
 વીમો ઉતરાવાની ભલામણ કરે; જ્યારે પેલો યુવક થાકી બે
 હાથ જોડી તિરસ્કાર કરી એજન્ટને કહે કે ખાવા તુમ ચલે
 જાઓ અમારી પાસ તો પયસા નહીં હય, ત્યારે એજન્ટ સાહેબ
 તેનો છાલ છોડો; આવી અવળી અવળચંડી હરીફાઈ અમારા
 ધંધામાં થઈ પડી છે; કહો સાહેબ હવે એમાં અમારું ટકું શી
 રીતે ચાલે ! અમારા જીવનનો આધાર એક ફક્ત મીઠાનાં
 ભુંગળાં ઉપર રહ્યો છે; જ્યારે મીઠા માલેક મીઠાની ખોટ ઉપર
 ઢાંક પીછોડા કરવા કાંઈ નવા જુની કરે ત્યારેજ અમારા એજ-
 ન્ટના લવનાં દળદર જાય, ખીસ્સાં સારી રીતે ભરાય અને
 વખતે ઘરનાં નેવાં પણ સોનાનાં થાય; જ્યાં મીઠા માલેકને લાખ
 બે લાખ મળવાની વાત થાય ત્યાં કંપનીમાંથી અને મીઠા માલેક
 પાસેથી રૂપીઆનો કારમો વરસાદ વરસે, અને એજન્ટના ખેત-
 રમાં લીલા લહેર થઈ અઢાર આની પાક સારો ઉતરે અને
 અમન અમન થાય; તે સિવાય અમારા જીવનનો આધાર હવે
 રહ્યો નથી ! હે અબિનાશી હવે અમારા વિમા દલાલ ઉપર તું
 કાંઈ અમી નજર કર ! ”

“ કેમ મી. મીલમાલેક મનમોહનદાસ તમારે કેમ ચાલે
 છે ? હાઉ આર યુ ગોઈંગ ઓન ઇન ચોર મીલ ધંધા ? હું
 ધારું છું કે આખી દુનિયામાં ચૌદ પેઢીનાં દળદર છેદનાર સોનાનો
 ધંધો ફક્ત એક મીલનોજ છે. સૌથી વધારે સુખીમાં સુખી એક
 દેશનો રાજા કે બીજો મીલનો માલેક એજન્ટ ! પારકે પૈસે
 દીવાળી કરનાર મીલમાલેકના સુખની તો બલિહારી છે. શેર-

હોડડરોના પૈસા ઉપર તાગડધીન્ના કરનાર મીલમાલેકો આખા દેશના હાકેમ કરતાં પણ હજાર ઘણો દમામ રાખીને ફરે છે. ડીપોઝીટરોની ડીપોઝીટ ઉપર ગાડીઘોડા લાર બજારમાં પંખખ મેલની માફક દોડાવનાર દાના ડાહ્યા અને પ્રમાણીક મીલ માલેક તો આ જમાનામાં એકવાર રાજને પણ બે કદમ પાછો હઠાડે છે, તો બાવા તમારો ધંધો તો આ જમાનામાં કાંઈ નિરાલો અને બહુધજ છે ! ”

“ હા બાવા હા, તમારે જેમ ફાવે તેમ બોલો, અત્યારે બોલવાનો વખત છે. અત્યારે અમારા ઉપર ખુદ ઇશ્વર કોપાયમાન થયો છે એટલે અમે ધડાના કાટલાંની માફક આમ તેમ અથડાતા ફરીએ છીએ. ફેમીનને લીધે બે ત્રણ વરસથી અમારે મીલ બંધ કરવાનો વખત આવ્યો છે એટલે તમને દાંતીઆં કરવાં સુઝે છે અને અમારી મશ્કરીઓ કરવી પસંદ પડે છે; પણ મારા મહેરબાન હજી એક વખત લવિધ્યમાં એવો આવશે કે તમારા જેવા વ્યાજે નાણાં ફેરવનારના છોકરાને પણ મં મં સારૂ મીલમાં નોકરી કરવી પડશે, અને ખી. એ. એમ. એ. અને મેટ્રીકવાળા નવીન યુવક વર્ગને જ્યારે જમાનાની જમરી ઝપટ લાગશે ત્યારે મીલ સિવાય તેમને કોઈ ખીજી ખાતું સંધરનાર મળશે નહીં. તમે મશ્કરીમાં જે ઉદ્ગાર મીલના ધંધાને વાસ્તે કાઢો છો તે ઉદ્ગાર ખરેખર તેવાજ છે. વિલાયત અને જાપાન જેવા મહાન રાજ્યોની જો કાંઈ ઉજ્જતી થઈ હોય તો તે બધી મીલના ધંધાનીજ આભારી છે. બધી મીલના મીલ માલેકો તમે કહ્યા તેવા હોતા નથી; પણ કોક સોમાં એકાદજ

તેવો માલમ પડે છે. તમારા જેવા અદેખા અને ઈર્ષાળુની નજર અમારી મીલોને લાગી તેથી અમારી મીલો પડી લાગી; મીલ માલેકોની કમાણીનો દીવસ હવે જતો રહ્યો. મીલ ઉદ્યોગનો ઉદય પ્રભાકર હવે જમાનાના રાહુથી ઘેરાવા લાગ્યો. પહેલાં શેર હોદ્દરો લાગ્યેજ શેર શું છે અને તેમનો મીલમાં કેટલો અખત્યાર છે તે ખરાખર સમજતા; જો કોઈ પ્રમાણીક સાચા દીલનો ગૃહસ્થ માણસ શેર લરાવા ખતરમાં નીકળે તો લોકો શેર લરાવનારની ખાનદાની જોઈને શેર ઝટ લઈને ખરીદી ખરીદી લરી દેતા હતા; અને શેર લરાવનાર ગૃહસ્થ કમીશન પ્રાપ્ત કરી પરીયાના પરીયાને મળે એવો ખતરનો મેળવી દહેર ઉડાવતો હતો. લોકો લાગ્યેજ મીલની સલામતી અને એજન્ટની કાર્યદક્ષતા ઉપર પુરતો વિચાર ખાંધતા. પહેલાં જમાનો એવો હતો કે જો કોઈ ગૃહસ્થના ઘરની માલ મિલકતમાં બે ચાર શેર હોય નહીં તો તે સાચા ગૃહસ્થ મનાતો નહોતો; અને અત્યારે જમાનો એવો છે કે જો પુંજમાં ચાર પાંચ શેર નીકળ્યા તો તરત લોક કહેશે કે લાઈ કાગળીઆમાં દીવાસળી મુકી પુકી ખાઓ ! આ પ્રમાણે જમાનાના ફેરફારથી લોકોના મન ઉપર પણ અદ્ભુત અસર થઈ ગઈ; અને તે અસરને લીધે મીલના ધંધાને આટલું બધું ખમવું પડ્યું. તમારું કહેવું ખરું છે દોઢ વાંક વગર લઢાઈ થાય નહીં અર્થાત મીલના એજન્ટને કોરટની મુલાકાત લેવી ન પડે; પછી પોણા વાંક શેરહોદ્દરનો હોય અને પોણા વાંક મીલ માલેકનો હોય કે કાં તો થોડો ઘણો અન્યો-અન્યનો હોય તો પણ મીલમાલેકની બે દરકારીને લીધે મીલનો

ગોટાળો છેવટે બહાર પડે અને બજારમાં લવાડો થાય; પણ કાંઈ બધા સરખા હોતા નથી. ગમે તે પક્ષના એક અંગારાથી આખી મીલ લાકડો લઈને ઉઠે, અને લોકો મીલના નામથી લડકી લડકી બાર ગાઉ દુર નાસે તેમાં અમે શું કરીએ? શહેરમાં મીલનાં ભુંગળાં પણ ઓછાં છે? જેમ જેમ દીવસ જાય છે તેમ તેમ નવાં ને નવાંજ થતાં જાય છે. સાલી હરીફાઈ તે થોડી ઘણી છે? આ એકે મીલ કરી એટલે બીજો તૈયાર થયો, અને ત્રીજાએ ડીડ પ્રોસ્પેક્ટસ બહાર પાડી શેર દલાલો તૈયાર કરવા માંડ્યા. આ પ્રમાણે એક ઈંદ્રીના ધોરણથી મીલના ધંધામાં કમાણી ન રહી અને છેવટે મીલ એજન્ટોને મરવા જેવો વખત આવ્યો ! ”

“ એટલે એજન્ટ સાહેબ તમે એમ કહેવા માગો છો કે મીલનો ધંધોજ લુપ્તો છે ? ”

“ ના સાહેબ એમ કહેવા નથી માગતો કે મીલનો ધંધો લુપ્તો છે. મીલનો ધંધો તો લીલો છે; પણ એ લીલાશના દશકા હવે જતા રહ્યા. કમાણી હતી પણ એ પહેલાં હતી, હવે તો તમારો મારી બાયડીઓનાં ધરાણાં ગાંડાં અને મકાન બકાન છાનાંછપનાં ધરાણે મૂકી નામના ગાડીઘોડા દોડાવવા પડે છે અને જેને જોડા પાસે પણ ન બેસાડીએ તેને ઘોડાગાડીમાં બેસાડી દીન ગુજારવા પડે છે. કમાણીના દશકામાં ક્યાં સુધી લીલાશ હતી કે જ્યાં સુધી ડીપોઝીટરો અને શેર હોલ્ડરોમાં પોતાની સત્તાની ઘોળાશ અર્થાત્ અજ્ઞાનતા હતી ત્યાં સુધી હતી. હવે તો ગમે તે શેરહોલ્ડર ટપ લેતોક મીલના કંપા-

ઉન્ડમાં દાખલ થઈ શેઠની છાતી ઉપર ઉભો રહે અને મીલના કમાટનાં તાળાં તોડી મીલના ચોપડા તપાસે અને જો ચોપડામાં કાંક શંકા જણાય તો તરતજ એક રાતમાં શેર હોદ્દરની મીટીંગ ભરી મીલ એજન્ટને કોરટમાં ઉભા કરે અને સાત પહેડીની આખર હુલકી કરી દે. વળતે જો કોરટમાં ન જાય તો છાપામાં પ્રગટ કરી ગામેગામ ફજેતીના ફાળકા કરાવે અને અણચિંતવી ડીપોઝીટરોની એકી વળતે ધાડ લાવી મીલ માલેકને કી પોકરાવે. હવે જમાનો બગડી ગયો. પહેલાં તો બિચારા શેરહોદ્દરો ડેવીડેન્ડ ખાઈને નીરાંતે બેસી રહેતા હતા. અને ડીપોઝીટરો ડીપોઝીટરનું વ્યાજ ખાઈને ટહિર કરતા હતા, વળતે જો વરસ રાશી ખરાબ આવે અને મીલ વ્યાજ પણ ન આપે તોપણ હમમાં કામ ચાલી જતું હતું અને રેતમાં નાવ હંકારાતું હતું; પણ જમાને કરીને શેર હોદ્દરો પોતાનો રાઈટ મીલમાં કેટલો છે તે સમજતા થયા, અને એથી વાયરે ચઢીને મીલ માલેકોને હમવા લાગ્યા. ગયા સુખી દશકામાં મીલ એજન્ટોને ઘેર નાણાંનો વરસાદ વરસતો હતો. સાદ્દલુ મીલમાં મીલ એજન્ટ અગાઉ એક બાબુ એક નવો બંગલો ઇજનેર સાઈ બાંધે અગર બીજા કામ સાઈ બાંધે અને બીજા બાબુ શહેર બહાર પોતાને હવા ખાવા સાઈ બંગલો બંધાવે, તે તમામનું ખર્ચ મીલને માંથે પડે. મીલમાં જે જે નવા નવા સાંચા મંગાવે, સ્ટોર મંગાવે અથવા મીલનો તમામ સામાન જે કાંઈ વિલાયતથી મંગાવે તે તમામ પોતાના જમાઈ, ભાણેજ અગર ભત્રીજાના નામથી એક અલાયદી મીલ સ્ટોર સંપાદાઈ નામથી

નાની પેઢી કઢાવી તેની મારફતે મગાવી ડીસકાઉન્ટ ખારોખાર હોઈઆં કરી જાય; મીલની પુંજમાંથી પોતાના લાગતા વળગતામાંથી ફાવે તેને ગમે તેટલાં નાણાં ધીરે, મીલના સુતર કાપડમાંથી ગમે તેને મરજી મુજબ આપે અને તે સઘળાનો હિસાબ પોતાનું દીલ ચડાય તે રીતે સરવૈયામાં લખાવે. વરસ થયે ઓડીટરના કાન ઝાલી મરજી મુજબ હિસાબ દેખાડી સરવૈયામાં સહી કરાવી સરવૈયાં બહાર પાડે અને શેરહોલ્ડરો તે સરવૈયાં રાજી ખુશીથી વાંચી પોતાનો સંતોષ દેખાડે; ખીચારા ડાપરેકટરો તો મીલ માલિકોના વગર પૈસાના હાજી હા કરનારા દશ રૂપીઆની કરન્સી નોટો એટલે એજન્ટ જે કાંઈ નવું કામ મીટીંગમાં મુકે તે તમામ મંજૂર કરવું પડે અને જેમ એજન્ટ દોરે તેમ દોરાવું પડે ! આ પ્રમાણે જ્યારે વહીવટ ચાલતો હોય તો મીલ એજન્ટોને ઘેર છનમછના થાય; પણ જ્યાં શેરહોલ્ડરો મીલમાલિકનો ઘોઘરો પકડતા થયા ત્યાં કહો મારા મહેરબાન હુમારા ધંધામાં હવે શું કસ રહે ? હવે તો દીનદયાળ વિભુ કાંક મીલ એજન્ટો પર નીઘા કરે તો ઠીક થાય ! ”

“લ્યો બાવા હવે તમારા દુઃખનાં રોદણાં રડી રહ્યા ? લ્યો હવે આ ચાહ આળ્યો ! ”

“બાવા શું કરીએ ? જ્યાં ત્યાં દુઃખે સુખે દહાડા કાઢીએ ! સઘના દીકરા જીવે ત્યાં સુખી સીવે ! જ્યાં જમાનો વંઠ્યો ત્યાં પછી શું કહેવું ? જ્યાં ઇશ્વર કોપ્યો ત્યાં પછી ક્યાં રહેવું ? ”

“લ્યો સાહેબજી બાવા હવે બધું જહાનનમાં ગયું, આય ચાહ ઠંડી થઈ જાય છે; હવે મહેરબાની કરી કપ ઉપર કપ

લેવા માંડો નહીંતો ઠંડી થઈ જશે તો ટેસ જતો રહેશે !”

“અરે ગાર્ડનર આય ચાહ રાવને ત્યાંથી લાવ્યો છે ને !”

“હા બાપા !”

“એને સ્ટ્રોંગ બનાવવાનું કહ્યું હતુંને !”

“હા સામ !”

“ઓલરાઈટ ! વેલ મી. ડૉક્ટર યુ ટેક ચોર કપ, યુ મી. બારીષ્ટર ટેક ધીસ, યુ વ્હીઝ ટેક ઇટ, યુ જેન્ટલમેન હોલ્ડ ઇટ, યુ માસ્ટર કેચ ઇટ, વેલ મી. એ યુ તમારું નામ ટેક ઇટ, યુ કમ ઓન ટેક ઇટ.”

“ઓહ થેન્ક યુ ! થેન્ક યુ !”

“વેલ મી. ડૉક્ટર આય ચાહ આજ રોજ ઠીક બન્યો છે હા !”

“યસ મી. બારીષ્ટર ઇટ ઇઝ વેરી સ્ટ્રોંગ એન્ડ નાઇઝ ટુ ડે આજ તે સખત અને સુંદર ટેસદાર બન્યો છે.”

“સાહેબજી બાવા આજ તો અમારા સઘળાંનાં નસીબ ચાહમાં લળ્યાં છે માટે તે ખાસ કરીને સ્ટ્રોંગ બનવોજ જોઈએ !”

“મી. વકીલ હું તો દરરોજ રાવને ત્યાં ચાહ પીઉં છું પણ આવો સ્ટ્રોંગ કોઈ દીવસ બન્યો નથી.”

“હું બી અજબ થાઉં છું કે રાવ કદી પણ આવો ટેસદાર ટી બનાવતો નથી !”

“અર્યા માલી આમ આવ !”

“આવ્યો સામ, કહો શો હુકમ છે ?”

“આય ચાહ તું રાવને ત્યાંથી લાવ્યોને ?”

“હા શાખ.”

“પેલો ભદ્ર આગળ દુકાન રાખે છે તેને ત્યાંથીને ?”

“ના શાખ.”

“ત્યારે લાવ્યો ક્યાંથી ?”

“શાખ પેલા રસ્તમ ઈરાનીને ત્યાંથી !”

“અરે થુ, થુ, થુ, મારા બાપ વટલાવી માયા !”

“શાખ ખાટકી બજારમાંથી લાવ્યો; પેલા ઈરાનીના હોટલમાંથી લાવ્યો !”

“અરે તારૂં સત્યાનાશ બચ, મારા સાળા વટલાવી માર્યા !”

“શાખ બજારનો ને હોટલનો જે ચાહ પીએ તે બધા શાખ લોકજ કહેવાય !”

“અરે ચુપ બેવકુફ, ચાલે જાઓ યાંસે !”

“સાહેબજી બાવા, હવે જરા કાઈન્ડલી મુંગા મરો.”

“અરે શું મોંકાણુ મુંગા મરીએ !”

“બાવા પાણી પીને ઘર ન પુછીએ !”

“બાવા તમારી સોબતે ચઢી પસ્તાયા !”

“તો હવેથી નવો પાઠ શીખજો.”

“હવે બાવા હવે સીધા છાનામાના ઘેર ચાલો, તેરી બી ચુપ ચોર મેરી બી ચુપ કરો.”

“સાલુ આપણે પણ ગ્રહણમાં ગ્રહણ કર્યું !”

“ભાઈ ઘેર જઈને ગંગાજળ પીને દેહ શુદ્ધિ-પ્રાયશ્ચિત્ત કરીશું.”

“મી. તમને જો દેડનો મફત ચૂકા મળે તો તમે પણ
પીઓ એવાજ છે !”

“હા બાપા હા, તમે કેટલા ચોખ્ખા છે તે અમે જાણીએ
છીએ !”

“ઠીક લાઈ ઠીક, હવે મુંગે મોઢે રસ્તો માપવામાંજ
મગા છે.” આ પ્રમાણે કહી શોખીનો એક પછી એક એમ ઘર
લાણી જવા લાગ્યા. કેટલાક લાજ આગરવાળા શરમના માર્યા
ઉતાવળા ઉતાવળા પગલાં ભરવા મંડ્યા અને કેટલાક ફફડો
છાતી કાઢી હમામમાં ધીમે ધીમે સોટી ફેરવતા ચાલવા લાગ્યા,
અને કેટલાક ગુપચુપ બોલતા ચાલતા ચાલવા લાગ્યા, છેવટે
એક જણના મોંમાંથી નીકળી પડયું કે:—“આતે ધંધાના દહાપા
કે જમાનાના ઝપાટા !”

પ્રકરણ ૭ મું.

પતિના વચનને વરતે એજ સતી અને સતીના
બહાલને વાંચે એજ પતિ !!

દાહરો.

મારું તે છાંટે નહિ છાંચું ન ગાંધે બેઠ,
અટગ ટેકના દમ્પતી અવિચળ રાખે સ્નેહ.

સંસારમાં નિરંતર એક સલુણી મુંદરી તેજ સાર રૂપ
શોભે છે, કેમકે સ્ત્રી વિના એકલા પુરુષથી યજ્ઞ થાય નહિ, સ્ત્રી
વિના રાગ અર્થાત્ પ્રેમ કે ગાયન પામીએ નહિ, વળી સ્ત્રી વિના
ઘર શોભે નહિ, તેમ સ્ત્રી વિના જગત શોભા પામતું નથી, સ્ત્રી
વિના કોઈ વિશ્વાસ કરે નહિ, તથા સ્ત્રી વિના કોઈ વાંઠાને
પાડોશમાં રાખે નહિ, સ્ત્રી વિના પિતૃઓ પ્રસન્ન રહે નહિ.
વળી સ્ત્રી વિના ભોજન પણ કોણ રાંધી આપે ? સ્ત્રી વિના
સંતતિ થાય નહિ અને સંતતિ વિના વંશ વધે નહિ અને
વંશ વિના સ્વર્ગે જવાય નહિ માટે સલુણી મુંદરી એજ આ
સંસારમાં સાર રૂપ છે.

જગ સંપતિમાં જીવતિને સુખ નહિ જરી,
મન ગાડાને ગાળે સંપતિ મળી મળી;
અથવા સંપતિ જગ ગાડામાં ધરી ધરી,
સુખ ભમરી સાડ તુચ્છ એ ચંપા કળી કળી.

ઉદયભાણુ.

ચંદ્રમાની પેઠે આનંદ કરનારી, દેવતિના જેવી પ્રીતિની
રાખવાવાળી, મદીરાની પેઠે મદ કરનારી, મિત્રની
પેઠે હુમેશાં સાહ્ય કરનારી, મોહિનીની પેઠે મનને હરવાવાળી
અને આકરની પેઠે નિત્ય મરણ મુજબ વરતનારી એવી સુખકર
મુંદરી જો આ જગતમાં જગપિતાએ સરણ ન હોત તો આ
સંસારમાં પુરૂષોનો કઠણ વખત ક્યમ કરીને જાત ! ?

* * * * *

“ જે પતિને પળવે વચન વચ્ચે તે જૈં નવ કહેવું,
રહી રહીને રીમે ને કાન તોડે તે સોનું શાનું લેવું;
રંગ રૂપમાં હોય અનુપમ પણ પિતળ નહિ સોનું,
હાંશ કરી હૈયે ધરીએ તો વિદેવે થાય વગોણું.
પુરણ કસોટી છેદન ભેદન તાવ્યાથી પણ તેવું,
કુંદન તે કુળવાન સમજવું ઘાટ ઘડાવી જોવું;
અણી વખતે જે જવાળ દેશે સો વરસે પણ તેવું,
સોના સમ શિયળવંતી તે ગૃહ ભૂખણ માની લેવું. ”

ઝરેરી ટાહાભાઈ.

“ ઓહો વિજયા બહેન ! આજ તો કાંક ખુબ આનંદમાં
લાગો છો ? મીઠું મીઠું ગાવામાંજ આજ તો શુભતાન બની ગયાં
જણાઓ છો ? ”

“આવો કુસુમ જાહેન આવો, આજ તો મારે સોનાનો સુરજ ઉગ્યો, મોતીના મેહુલા વરસ્યા, સાકરના કરા ખરીઆ, મારાં લાડકવાયાં જાહેન કુસુમમા ! આજ તો તમારાં કંકુનાં પગલાં થયાં, સો વાર જોળા પાથર્યે એકવાર પણ ન આવે તે જાહેન આજ અણચિંતવ્યાં ચાલી હાલી મારે આંગણીએ પધાર્યા. ઓહો ! આજ તો આનંદનો ઉદધી રેડ્યો, અમારું રાંકતું આંગણું પાવન થયું.”

“વિજયાજાહેન ! હવે બહુ થયું, બહુ ખોલો માં ! તમારા જેવાં સાધવી સન્નારીને ત્યાં આવવામાં જોળા શા પથરાવવા ? કુવાની છાંયડી કુવામાં સમાય, મનની વાત મનમાં કહેવાય, હૃદય હૃદયનેજ નિરખે અને લાવ લાવનેજ પરખે, નયન નયન-થીજ હરખે અને વાત પણ થાય સરખા સરખે !”

“કુસુમજાહેન ! કહો ના કહો પણ કાંઈ તમારા હૃદયમાં ગુમ ચિન્તા છે. વગર વૃષાએ વૃષા વરસે ત્યાં હૃદયોદ્ધાન ક્યાંથી વિકસે ?”

“જાહેન ! મારે કોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા નથી. હું તો સર્વદા આનંદમાંજ છું. મારે ચિન્તા શી અને મારે દુઃખ શું ? દુઃખ કોને ? ચિન્તા કોને ? અસંતોષીને ! લોભને ! ઇર્ષાળુને !”

“જાહેન ! એ બધુંએ વાણીમાં ! પાણીના ચમત્કાર તો કાંક ઓરજ છે. સનાથે નથાએલાજ નથાય છે. સંતોષીજ સદા શેકાય છે.”

“એ બધા દૃષ્ટિપાત કર્મ વ્યવહારમાં સ્વંબુદ્ધિ અનુસાર નિરખી શકાય છે. સુખ અને દુઃખ અને ચિન્તા તથા આનંદ

એ માનવામાંજ માનવ બુદ્ધિની ખુબી તથા ખામી રહેલી છે.”

“કુસુમબહેન ! હવે દીવસે દીવસે મધુકરલાઇનો સ્વભાવ કાંક બદલાતો જાય છે, ઘર વ્યવહારનો તમામ ભાર તમારા શરીર પર લઘાતો જાય છે; અને તેથી તમારું શરીર વખત જતાં ક્ષીણ થતું જાય છે !”

“શરીર ક્ષીણ થતાં એમને જો શાન્તી વળશે તો મારા શરીર ધર્યાનું સાર્થક થશે.”

“બહેન આ જમાનામાં તમારા જેવાં સજ્જારી મળવાં એ પણ પુરૂષોત્તમ પરમ લાગ્ય છે.”

“હા આ જમાનામાં એમનાં જેવા મનાથ મળવા એ પણ સ્ત્રીઓનું પરમ લાગ્ય છે.”

“વાહ વાહ કુંદન તે કુંદન અને કથીર તે કથીર; જમાના ગમે તેટલા બદલાય પણ જાત ઉપર ભાત તો નજ પડે !”

“વિજ્યા બહેન આ સંસારમાં પુરૂષને સુખનું સમગળ સાધન સ્ત્રી છે અને સ્ત્રીને શાંતીનું સમગળ સાધન પુરૂષ છે. સ્ત્રીના સૌભાગ્યનો આધાર, શરીરનો શ્રંગાર અને જીવનનો હાર ક્રકત એક ભરથારજ છે. પતિના સુખે પત્ની સુખી છે અને પતિના દુઃખે પત્ની દુઃખી છે. જીવનની સાક્રિયતા, મનની પવિત્રતા અને તનની પતિપરાયણતા ક્રકત પતિના પત્ની પ્રત્યેના મંદહાસ્ય પરજ રહેલી છે પતિની પ્રસન્નતા એજ પત્નીનો ઉદયમગ્ન છે. પતિની ક્રમાણી એ પત્નીનો આરામ છે, અને પતિનો પરદેશ એ પત્નીનું પિયેર છે. પતિની જીંદગી

એ પત્નીનું સૌભાગ્ય છે અને પતિનો રાગ એ પત્નીનો સાચો વિલાસ બાગ છે !”

“ ખંડેન એ બધું સારાનરસા નાથની નાથેજ નથાયેલું છે ! સાંપ્રત સમયમાં તો પતિ સારો તો પત્ની રૂડી અને પતિ નઠારો તો પત્ની ભુંડી એજ વ્યવહાર અજકાલ ઘેર ઘેર નિરખાય છે.”

“ એ વ્યવહારમાંથી જે શિક્ષણ મળે છે તે શિક્ષણ સારા સારા વાંચનમાંથી પણ મળવું મુશ્કેલ થઈ પડે છે. સારામાં સર્વ કોઈ સારા થાય, સુખમાં સર્વ કોઈ ભાગીદાર થાય, અને સાહ્ય-બીમાં સર્વ કોઈ મળવા હળવા આવે એ સ્વભાવિક છે, પણ નરસામાં, દુઃખમાં અને ગરીબાઈમાં જે કોઈ સાડ થાય તેજ ધન્યવાદને પાત્ર છે. દુનિયામાં જે કાંઈ દૃષ્ટાંત દેખાય છે તે અવ-ગુણ ઉપર ગુણ કરનારનાંજ દેખાય છે. આપે અને આપવું, ખરરાવે તેને ખરરાવવું, રક્ષે તેનું રક્ષણ કરવું અને મીઠું બોલે તેના ગુણ ગાવા એવું તો સર્વ કોઈ કરે છે પણ એથી ઉલટું નિષ્કામ કર્મ કરનારનીજ જગતમાં બોલ બાલા બોલાય છે.”

“ ખરી વાત છે કુસુમ ખંડેન તમારું કહેવું દરેક રીતે સત્ય છે. ગુણવાન અને ધનવાન ધણીની દરેક બાઈડી ચાકરી કરે એ સ્વભાવિક છે પણ અવગુણી અને નિર્ધન ધણીની જે બાઈડી ચાકરી કરે તેનીજ ખલિહારી છે.”

“ ખંડેન પતિની પુંઠ જોવી એ પત્નીનો ધરમ નથી પણ પત્નીની પાની જોવી એ પતિનું પરમ કરમ છે. નાથમાં છીદ્રો શોધવાં એ કામ કુલટાઓનું છે અને કેવળ ગુણનેજ ગોતવા એ કામ સાધવીઓનું છે.”

“ ખરી વાત છે જાહેન, આ સંસારમાં એક અજબ અને નિરાલુ ધોરણ માલમ પડે છે અને તે એ છે કે સારા વરને વહુ ઘણું કરીને નરસીજ હોય છે અને નરસી વહુને ઘણું ભાગ્યે સારોજ વર મળે છે. ”

“ એ ઉપરથીજ સમજવાનું છે કે સારા વરવાળી વહુ આર્ય ધરસંસાર વ્યવહારમાં જોટલા જોઈએ તેટલા યોગ્ય પ્રમાણમાં ઘડાએલી ઠાગત નિપુણ અને દક્ષ હોતી નથી પણ કેટલીક રીતે આલી દોલી ભોળી, મુર્ખ અને વખતે નરસી પણ નીવડી આવે છે; અને નરસા વરવાળી વહુને શરૂઆતમાંજ માથા ઉપર જોડાં પડવા માંડે છે; વખતે શરૂઆતમાં ખરાબ નિવડી પાછળથી ઠોકર ખાઈને પણ ઘડાએલી નીવડે છે અને તે એટલી હદ સુધી સારી નીવડે છે કે તેને માંથે વિતેલાં વિતકણાં અન્ય સ્ત્રીઓને કીમતી ધડો લેવા લાયક શીખામણ રૂપ થઈ પડે છે; અને તેથી તે સ્ત્રી ઘણી કાબેલ અનુભવી ડાહી અને ઘર રખી નીવડે છે. ”

“ હા જાહેન ગરીબાઈમાં પડેલું શરૂઆતનું દુઃખ ભવિષ્યની જીંદગીમાં સુખનો સાગર રેલાવે છે; અને ગૃહસ્થાઈમાં માંપડેલું કુદરતી સુખ ભવિષ્યમાં અનેક ઠોકરો અને જોડા ખવરાવે છે. ”

“ વિજયા આપણા આર્ય ધરસંસાર વ્યવહારમાં ‘વર’ અને ‘વહુ’ એ બે શબ્દ ઘણાજ કીમતી છે. સંસાર વ્યવહાર ધરાના એ બંને અચળ ધ્રુવ છે એ બે ધરી ઉપર આખો સંસાર વ્યવહાર ફરી શકે છે. માનવ જીંદગીની શરૂઆત અને અંત એ

ઉભય શબ્દમાં સમાએલા છે. જીવનમુક્તિ અને વિદેહમુક્તિ એ બંને શબ્દમાં રહેલી છે. સ્વર્ગીય સુખનું કોકડું એ બેમાં શેંચાએલું છે. સંસાર બીજમાંથી ઉત્પન્ન થએલું વૃક્ષ લગ્ન છે; અને લગ્ન વૃક્ષનાં ઉમદાં ફળ વર અને વડુ છે. માનવ જીંદગીની શરૂઆત એ બે ફળમાંથીજ થાય છે; અને તે શરૂઆતમાંથી સ્વર્ગ અને નર્કની સાદ્યબી માણી શકાય છે.”

“કુસુમ જ્ઞેન જો આપણા આર્ય ધર સંસાર વ્યવહારમાં સાચુ સુખ દૃષ્ટીગોચર થતું હોય તો તે પતિ પત્નિના પરમ પ્રેમમાં છે. અંગયોગ, લક્ષ્મીયોગ, અને પદવીયોગ એ સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ ગણાતો હૃદય યોગ છે. પતિ પત્નિના પરમશ્રેષ્ઠ હૃદય યોગના વિસ્તારમાં અને તેની દાંપત્ય પ્રેમમય વૃત્તિમાં મોંઘી અને સાચી લકિતનો ખરો ધર્મ સમાએલો છે.”

“વિજયા એ પ્રેમ એ ધર્મ અને એ લકિત સાંપ્રત સમયના ઢોંગલા ઢોંગલીની માફક થતા મન અને લાવ વગરના લગ્નમાં નિરખાતી નથી. ગાડીના પૈડાની માફક ફરતા ઘડી ઘડીના પતિ પત્નિના હૃદય લાવમાં એ હોતી નથી. એક ઉપર બે અને ત્રણ ત્રણ ત્રિયા પરણનાર અને નાતરીઆ પંથના પથી-કોમાં એ સ્વપ્ને પણ માલમ પડતી નથી, પણ દાંપત્ય પ્રેમની ખાતર દેહદાન સમર્પણ કરનાર ધીરલા અને વિરલા નરનારી-ઓના હૃદય પ્રદેશમાં છવાએલી માલમ પડે છે.”

“કુસુમ જ્ઞેન સહજ સહજમાં ઉડી જતા અને વધતા કુસુમના રંગ જેવા દાંપત્ય પ્રેમને તમારાં અલૌકીક દૃષ્ટાંત કદાપી કાળે પણ લાગુ પડશે નહીં; અને તમારું કહેવું અર્ધદગ્ધ

વિચારનાં દંપતીઓને સ્વપ્ને પણ ગળે ઉતરશે નહીં; પણ જે દંપતીઓ દિવ્ય ધનશામ રંગી પ્રેમનાં ઉપાસક હશે તેજ તમારા કથનમાં આનંદી અને મસ્ત થઈને ફરશે.”

“વિજયા આર્ય દંપતીઓના દીવ્ય પ્રેમને વાસ્તે પાશ્વિ-
માત્ય પ્રદેશનો સમર્થ વિદ્વાન સ્કોટ સુંદર રીતે કવે છે કે:-

“ True love's the gift which God has given,
To man alone beneath the heaven;
It is not fantasia hot fire,
Whose wishes, soon as granted fly:
It liveth not in fierce desire,
With dead desire it doth not die:
It is secret sympathy,
The silver link, the silken tie;
Which heart to heart and mind to mind,
In body and in soul can bind. ”

“કુસુમબહેન! ત્યારે આપણાં આર્યશાસ્ત્રો ક્યાં ઉતરે એમ છે. મહાભારતના શાન્તિ પર્વમાં કહ્યું છે કે:-

“ ગૃહિણી સચિવઃ સર્ણી પ્રિયઃ ।
પ્રિય શિષ્યા લલિત કલાવિદ્વા ॥ ”

આ સુત્રના સિદ્ધાંત સાથે પ્રસ્તુત સ્ટેન્ડાનો ભાવાર્થ વાસ્તવિક લાગે એમાં નવાઈ નથી.

“વિજયા બહેન, સ્ત્રીઓનો શારીરિક બંધ અને માનસિક વ્યાપાર વિચારતાં તેને કોઈ કોમળ મૃદુ કાર્યોને વાસ્તેજ સરળ-

વેલી જણાય છે. પુરૂષોનો શારીરિક બંધ અને માનસિક વ્યાપાર સ્ત્રીઓથી તદ્દન ઉલટોજ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આવીરીતે સ્ત્રી પુરૂષોના શારીરિક બંધ તથા માનસિક વ્યાપાર જુદી જુદી કક્ષામાં અટન કરનારા હોઈને તેઓના લક્ષ્યાર્થ સ્વાર્થ પણ એક એકથી જુદીજ પ્રકૃતિના હોય એતો વાસ્તવિકજ છે. કેટલાક દેશોમાં સ્ત્રીઓ જો કે પુરૂષ જેવા અને જેટલાજ હુકકો વગેરે મેળવવા તૈયાર થઈ છે અને થાય છે, પણ તેથી તેઓના સ્વાર્થ એક એકથી જુદી પ્રકૃતિવાળા નથી, તેમ આપણે કદી કદી શકીએ નહી, કારણ કે કોઈ પણ વાતનો વિચાર કરતાં આપણે સ્થળ, કાળ અને પાત્રને સ્ત્રી પુરૂષે સરખા સ્વાર્થ સખવા મેળવવા અનુસરતા હશે; પણ તે ઉપરથી તે એક વ્યક્તિના દાખલા ઉપરથી આપણે સામાન્ય ધોરણ દુર કરી શકીએ નહીં; દરેક વાતમાં અપવાદો હોય છે તેમ તેવા ભાગ્યેજ ખનતા દાખલાને અપવાદ તરીકે ગણી લેવામાં પણ ખોટું નથી; અર્થાત્ દુકમાં બીજા દેશોમાં સ્ત્રી પુરૂષો લલે સરખા સ્વાર્થો હુકકો મેળવવા પણ આર્ય ભૂમીમાં તો દેશકાળ અને પાત્રને સ્ત્રી પુરૂષોને સરખાજ હુકકો સ્વાર્થો પ્રતિકુળજ છે; અને તે પ્રતિકુળતામાંજ આર્યોનું શ્રેય છે; માટે આર્ય સ્ત્રીઓએ તો પોતાના સ્વાર્થને અનુકુળતાની કેળવણી લઈ પુરૂષોની વચ્ચે માથુ નાંખ્યા સિવાય પંડીતા, રસજ્ઞ, કુટુંબ પોષક, સ્વસ્થ, શરીરે બલવતી, રોગહીન સુંદર, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબના બંધનમાંથી મુક્ત થવાથી કુટુંબની મૂર્ખ ઈચ્છાઓ અને કલેશોમાંથી છુટી કુટુંબના ખરા કલ્યાણ કરવા શક્તિવાન ઉત્સાહી, બાળક વર્ગને પોષણ શક્તિ

આપે તેવી, વૃદ્ધ વર્ગની કલ્યાણ વાસના તૃપ્ત કરે તેવી થાઓ !
સર્વદા ગુણવાન, નિતીવાન ધર્મીષ્ઠ અને આજ્ઞાંકીત થાઓ ! ”

“ કુસુમ ખેડેન આર્ય સ્ત્રીઓ જો તમારા કહેવા પ્રમાણે
નીવડે તો આપણો આર્ય ઘરસંસાર એટલો દીવ્ય મજબૂત
અને પ્રેમાળ થાય કે તેથી ગૃહસ્થાશ્રમમાં ગોવિંદને પ્રેમી દંપ-
તિનાં ઘર શોધતા આવવું પડે ! પ્રભાત સ્મરણીય મહા સતી
ત્રીતાલ અનસૂયા અને સાવિત્રીએ પોતાના વિશુદ્ધ સ્નેહ
લાવથી જગતકર્તા અને જગત એ બંને આધીન કરી લીધાં
હતાં; એ શાના વડે ? ફક્ત એક પરમ પતિ પ્રેમથી, સતિત્વથી
અને પતિવ્રતથી ! એવી પતિવ્રતાઓના પતિ પ્રત્યેના પરમ
અને દીવ્ય પ્રેમથીજ પ્રેમ ગાન ગવાય છે કે,

* * * *

ગઝલ.

“ તગ્નશે દેહના અંધો, તગ્નશે સ્નેહ સંઅંધો;
હૃદયનાં મર્મ અંધનો કદી એ પ્રેમ નહિ છુટે.
જશે આ વિશ્વ ને માયા કરમાશે કનક કાયા,
હરાશે હામ ને હૈયાં કદી એ પ્રેમ નહિ છુટે.
કદી ને આગમાં બાળો ખુઝાવી આગ એ દેશે,
હલેથી નીરને બહેશે કદી એ પ્રેમ નહિ છુટે.
જશે ઈન્સાફ ને આલમ જશે સૌ હિંમનાં પોયાં,
જશે સૌ બોલનારાઓ કદી એ પ્રેમ નહિ છુટે.
જડાયો જીવ સાથે એ નસોના રક્તમાં બે છે,
રમે છે રોમ રોમે એ કદી એ પ્રેમ નહિ છુટે.

સદા છે, છે અને રહેશે કદી એ પ્રેમ નહિ છુટે,
જશે નહિ એક એનો એ કદી એ પ્રેમ નહિ છુટે.
પ્રભુ એ પ્રેમને પુજે જગત સૌ પ્રેમથી ધ્રુજે,
ખરૂં એ શાસ્ત્રને સુજે કદી એ પ્રેમ નહિ છુટે. ”

કલ્યા વિજય.

“ વિજયા મનુષ્ય એક એકના સહવાસ વિના રહી શકતું નથી, તો પુરૂષ પુરૂષને કે સ્ત્રીએ સ્ત્રીને જેવો સંબંધ થઈ શકે તે કરતાં સ્ત્રી અને પુરૂષનો સંબંધ અધિક રચીકર અને અધિક દૃઢતર થવાનો સંભવ છે; કારણ કે સ્ત્રીના અને પુરૂષના સ્વાર્થ એક એકથી જુદીજ પ્રકૃતિના હોવાથી તેમની વચ્ચે વાંધો ઉઠવાનો કે હરીકાઈથી ઈર્ષ્યા થવાનો સંભવ ઓછો છે, ખડકે નથીજ. પુરૂષ પુરૂષનું અને સ્ત્રી સ્ત્રીનું અખંડ જોડું સંભવતુંજ નથી અને તેથીજ સ્ત્રી અને પુરૂષનો સંબંધ અધિક રચીકર અને દૃઢ થવાનો સંભવ છે તેમ કહેવું અક્ષરે અક્ષર ખરૂં છે. ”

“ દુસુમ જોઈને દીવ્ય પ્રેમની સંપ્રાપ્તિને માટેજ લગ્ન એકજ અને અખંડ થવું જોઈએ. સ્ત્રીને એકથી બીજો પુરૂષ કે પુરૂષને એકથી બીજી સ્ત્રી ઘટવી ન જોઈએ; આ નિયમ અખંડ જોઈએ, એટલે મરતાં સુધી કે તે પછીથી પણ પુનઃલગ્નનો અવકાશ આવતો નથી. જમાનાના પરિબળમાં પુરૂષો પરણવાની અંદર સ્વતંત્ર છે; સ્ત્રીઓ જો કે હલકી જ્ઞાતીમાં સ્વતંત્ર છે, પણ બારીકાઈથી તપાસતાં તેઓને વડીલોની મરજી પ્રમાણેજ ચાલવાનું હોઈ પરતંત્ર છે. આવી પરતંત્રતામાંજ આર્યોનું હિત છે; માટે સ્ત્રીઓએ કદી પણ સ્વતંત્ર આવી બાગતોમાં થવા ઈચ્છવું

નહીં એ શ્રેયઃકરજ છે, અને તેવીજ રીતિ આર્ય સ્ત્રીને છાજે છે, રાજે છે અને શોભે શોભાવ છે. ”

“વિજયા સ્ત્રી પુરૂષનો આ જગતમાં જીવવાનો હેતુ તો પરમાત્મા સ્વરૂપની પ્રતિતી થવી એ સિવાય અન્ય હોવાનો સંભવ નથી; એવી પ્રતિતી થવા માટે જે પ્રીતિભાવ જરૂરનો છે તે ઉત્પન્ન કરવો, તેનેજ ખીલવવો એ મનુષ્ય માત્રનો ધર્મ છે. માઆપના હાથમાંથી છોકરું તાબેદારી, માન, નિયમ, વિનય વગેરે શીખીને છુટે છે, પછી સહજ મિત્રતા તથા ભાઈભાંડુની સાથે કેવી રીતે વર્તવું તે શીખે છે, અને ત્યારથીજ પ્રેમની ઉત્પત્તિ શરૂ થવા માંડે છે. પોતાને યોગ્ય રૂપ, ગુણ, વિદ્યાસંપન્ન સજ્જાતીય મિત્ર મેળવવો મળવો એ આ પ્રીતિના પ્રથમાંકુર ઉદ્દેશવાનો ઉપાય છે. માણસનું મૂળથી સ્વાર્થ ઉપર લાગેલું ચિત્ત પારકાને પોતાનું કરી લેતી વખતે વિસ્તાર પામે છે; અને એમ આત્મવત્ સર્વ ભૂતની પોતાના સમાન સર્વને નિહાળવાની કુળવણી લેવા માંડે છે, આ સ્થિતિ પરિણયની છે. સ્ત્રી અને પુરૂષ આ પ્રકારના અન્યો અન્ય હૃદયના ખીલવવા માટે ખાસ રીતે લાયક અને જરૂરનાં છે. પુરૂષ વ્યવહાર બળમાં સમજા છે. સ્ત્રીનું બળ રસેન્દ્રીય લાગણીમાં રહેલું છે. આ પ્રેમ બળ જે એકજ વિષયને લાગ્યું રહે, અને એકજ સ્ત્રી કે પુરૂષ પરત્વે રહે તોજ તે વિષય અને સ્ત્રી પુરૂષ સમજા વિચારશીલ, ડાહ્યા, ગંભીર ઉંડો અને ઘટ થાય છે. પક્ષી પક્ષીમાં સારસ અથવા ચક્રવાક બીજી પ્રીતિ નથી બાંધતાં પણ એક પાછળ એક જીવ આપે છે; તેને વાસ્તે સર્વાનુભવ રસિક લેખક કલાખી કહે છે કે,

* * * * *

“ ન કિન્તુ સારસી આતો આવો માર્ગ કદી મહે,
એકને દીક્ષ અર્પ્યું તે ળીજ કાનું નહીં બને;
પ્રેમ ને કારણે સાથે સંબંધ કાંઈ એ નથી,
કારણ પ્રીતિનું પ્રીતી પ્રેમીની લક્ષ્મી તે બધી:
ઝૂરી ઝૂરી મરવામાં રનેહ સંતોષ માને,
નહી કદી રસ શોધે સારસી અન્ય સ્થાને. ”

“ કુસુમ બહેન સત્ય છે જુઓ સાંભળો.

“ પ્રેમીએ પ્રેમી જાતાં કે બીજાથી પ્રેમ જેડવા,
આવું કાં ન કરે સોએ પ્રેમી જે કે મળે ખરા:
જેડવી એક જેડીને બેકા ખંડીત થાય તો,
બંનેના એક બીજાથી આજાં જેથી બને દુઃખો. ”

“ આવો અખંડ અલેહ પ્રેમ આર્યોમાં પણ એક દીવસ
હતો, અને હજી પણ ક્યાંક ક્યાંક ગુપ્ત પ્રત્યક્ષ માલમ પડે છે,
અને ઇશ્વર ઇચ્છાએ સ્થળે સ્થળે તેવોજ અખંડ અલેહ પ્રેમ
જોવા લાગ્યશાળી થઈશું. ”

“ વિજયા એક વૃતવાળા સત્ય પ્રેમની ઉપર આસ્થા
જેઓને હોય છે તે તો એમજ કહે છે કે,

* * * * *

“ બહાલી બહેની સહન કરવું એય છે એક લ્હાણું,
માણ્યું તેનું સ્મરણ કરવું એય છે એક લ્હાણું;
મૃત્યુ થાતાં તપણુ કરવું ઇજ્જતું એય લ્હાણું,
આશા રાખી મરણ પછીને જીવવું એય લ્હાણું;
છે વૈધવ્યે વધુ વિમલતા બહેન સૌભાગ્યથી કે ? ”

પુરૂષોએ પણ સ્ત્રીના મૃત્યુ પછી શાસ્ત્રોક્ત રીતે લગ્ન વિધી કરી પરણવું અગર સોહંના સુત્રને લણી લણી પોતાની જીંદગી ઇશ્વર ભજનમાં ગાળવી એજ શ્રેયઃકર છે. પુનઃલગ્ન જેવો કુધારો જ્ઞાતીમાં કે દેશમાં જ્યારે દાખલ થાય છે ત્યારે જ્ઞાતીની અને દેશની અધોગતિ ઘણી ત્વરાથી નજદીકમાં આવતી જાય છે. રોમ જેવું મોટું રાજ્ય જ્યારે તેની જાહોજલાલીની ટોચે હતું ત્યારે પુનઃવિવાહનો ચાલ જહુ વધવાથી તેને દૂર કરવા આંપતા ઉપાયો લેવામાં આવ્યા હતા, તો પછી આવા સુધરેલા જમાનામાં તેમ કરવામાં જેટલી ટીલ કરવી તે કેટલું લયંકર છે ? જો સાંભળ,

“ Other causes nearer home were of dangerous omen, such as the shock to family life caused by the growing facility of divorce. He formed also great schemes for improving Rome, one of them is that he put check to the facility of divorce; and so the monogamy in its unfalsified form is the strongest support of pure morality and the greatest consolation in the sufferings of life and death; for love is heaven and heaven is love.”

“ સુલા અને સીઝર જેવા રોમના મહાન્ નેતાઓએ પુનર્લગ્નને તાકીદે દૂર કરવાના આંપતા ઉપાયો લીધા તે રોમન ઇતિહાસ-માંથી દૃષ્ટિગોચર થાય છે અને તેથીજ સિદ્ધ થાય છે કે એક પત્નીવૃત્ત તેના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં નીતિનું પોષક અને જન્મ મરણના દુઃખોમાં દિલાસા રૂપ છે, કારણ કે વિશુદ્ધ પ્રેમ સ્વર્ગ ઇશ્વર છે, અને ઇશ્વર પોતે વિશુદ્ધ પ્રેમજ છે.”

“કુસુમખંડેન તમે તો એક રત્નજ છે. ખરેખર તમારા કુળમાં કુંદનખંડેન અને તમે તો એક દિવ્ય માણી છે, તમારા પ્રસંગમાં જે આવે તે કંચન સ્વરૂપે પ્રકાશી નીકળે એમાં સ્વદ્ધ પણ અસત્ય નથી. તમારાં જેટલાં જેટલાં વખાણ મેં સાંભળ્યાં છે તેજ પ્રમાણે મન વચન અને કર્મથી તમે ઉત્તમજ છે. મને દીલગીરી માત્ર એટલીજ થાય છે કે તમારા લાયક વર તમને મળ્યો નહિ.”

“વિજયા બોલતી બંધ થઈ જા. મને જે કંઈ મળ્યો છે તે લાયકજ છે, સોનાનો છે, મારે એમના ગુણ દોષ જોવા નથી પણ મારે તો એમનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન જોઈએ છીએ. હું એમના વૈશવની ખ્યાતી નથી પણ તેમના પાદપંકજની સેવાની ઉપાત્તી છું. મને સુખ નથી ગમતું પણ દુઃખમાંજ મજા પડે છે. કંઈ પણ મનુષ્ય મુખ પહેલાં મુખી નથી અને મુખ પહેલાં દુઃખી નથી. સુખ સ્ત્રીઓને વાસ્તે નથી પણ પુરૂષને વાસ્તે છે. બાઈડીના કર્મની બાજરી અને લાયડાના કર્મનાં છોકરાં, અર્થાત્ વૈલવ પુરૂષનો અને રોટલા સ્ત્રીના. સ્ત્રીને વાસ્તે કુદરતીજ સુખ સરજાએલું નથી. ઈશ્વરે સર્વદા તેને દુઃખમાંજ કુમાવેલી છે. અતિશય પાપ કરે ત્યારે સ્ત્રીનો અવતાર આવે એવી આપણામાં લોક માન્યતા છે; અર્થાત્ કેટલીક સ્ત્રીઓ મશ્કરીમાં પણ કહે છે કે:—“લગવાન પાસે કયી વાંઝણીએ સ્ત્રીનો અવતાર માગ્યો હશે.” આ પ્રમાણે સ્ત્રીને વાસ્તે દુઃખ છે અને પુરૂષને વાસ્તે સુખ છે; પણ દયાળુ પ્રભુનો નિયમ એવો દયા ભરેલો છે કે સર્વના ઉપર દયા કરવીજ. તે અનુસાર સ્ત્રી સર્વદા દુઃખમાંજ

રહે તો રીબાઈ રીબાઈને મરી જાય. તેમ પુરૂષ સર્વદા સુખમાંજ
 રહે તો ગર્વથી છલકાઈ જઈ પ્રભુને વિસરી જાય; માટે પુરૂષને
 ગર્વ થાય નહિ અને સ્ત્રીને દુઃખમાં આંસુ ન આવે એટલા માટે
 બંને વ્યક્તિને લગ્નથી જોડ્યાં છે, અર્થાત્ સુખ દુઃખનું મિશ્રણ
 સરખે સરખા ભાગમાં કરેલું છે; એટલે એક નરમ તો બીજું
 ગરમ. સારાંશમાં નરમ ગરમ અને સુખ દુઃખ ભર્યો આર્ય
 ધરસંસાર વ્યવહાર દરેક સ્ત્રીપુરૂષનો આદ્યો જાય છે. કુંવારા
 ત્યાં સુધી મુંવાળા અને પરણ્યા એટલે પસ્તાયા એ પ્રમાણે
 છંદગીની શરૂઆત. લગ્ન સંધીમાં સંધાઈ માનવજીવન સંસાર
 વ્યવહારમાં આગળ વધે છે. કોઈ પણ ડાહી સ્ત્રીએ સ્વતંત્ર
 થવાની અને વરના કામમાં વાતે વાતે માથાં મારવાની ઈચ્છા
 કરવીજ નહીં. પરમાત્માએ સ્ત્રીને સરજીવતી વખતેજ તેને
 અનેક બાંધને બાંધી છે અને અનેક છીદ્રે વીંધી છે; તેનું કારણ
 એટલુંજ છે કે તે સ્વતંત્રતાને લાયકજ નથી; તેના ઉપર કાયમ
 અંકુશજ જોઈએ છીએ. સ્ત્રીના સ્થુલ અને સુક્ષ્મ બંને બાંધા-
 રણમાં દૃઢીપાત કરતાં એજ વિલોકાય છે કે સ્ત્રી સર્વ રીતે
 સારાપણાનો અને નરસાપણાનો એક સાગર છે. એક સારો
 ડુબકી મારનાર તારો સ્વખુદ્ધિ અને સ્વકર્મ અનુસાર સાગરમાંથી
 યોગ્ય પુરૂષાર્થ વડે મોતી રત્ન અને કચરો પ્રાપ્ત કરી શકે છે;
 માટે ડાહ્યા પુરૂષ વડે સ્ત્રી ડાહી થાય છે અને ઘેલા પુરૂષ વડે
 સ્ત્રી ઘેલી થાય છે; એમાં સ્ત્રીની જાત ભાત ઉપર કાંઈ પણ
 આધાર રહેતો નથી; સ્ત્રીનો તો ડહાપણ અને અંકુશ વડેજ સારી
 થઈ શકે છે. ”

“કુસુમ ખેન આપણા પવિત્ર અને પુરાણા ધરસંસાર
 વ્યવહારના ધોરણ ઉપર નવિન સંસ્કાર પામતી કન્યા-વહુને
 વડીલોના, દાદા દાદીઓના હાથ તળે જો કેળવવામાં આવે તો
 અવશ્ય કરીને સ્ત્રી સારીજ નીવડે એમાં તલમાત્ર પણ શંસય
 નહીં. વડીલોના હાથથી તાલીમ લઈને તૈયાર થએલી સ્ત્રી ઘણીજ
 નિપુણ ડાહી ઘર રખી, ગંભીર પેટવાળી, સરલ સ્વભાવવાળી,
 અદ્વયમાં વિશેષ છત દેખાડનારી અને કરકસરથી પુરૂષનો
 સંસાર એક સદૃશ્યસ્થ તરીકે ચલાવનારી સુલુણી સુંદરી નીવડે!
 વડીલોના હાથ તળે કેળવાએલાં વર વહુનો ધરસંસાર ગોલોક-
 રૂપે મનાતા ગૃહસ્થાશ્રમ રૂપ થાય; અને તેમની સંતતિ અન-
 સુયાં સીતા સાવિત્રી અને રામ લક્ષ્મણ અને પરશુરામ જેવી
 પરાક્રમી અને દેવાંશી થાય. સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરતાં નરનારી-
 ઓની પ્રજા કદાપી કાળે આજ્ઞાંકીત વિનયી અને ધર્મોષ્ટ
 નીવડતી નથી પણ કેવળ અર્ધદૃઢ સ્વચ્છંદી અને અનાચારી
 નીવડે છે. જે સ્ત્રી પોતાના સ્વામીનું માનતી નથી તે સ્ત્રીના
 છોકરાની વહુ તેનું માનતી નથી. જે પુરૂષ પોતાના પિતાની
 આજ્ઞા માનતો નથી તેનો પુત્ર કદાપી કાળે પણ તેની આજ્ઞા
 માનતો નથી અર્થાત જે વર વહુ પોતાનાં માસુ સસરા તથા
 વડીલોની આજ્ઞા માને છે અને તેમને ઠારે છે તથા ઠારે છે,
 તેમનાંજ સંતાન અને પુત્ર વધુઓ તેમની આજ્ઞા પાળે છે અને
 ઠારે છે તથા ઠારે છે. પુત્ર દુરાચારી થાય તેમાં પિતાનો વાંક છે,
 અને પુત્રી દુરાચારી થાય તેમાં માનો વાંક છે. આપનાં છીદ્ર
 દીકરાથી જોવાય નહીં, અને માનાં છીદ્ર દીકરીથી જોવાય નહીં;

જો આથી ઉદ્ધતું વર્તન ઘરસંસારં વ્યવહારમાં ચાલે તો વર વહુનો સંસાર દુઃખમય નીવડે એમાં કાંઈ નવાઈજ નથી. મોટા કરે તે ન કરવું પણ મોટા કહે તે કરવું; માખાપ અને પતિના અવગુણ શોધવા એ કુલીન વહુનું કામ નથી પણ તેમનામાંથી ગુણનેજ ગૃહણ કરવા તે કામ તેનું છે. બોલકણી અને ચાવળી વહુ બનવું તેના કરતાં કહ્યાગરી અને મુંગી વહુ બનવું તે વધારે સારૂ છે. નાથના વૈભવમાં પ્રિયકર અને આજ્ઞાંકીત થવું એમાં કાંઈ નવાઈ નથી પણ નાથના સંકટ સમયે અને ગરીબાઈમાં ઘર રખાં અને કહ્યાગરાં થવું એમાં નવાઈ છે.”

“વિજ્યાળદેન ! હવે જમાનો બદલાયો, તેની સાથે માણસ પણ બદલાયાં, માણસની સાથે તેમનાં મન પણ બદલાયાં, અને મનની સાથે કર્મ પણ બદલાયાં અને કર્મની સાથે નસીબ પણ બદલાયાં અને નસીબ બદલાતાં આખો સંસાર દુઃખમય અને કંગાલ બન્યો. સાંપ્રત સમયમાં જે જે કાંઈ અનાચાર દુઃખ અને કલેશ પ્રત્યેક ઘરસંસાર વ્યવહારમાં અવલોકાય છે તેનું મુખ્ય કારણ ઉપર કહ્યું તેજ છે. વર વહુને ન ગણે અને વહુ વરને ન ગણે, દીકરો બાપને ન ગણે અને દીકરી માને ન ગણે. આ પ્રમાણે જ્યાં દરેક ઘરમાં દરેકની અવગણના થઈ ત્યાં દરેકની ગણના મહત્તા અને આમન્યા નાશ પામી; અને આમન્યા નાશ પામતાં બધું એકાકાર થઈ ગયું; નાના મોટાનો ભેદ ટળી ગયો અને સર્વે જણાં સરખા હકમાં હકસાઈ કરતાં થયાં. દરેક જણાં અન્યોઅન્યની પુંક પાછળ નિંદા કરતાં થયાં. આખો સંસાર મન અને ભાવ વગરનો લુખો

અને નિસ્તેજ થઈ ગયો. મન, ભાવ અને પ્રેમ સંસ્કારહીન થતાં આચાર વિચારહીન થયાં અને આચાર વિચારહીન થતાં આગરદમ ભટકવા લાગ્યાં, અને જ્યાં નજર ઠરે ત્યાં ઠરવા લાગ્યાં. આથી સ્નેહબંધન ઢીલું થઈ ગયું અને હૃદયગ્રન્થી છુટી જવાથી નરનારી અન્યોઅન્યથી વિખુટાં થઈ ગયાં, અને તેથી ઈર્ષ્યા, કલેશ, કુસંપ અને કંગાલતા દરેકના ઘરમાં દાખલ થઈ અને આખો સંસાર વ્યવહાર દુઃખના દરિયામય થઈ ગયો. ”

“ ખરી વાત છે, કુસુમબહેન ! તેજ પ્રમાણે આપણા ઘરખારની સ્થિતિ થઈ ગઈ છે. આગળ આર્યપ્રજા ઉત્તતીના હિંચ શિખર ઉપર આનંદ, વૈભવ અને ધર્મની જે કાંઈ અલૌકિક દીવ્ય અને મીઠી મજા માણતી હતી, તે અત્યારે અવનતિની ભયંકર ખાઈમાં કલેશ, ઈર્ષ્યા, કુસંપ અને અધર્મના પુરમાં ડુબકાં મારે છે ! ”

“ વિજયાબહેન ! હવે આર્યપ્રજાને વાસ્તે ઉદ્ધતિનો એકજ આધાર છે. તે એજ છે કે પુત્રે પિતાની આજ્ઞા માનવી અને સ્ત્રીએ પતિની આજ્ઞા માનવી ! પિતૃ સેવા અને પતિ સેવા એજ આર્યોને સાચા સુખના મેવા દેનારી સેવા છે. કાળ બળે કરીને સિદ્ધ થયું છે કે જે દેશમાં વડિલોનું માન, પિતૃપુજન અને પતિપુજન નષ્ટ થયું છે તે દેશ સંપૂર્ણ રીતે ખરાબખસ્ત થઈ ગયો છે. ગુરૂભક્તિ, પતિભક્તિ, પિતૃભક્તિ અને સ્વદેશ ભક્તિ જે વ્યક્તિમાંથી જે ઘરમાંથી અને જે દેશમાંથી નાશ પામી છે તે વ્યક્તિ, તે ઘર અને તે દેશ સર્વ રીતે નાશ થયેલો છે. ”

“ કુસુમબહેન ! આપણે સ્ત્રીઓને વાસ્તે તો એજ ઉત્તમ

છે કે આપણે મન કર્મ અને વચનથી પતિને પરમાત્મા માની તેની સર્વદા સેવા કરવી અને તેથીજ સ્ત્રીઓને સાચો મોક્ષ અને કલ્યાણ છે !”

“વિજયાબહેન ! આપણે તો એકજ સુત્ર યાદ રાખવું કે, “પતિના વચનને વરતે એજ સતી અને સતીના બહુલને વાંચે એજ પતિ !?” આ પ્રમાણે વાણીવિનોદ કરી કુસુમ વિજયાની રજા લઈ ઘેર ગઈ, અને વિજયા કુસુમનાં વખાણ કરતી કરતી ગૃહકાર્યમાં ગુથાવા લાગી !”

પ્રકરણ ૮ મું.

આશાની નિરાશા કે નિરાશાની આશા ! ?

દોહરો.

બુલવણી બાવી તણી મુખમાં દુઃખના મ્હોટ,
માલમ ન પેટ મનુખને આંખે અજાની આટ.

વિદ્યા ફળતી નથી, તેમ પુરૂષાર્થ ફળતો નથી; પણ હમેશાં પ્રારબ્ધ ફળે છે. સરખો યત્ન છતાં સમુદ્ર મંથનથી હરીને લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થઈ અને શંકરને વિષ મળ્યું, એ પ્રારબ્ધની ખુબી છે. ઘણાઓ અથાગ યત્ન ને અપાર ખર્ચ કરીને પરિપૂર્ણ વિદ્યા પ્રાપ્ત કર્યા છતાં સુદામા જેવાં રહે છે; ત્યારે કેટલાક કેવળ અકલ્પશૂન્ય છતાં, વિદ્યાશૂન્ય છતાં મહાન્ પદવી લોગવે છે અથવા અઢળક લક્ષ્મીનું આધીપત્ય લોગવે છે, અર્થાત્ પુરૂષાર્થ બળ કે વિદ્યાબળ પ્રારબ્ધ આગળ પાણી ભરે છે, હદ ઉપરાંત પુરૂષાર્થ કરનાર ઉંદર કરંડીઓ કરંડી નાગના મુખમાં જાય છે.

કર્મ કરે તે કોઈ ન કરશે મુરખ મથી મરશે,
ભલે બાંધીને નાંખા સાગરમાં કર્મે તાર્યા તરશે;
ધંડીના ગાળેથી પણ જીવ કર્મે ઉગર્યા ઉગરશે,
મુખ દુઃખ સાળાના કર્મ મ્હેતાથી ઠોક નકોર ન કરશે.

એવેરી ડાહ્યાભાઈ.

લક્ષ્મી, કૌસ્તુભ, પારીજાતક એવાં બધાં ભાંડુ, મહા સમુદ્ર
પિતા અને અતિ કૃપાથી મસ્તકે ધારણ કરેલો
એવો ચંદ્ર તેને પણ દેવે નિર્મલી ક્ષીણતા મુકતી નથી, તો પછી
દેવની પ્રતિકુળતા સમયે સાનુકુળ કોણ થઈ શકે? અર્થાત્ કોઈ
જ નહિ. ભાવિ યોગે આવી પડેલી વિપત્તિના સમયે ગમે તેવા
રુઢાયકારીઓ હોય તોપણ તેમની રુઢાયતા અપ આવતી નથી,
માટે પ્રારબ્ધ આગળ સર્વ પાંગળા છે.

* * * *

“ ભુલ્યો મન મુસાફર ભમ્યો ભવ વગડે,
ભમ્યો ભવ વગડે ભુંડા જગતને ઝગડે:-૦
કંચન શી કાયા મિથ્યા મમત ને માયા,
ભુડી આ જંગલ જાગી જોને જીવ રગડે:-૦
અવસર જાયે ભુંડા પછીથી પરતાયે,
કર તું કમાણી કાંઈ કરણી ન બગડે:-૦ ”

નારાયણ પંડિત.

રજપુતાનાના રાજ્યોમાં અમરગઢ પણ એક નાનકડું
રાજતેજથી રાજતું અમરાપુરીનું માન મુકાવતું રાજ્ય છે. રાજ-
વળાના નેક ટેક અને રીત રીવાજમાં તે ઘણું અડગ ટેકી અને
પુરાણી પરનાલિકાને અવલાંબી રહેલું રાજ્ય છે. તેના મહારાણા
ઉદયસિંહ પરમાર વંશથી ઉતરી આવેલ શુદ્ધ રાજપીજ છે.
તેમને સંતાનમાં ફક્ત અમરસિંહ કરીને એકજ રાજકુમાર
છે. ત્યારબાદ મહારાણાને એક બે સંતાન થએલાં પણ દેવ
ધૃષ્ટિથી બાધ્યાવસ્થામાંજ પરલોકવાસી થએલ હતાં. મહા-
રાણાનું જીવન, રાજ્યનું તેજ અને મહારાણી કેસરબાનાં લોચન

આદિમાં જે કાંઈ કહીએ તેમાં ફક્ત અમરકુમારજ છે. અમર-
કુમારને મહારાણાએ પ્રાચીન પદ્ધતિ પર રાજક્રિય કેળવણી
આપેલી છે. લાયાતો સરદારો અને પટાવતોની સલાહથી
અમરકુમારને મહારાણાને અંગ્રેજી કેળવણી પોતાની પસંદગી
વિરૂદ્ધ આપવાની ફરજ પડી છે. પાશ્ચિમાત્ય કેળવણીના સુધા-
રાના પાસ શુદ્ધ રાજપુત્રને ન બેસી જાય તેની ખાસ કાળજી
રાખી કુમારને કોંગ્રેસમાં નહિ મોકલતાં એક સારા સદગુણી
અનુભવી અને આર્યોના પુરાણા રીતરિવાજોમાં રાજતા શિક્ષકને
ભારે પગાર ખાંધી આપી ખાસ રાજ્યમાં રાખેલ છે અને તેના
હાથથી રાજકુમારને કેળવવાનું ઉચીત ધારેલ છે. આ પ્રમાણે
અમરગઢ પ્રાચીન પદ્ધતી પર રાજતેજમાં રાજતું એક નાનકડું
સ્ટેટ છે. વિષુદ્ધ વાંચકવૃંદને વધુ નહિ તલસાવતાં ટુંકમાં વીદિત
કરવામાં આવે છે કે શિક્ષક તરીકે પ્રસ્તુત નવલકથાના નાયક
હીરાલાલનીજ નિમણૂક અમરગઢમાં થએલી છે. હીરાલાલે
અમરકુમારને ઇંગ્રેજી કેળવણી સારી રીતે આપવા માંડી છે,
અને તેને સારી રીતે બોલતાં ચાલતાં-લખતાં વાંચતાં ઘણાજ
ટુંક વખતમાં શીખવાડ્યું છે, હીરાલાલની રહેણી કરણીથી
મહારાણા ઘણાજ પ્રસન્ન થયેલ છે. તેની ટુંક સમયમાં શીખ-
વવાની સરલ પદ્ધતીથી તેને સારો પગાર ખાંધી આપી રહેવાને
વાસ્તે દરગારી મકાન પણ આપેલ છે. આખા રાજ દરગારમાં
હીરાલાલ ઘણોજ માનીતો અને જાણીતો થઈ પડેલ છે. રાજ-
વળાના કાર્યમાં તેની વાતે વાતે સલાહ લેવાય છે. પર રાજ્યોનો
તમામ પત્રવ્યવહાર તેના હસ્તથીજ ચલાવવામાં આવે છે. રાજ

અને પ્રબળવર્ગ ખંને તરફની પસંદગી હીરાલાલ ઉપર સારી રીતે ઉતરેલી છે. રાજ્યનું રમ્ય અને રસિક રમકડું હીરાલાલ થઇ પડ્યો છે. આખા રાજ્યમાં માસ્તર માસ્તર તરીકે ઉપનામ મેળવતો હીરાલાલ ઉદયસિંહનો એક વિદ્વાન સલાહકાર થઈ રહ્યો છે. આજકાલ આખો દરબાર હીરાલાલનો લગ્ન પ્રસંગ કેવી રીતે ઉજવવો તેની ધામધુમમાં ગુંથાયેલ છે. ભાવનગરથી હિરાલાલ ઉપર લગ્નના મહુરતનો તાર આવ્યાને આજ પાંચ દીવસ થયેલ છે. હીરાલાલનું લગ્ન વૈશાખ સુદ ત્રીજ ને સોમવારે નિરધારેલું છે. આજરોજ શનિવારનો દીવસ છે. જાન રવિવારના પ્રભાતના પહોરમાં અમરગઢથી દરિયા માર્ગે વિદાય થવાની છે, એટલે સારી રીતે જાનની ધામધુમમાં અને માસ્તર વરરાજાને સારી રીતે શ્રીંગારવામાં મહારાજા ગુંથાયેલા છે. અમરકુમાર પણ માસ્તરને સારી રીતે પ્રસન્ન કરી રહ્યો છે. જાનની સર્વ પ્રકારની વ્યવસ્થા તથા માસ્તરની સરભરા કરવાનું માન અમરકુમારને મહારાણા તરફથી મળેલું છે. રાજમહેલમાં પણ સારી રીતે રોશની થઈ રહેલી છે. કેસરખાનો હરખ માતો નથી. માસ્તરને પીઠી ચાળવાનું કાર્ય પણ તેમણે ઉપાડી લીધું છે. હીરાલાલને વાસ્તે રાજવંશી પોશાક સારામાં સારો મહારાણાએ તૈયાર કરાવ્યો છે. કુંદનના મામા અને મહારાણાના કારભારી મેરૂભા વચ્ચે લગ્ન સંબંધી ખાનગી પત્રવ્યવહાર આજકાલ સારી રીતે ચાલી રહ્યો છે. ખંને પક્ષ તરફથી વરઘોડીઆ ધામધુમ સારી રીતે થઈ રહી છે. રવિવારે પ્રભાતના માંગલિક પહોરમાં જાન લેઈ નીકળવાનું મુહુર્ત રાજ્ય જોશીએ આપેલ

છે; એટલે આજરોજ શનિવારના દીવસે સારી રીતે માંગલિક આનંદ વરતાઈ રહ્યો છે. હીરાલાલના મિત્રો પણ રાજનગરથી અમરગઢ આવેલ છે. તેઓ સર્વે હીરાલાલનું માંગલિક અંતરથી ઇચ્છી હીરાલાલને અલિનંદન આપી રહ્યા છે. રાજ્ય તરફથી હીરાલાલના મિત્રમંડળ તથા સગાંબહાલાંનો સત્કાર સારી રીતે થયેલ છે, અમરકુમાર તથા રાણી રાજબાએ હીરાલાલના વડિલનું પદ ગ્રહણ કરે છે. કુંદન તરફથી મામા અમીઘરપ્રસાદ અને હીરાલાલ તરફથી પ્રિન્સ અમરકુમાર તથા પ્રિન્સેસ રાજબા હીરા કુંદનના લગ્નનાં નેતાઓ તરીકે નિર્માણ થયેલાં છે. આજરોજ રાતના અમરવિલાસ પેલેસમાં કંચનીઓનો નાચ મજરો ખાસ હીરાલાલના લગ્ન પ્રસંગ સારૂ ઠરાવેલો છે. હીરાલાલ તથા અમરકુમાર પ્રિન્સના મિત્રો તથા માયા મહોબતવાળા રનેહી-મંડળને નાચમાં આવવાનાં ખાસ આમંત્રણપત્ર અપાયેલ છે, આજરોજ અમરવિલાસ મહેલની બહાર પણ જુદીજ થઈ રહેલ છે. ટકોરખાનું નગારખાનું અને દીપમાળની રોશની સારી રીતે રાજમહેલના ખંડે ખંડે કરવામાં આવેલી છે. બેન્ડ અને ટકોરખાનાના મધુર સરોદ અમરવિલાસ મહેલની તથા હીરાલાલની બંદગી ઉચ્ચારી રહેલ છે. બરાબર નવનો અમલ થતાં અમરવિલાસ મહેલમાં રાજ પરોણાઓ તથા મિત્રમંડળની ગીરદી થવા માંડી અને જોતજોતામાં મહેમાનોથી આખો મહેલ ભરાઈ ગયો. છેવટે હીરાલાલ, અમરકુમાર અને મેરૂલા સાહેબ ચાર ઘોડાની ફાઈટનમાં બેસી મહેલમાં પધાર્યા. વારાંગનાઓ કંચનીઓ અને નાચકાઓ પણ રાજમહેલમાં ટાઈમ થતાની

સાથે દાખલ થઈ ગઈ અને નાયરંગના મજરા અમરકુમારની આજ્ઞા થતાંની સાથે થવા લાગ્યા. શરૂઆતમાં કાશ્મીરની નાયકાઓએ કૈરવ નૃત્યના તોડા કલાવિધાનની ઉચ્ચ ખુબી સાથે કરવા માંડ્યા અને આખા ડાયરામાં આનંદ અને શાન્તિની અપૂર્વ અસર પ્રસરાવી દીધી. મેરૂલાસાહેબે નાયકાના કલાવિધાનથી પ્રસન્ન થઈ પોતાની અંગ પર ઓઢેલ કસળી સાલ શરપાવમાં આપી. ફરી એકવાર વધારે કૈરવ નૃત્યનો મજરો નાયકાએ કરવા માંડ્યો અને ગાયન, નૃત્ય અને હાવભાવ સાથે જીભથી મોતીની સેર પરોવા લાગી:-

* * * *

“ રંગે ગાઓજી ગાઓજી ગોપીના શામ (૩)
 ગોપીના શામ નંદ નંદન અભિરામ:-રંગે.
 વૃજ જન તારણુ ગીરીવર ધારણુ,
 જશોદાના લાલાજી કુચગ્નના કામ:-રંગે.
 વન્દાવન રાસ છાઈ યમુના તટ ખંરી વાઈ;
 મોર મુગટ ધારી મોરારી ધનશામ:-રંગે.

સૂરશ્યામ.

ગાયન સાથે અદાશાવ કલાવિધાન અને મોતીની શેર પરોવાએલી જોઈને રજપુત વર્ગ નાયકા પર સારી રીતે ખુશી ખુશી થઈ ગયો; અને જોત જોતામાં કાશ્મીરવાળી નાયકાઓએ સારી રીતે ઈનામ સત્કારમાં સારો પૈસો હાથ કર્યો ! ત્યારમાદ રાજ નાયકા કંચનીઓનો નાચ શરૂ થયો; તેમણે પણ રાજ મંડળને નૃત્ય ક્રિયાથી સારી રીતે પ્રસન્ન કરી દીધું; અને છેવટે ફક્ત અંશુઠા ઉપર તાંડવ નૃત્ય ક્રિયાના રસિક તોડા ગાવા માંડ્યા; અને તાન આલાપવા માંડ્યું.

* * * *
 “ સાંવરીઆ સાંવરીઆ સાંવરીઆરે,
 કાહે મારે નજરીઆં.....
 મારે નજરીઆં કાહે મારે નજરીઆંરે—સાંવરીઆં
 નીચે બહે ગંગા ઉપર બહે જમુનારે;
 ખીચમેં ઠાડો કનૈયારે—કાહેં
 ઇત ગોકુલીયું ઉત્ત મથુરા નગરી;
 ખીચમેં ઠાડી સુંદરીઆરે કાહેં ” ગોહરજનન.

પ્રિન્સ અમરસિંહે કંચનીઓને યોગ્ય સરપાવ આપી
 સારો સત્કાર કર્યો ! છેવટે પર રાજ્યોમાંથી આવેલ વારાંગના-
 ઓએ કુમારની પરવાનગી મેળવી નૃત્ય ક્રિયા શરૂ કરી; તેમણે
 પણ પોતાના અપૂર્વ નૃત્યથી એક એકથી ચઢીઆતું કામ બતાવી
 મહેમાનોને ખુશ કરી દીધાં; છેવટે એક હાથમાં દીપક અને
 બીજા હાથમાં નાનો ચરીસો લઈ કૈરવના તોડા વગાડી કલા-
 વિધાનનું અદ્ભૂત અને રસિક કામ કરી બતાવવા માંડ્યું:—

કન્વાલી.

“ અગર હમ બાગ બા હોતે તો ગુલસનકું લુંટા દેતે,
 પકડ કર ફસ્ત મેં બુદ્ધ બુદ્ધ ગુલોસે જ મીલા દેતે:—
 જો હોતે બાગ કે માલી લુંટાતે ફુલકી ડાલી,
 ગુંથા કર હાર ફુલોકા વો દીલબરકું પેના દેતે:—
 જો હોતા બાગકા ભંવરા કલી કે ખીચ ખુપ રહેતે,
 મઝા ઉલ્લટકી લે લેકે સુબો હોતે નીકલ જાતે:—
 હમારા દીલ પતંગ હોતા ઉડાતે ગમકે દોરસે,
 ચઢા કર ઇસ્કકા માંજ પતંગ ઉરકા કટા દેતે:— ”

બહારે પરસ્તાન.

આ પ્રમાણે ચડસા ચડસીમાં નૃત્ય કીયાનું કામ મોડી રાત સુધી ચાડ્યું; છેવટે પાન ગુલાબ ચાહ પાણી દુધ કસુંબા વગેરે લઈ ડાયરો મોડી રાતે ખત્તમ થયો. હીરાલાલને દરેક જણે અંતઃકરણથી ઘણુંજ સારૂ માન આપ્યું; અને તેને ઇનામ સરપાવનો પણ પાર ન રહ્યો; છેવટે હીરાલાલ વિધીની અજબ લીલા ઉપર મનન કરતો કરતો પ્રિન્સ જોડે ક્ષાઈટનમાં બેસી પોતાના રહેવાના દરખાસ્તી મકાન લાણી વળ્યો; મેરુલા અને પ્રિન્સ હીરાલાલને ઘણાજ સ્નેહપૂર્વક નમન કરી છુટા પડ્યા; અને હીરાલાલ મકાનમાં જઈ કપડાં ઊતારી હીંચકા ઉપર બેસી હીંચવા લાગ્યો; તેણે સૂવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ નિદ્રા ખિલકુલ આવી નહીં; અને કાંક હરખ ઘેલછામાં આવી હુરીની અકળ ગતિ ઉપર મનમાં બોલવા લાગ્યો; ઘડીકમાં લગ્ન પ્રસંગ સંબંધી ઉદ્ગાર કાઢવા લાગ્યો અને ઘડીકમાં રાજદરબાર પ્રસંગ સંબંધી બોલવા લાગ્યો; આવો અચાનક કુદરતનો ફેરવાએલો મામલો જોઈને તે તો અચંખામાંજ પડી ગયો; વિસ્મયતાની સાથેજ તેના મુખમાંથી નીકળી પડ્યું કે,

શાર્દૂલવિક્રિડીત હંદ.

“ સૌ આપે સન્માન દાનવળી જ્યાં મિશન મેવા મળે,
સાસુ સ્નેહ સહિત શબ્દ ઉચરે ત્યાં તાપ ત્રણે ટળે;
સાળાની વડુ સાળાઓ હાજી મજી હેતે કરે હાસ્યરે,
સ્વર્ગવાસ સમાન સર્વ સુખ તે સંસારમાં સાસરે. ”

દલપતરામ કવિ.

આ પ્રમાણે ઉદ્ગાર કાઢી સારી રીતે ખડખડાટ હસી પડ્યો; છેવટે તેને તેના હવાઈ કીલ્લા બાંધતા મન ઉપર

તિરસ્કાર આળ્યો અને તિરસ્કારની સાથેજ મનને મજબૂત કરી થોડીકવાર મુઘી મૂંગો મુંગો એમને એમ ખેંસી રહ્યો; છેવટે ન રહેવાયું ત્યારે પાછો ખડખડવા લાગ્યો.

“વિશ્વાધાર વિભુ તારી અજળ લીલા છે. ક્યાં શ્રીરામને રાજ્યગાદી આપવાનો મહારાજા શ્રી દશરથનો રાતનો વિચાર અને ક્યાં શ્રી રામનો પ્રભાતમાં વનવાસ ? ક્યાં બલિરાજાનું દાન અને ક્યાં શ્રી હરિના પાદ તળે ચંપાઈ પાતાળમાં વાસ ? ક્યાં હરિશ્ચંદ્રનું વિશ્વામિત્રને રાજ્યદાન અને ક્યાં તેનો મસાણામાં વાસ ? ક્યાં યુધિષ્ઠિરની રાજ રમત જુગાર અને ક્યાં પાંચાળીનાં ભરી સલામાં વસા હરણ ? ક્યાં મથુરામાં કૃષ્ણ બળદેવની મલકુસ્તીની રમત અને ક્યાં કંસનો શિરચ્છેદ ? ક્યાં અમરગઢનું રઢીઆળું રાજ્ય અને ક્યાં મારો આ લગ્ન પ્રસંગ ? ક્યાં માફ માંડવીની પોળનું ગરીબડું ઘર અને ક્યાં મારો રાંજમહેલમાં વાસ ? ક્યાં કુંદનનો મોસાળમાં વાસ અને ક્યાં મારી રાજવળાની નોકરી ? હરી હરી જ્યાંથી ંહાર ત્યાંથી ધાડ અને જ્યાંથી ધાડ ત્યાંથી ંહાર ? જે રક્ષક તે લક્ષક અને જે લક્ષક તે રક્ષક ! જ્યાં સંભવ ત્યાં વેરાન અને જ્યાં વેરાન ત્યાં સંભવ ! વિભુ આ શો ચમત્કાર ? આ લગ્ન પ્રસંગમાં તારો ગુપ્ત હેતુ શો હશે તે મારાથી કળી શકાતું નથી. મારા લાગ્યને રવિ આ રીતે ઉદય પામશે તેની તો મને સ્વપ્ને પણ આશા નહોતી ! મારી મરજીની પૂરી દરકાર કર્યા વિના મામા અમી-ધરપ્રસાદે રાજ્ય અમાત્ય મેફલા સાથે ખાનગી મસલત ચલાવી માહારાજાને વચ્ચે પાડી આ લગ્ન પ્રસંગ રચાવ્યો તેમાં કુદરત-

નોજ કૃપાવંત કર હોવો જોઈએ ! કુદરત વિના આ કામ પાર પડેજ નહીં. હું મામાના હાથમાંથી છટક્યો ત્યારે મામાએ મને આખો ગળ્યો ! રાયજીની હાજરી વગર જે લગ્ન પ્રસંગ યોજાય છે તેમાંજ અન્યાય થાય છે ! માફ મન શંકાશિલ પ્રતિ પળે થયાં કરે છે તેનું સમજી કારણ રાયજીની ગેરહાજરી છે. મામાને હાથ તાળી આપી મોંઘમ હા લાણી અમરગઢ આવ્યો તો સમુજગો સપડાઈ ગયો; ઓહો આ તો અજબ સંસ્કાર થયો; કેમકે,

“ કિટના લયથી લાગ્યો સિંહના મુખમાં જઈ પડ્યો,
વાહ વિધાતા તુજ કૃતિનો અજબ દાખલો આવી ચડ્યો. ”
રતિરંભા ત્રોટક.

હવે કરવું શું ? વિધી જેમ ન્યાયે તેમ નાચવું અને ફસાવે તેમ ફસાવું, રમાડે તેમ રમવું અને રોવરાવે તેમ રોવું ! વિધી વિધી તારી કળા અકળ છે ! હરી હરી તારી માયા અજબ છે; ત્રિભુવન ત્રિભુવન તારી જાળ જળરી છે; તેમાં જે જકડાયા તેનો જીવ ગયેજ છુટકો ! હસી હસીને મોંઘમ મારનાર એક તુંજ છે ! મીઠો ફાંચીઓ તારા વિના ખીજે કોઈ નથી. ખ્યાલો પાસે ધરી અધવચ તલસાવનાર તારા જેવો તો કોઈ જોયોજ નથી. કુણીએ મધ ચોપડી કુણા હથોડે કુટનાર તારી તો બલિહારી છે ! ઘડીમાં ગાદી અને ઘડીમાં હાથમાં દોરી લોટો એવો જગતમાં છે નહીં ત્રિભુવન તારો જોટો ! ત્રિભુવન તારી ખુબીની બલિહારી તો ત્રણે ભુવનમાં ન્યારીજ છે ! ઘડીમાં ઘાટે અને ઘડીમાં વાટે ઘડીમાં ઘરમાં તો ઘડીમાં બજારમાં પણ તારા ઉપાસકોને તું પકડી પળમાં પથ્થર પર અફાળે કે હવામાં દડાની

માફક ગોળ મટોળ વાળી અદ્ધર ઉછળે; તારી મરજી વિરૂદ્ધ
વર્તનારને તો તું સપડાવે જાલીમ જાળે અને તારી સાથે કંઈ
કરનારને તો તું કચરી નાંખે એક ફાળે ! બલિહારી બલિહારી
હરી તારી કળાની તો બલિહારી,

*

*

*

“ અતિ અકળ કળા હરી તારી,
બળીઆ બહુ નામી બલિહારી:—૦

“ શામ રંગ મૃગ મદનો કીધો તદપિ સુવાસ સખળ ગુણુ દીધો;
રંગ રાગથી સારંગ વિધ્યો કરી દક્ષુ અક્ષળ અવિકારી:—૦
ભમરી યોગે યેળ ભમે છે અમળ કમળ દળ માંહ રમે છે;
પ્રથક પ્રથક રસ સ્વાદ જમે છે માંવવ મધુ દેનારી: ૦
કાળ કમણુ નવ જ્ય કળાયુ પ્રતિ પળ ભક્ષે સૌનું આયુ;
વહન કરે આશાનો વાયુ દે કર સૌ દે' ધારી:—૦
નગ ખગમાંથી નિકળે પાણી પાણીની રચના સૌ જાણી;
જડ ચૈતન્યના યોગે વાણી એ કૃતિ સિત હરનારી:—૦
નિશ દીન વાયુ વહન કરે છે રવિ શશિ તારા ફેર ફેરે છે;
સાગર સરિતા ગુણુ ઉચરે છે અદ્ભુત નગ કૃતિ ન્યારી:—૦
ધાતુ રત્ન ધરામાં દાટી કર્મ પ્રયત્નની મેલી આંટી;
કીમતીની કિંમત પશુ માટી જન ભુવવણી ભારી:—૦
ત્રિગુણી માયા ત્રિગુણી કાયા ત્રિગુણી તત્વ મહત્વની છાંયા;
નિર્ગુણમાં ગુણુ સર્વ સમાયા કેા નર નપુંશક નારી:—૦
ઘાટ પ્રથક પ્રાણીના ધડિયા કંઈ નાના મોટા નિવડીયા;
પેટ તણે આધિન સૌ પડિયા મન મોટપ અહંકારી:—૦
આવા ગમનનો એકજ રસ્તો કડણુ કસોટી લઈને કસતો;
નિકટ નિરાળો રહે છે વસ્તો અટપટ વિકટ વિચારી:—૦

પશ ઝગડે તુજ ઠામે ઠામે અવલોક્યા એ મહાસુખરામે;
 નમન કરે નિશ દીન તુજ નામે ચરણ કમળ ચિત ધારી:—૦ ”
 મહાસુખરામ કવિ.

જગતનાથ આ અનાથને હવે તું કેવી રીતે નાથીશ ? હર
 હર હર, મધ્ય જામની તો વીતી ગઈ, નક્ષત્રરાજ ત્વરાથી કદમ
 ઉપાડતો જાય છે. તારાગણો ડોકીયાં કરી કુદરતની ઝાંખી કરે
 છે. ઘડીઆળમાં પણ અઢી વાગ્યા. નિંદ્રા તો મારી સાથે રૂશણું
 લઈ ખેડી છે. મગજમાં હવાઈ વિચારો ઠલવાય છે અને ભરાય
 છે. મહારાણીની કૃપા મારા ઉપર દેવી અને અદ્ભુત છે. અમર-
 કુમારની લાગણી કાંક અલૌકિક છે. કેસરખાનો પ્રેમ માતૃપ્રેમને
 એકવાર ભુલાવી દે તેવો છે. રાજખાણાનો ભાવ સગી ખડેન
 કરતાં પણ ચઢીઆતો છે. આખું અમરગઢ મારા તરફ માન
 અને સ્નેહની લાગણીએ મને નીરખે છે. આ શું ? આ કેવા
 પ્રકારનો અદ્ભુત ફેરફાર ? એકાએક અણચિંતવ્યું આવતું સુખ
 ભવિષ્યના દુઃખની તો આગાહી નહિ કરતું હોય ? વિચિત્ર રીતે
 બદલાતું વાતાવરણનું વાદળ પાછળથી મારા ઉપર કાંક ઘાડ
 નહિ લાવતું હોય ? પરમાત્માની આ શું કૃપા હશે ? વિધીની
 મારા ઉપર આવી દયા દૃષ્ટિ હશે ? ગમે તેમ હો પણ પ્રભુ હું
 તારો છું. તારા વિના માફ ખીજું કોઈ નથી. હું સુખમાં છલ-
 કાતો નથી અને દુઃખમાં ગભરાતો નથી. આવા કારમા લગ્ન
 પ્રસંગનો મને કોંચીત પણ આનંદ નથી અને કોંચીત પણ શોક
 નથી. કુંદન અને મારા આ લગ્ન પ્રસંગમાં મામાએ શું રાયજની
 સંમતી મેળવી હશે ? ગમે તેમ હો પણ મારે કુદરત જેમ દોરે
 તેમ દોરાવું એજ શ્રેયઃકર છે. પરમાત્માના પ્રયત્ન આગળ

મનુષ્ય ચત્ત નકામો છે. જે કાંઈ થાય તે જોયાજ કરવું. લાવ હવે જરા નિદ્રા લઉં ! જે ઘડી તો પથારીમાં આગોટું ! વિચાર સાગરમાં તરંગે ચઢતા મગજને કાંક તો શાન્તિ આપું ! મારા આ પ્રસંગથી કુંદન કેવા આનંદમાં ગરકાવ થઈ હશે ? ના ના, કુંદન ઘણી વિચારશીલ ગંભીર અને ડાહી છે. આનંદના ઉછળે કારમી ઉછળે એવી ઉદ્વેગ નથી. મન, ઘેલા મન હવે આ વલો-પાત મૂકી દે ! પ્રસંગ હવે નિકટ છે, દૂર નથી; જે કાંઈ બને તે નિરાંતે નિહાળજે, નાહક અધીરું થઈશ નહિ. આ મધ્યરાત્રે તો જરા જાંપ ! આખું વિશ્વ અત્યારે શાન્ત થયું છે તો તું શું કામ વૃથા વલખાં મારે છે. ‘મામાનું ઘર કેટલે તો દીવો બળે એટલે’ માટે જરા ધીરૂં પડ કેમકે,

“ મન પોપટ માં પૂલ પઢીને પોથી પ્રેમની;

ડાંપણ કરીને પૂલ ડાહ્યા પિંજરમાં પડીશ. ”

ચંદ્રશેખર નાટક.

હવે તો જરા વિશ્રાન્તી લે, તલમાત્ર તો નિવૃત્તિમાં નિવાસ કર, પછી પ્રવૃત્તિનો પાર નહિ રહે ! દીનદયાળ વિભુ ! હવે હું તારા જોગેજ છું. મનુષ્ય માત્રને લગ્નના જેવો આનંદ નથી; છતાં હું આ કારમો પ્રસંગ જોઈ બહુ ગભરાઉં છું. પ્રભુ ! હું તારો છું, તારા વિના માઈ કોઈ નથી. હરિ, જો જો મને કારમી માયા બતાવી આશાના પર્વત ઉપર ચઢાવી નિરાશાના સાગરમાં ડુબાવતા ? મને બહુજ લાય રહે છે. વિભુ ! તમારી આવી કારમી માયા જોઈ હું અતિશય વિસ્મય થાઉં છું. હે તાત ! હે ત્રિકમ ! હવે આ તનુજને તારો:—

* * * *

“ હરી હવે હું તારોરે તારો કે મને મારોરે;
 દીન અંધુ દાતા નથી નાસવા કાંઈ આરો:-૦
 જુડી છે જગની માયા જુડી છે કંચન કાયા;
 જુડી જંગળે ઉગારોરે:-૦
 વિનવું વિભુ હું કરજોડી મુજમાં મતિ છે અતિ થોડી;
 અરજ આ અંતર ધારોરે:-૦ ”

અરરર, મન મન તું શા સંકટ વકટ વઢયું છે; આ
 પાણી પહેલાં મોજડાં શાં ઉતારવાં? આ નકામો લવારો શો?
 દુઃખ છે ક્યાં? સુખ છે ક્યાં છે? આતો વ્યવહારનાં વૃથા ભામાં
 છે. એમાં વિસામા શા? જન્મવું જોડાવું અને જવું એમાં
 વલોપાત શો? વચ્ચે વિભુ ક્યાં આડે આવે છે, કે બધો બળા-
 પાનો પોટલો એને માથે મૂકવો? ખરેખર મનડુંજ મસ્તીખોર
 છે; એજ માર ખવરાવે છે, એજ ઉધમાતીયું સુખ દુઃખના
 હિંડોળે હડી કાઢીને દોડે છે ચડે છે અને પડે છે, એમાં નાહક
 ઉપાલમ્ભ વિધીને અપાય છે. વિધી તો ન્યારોજ છે. “જય જય
 નિરાધારના આધાર કિરતાર આ રાંક ઉપર કરૂણા કરજો.” આ
 પ્રમાણે ગાંડા ઘેલા ઘટતા અઘટતા વિચાર તરંગને ઉછાળે ચઢી
 હીરાલાલ છેવટે થાકીપાકી બિછાનામાં પડ્યો. જેવો પડ્યો
 એવો તરતજ જંપી ગયો. આ બાબુ હીરાલાલ જંપ્યો ત્યારે
 બીજી બાબુ પ્રિન્સ અમરકુમાર કારમો બિછાનામાંથી જાગ્યો
 અને રાણી રાજબાળાને પણ જાગૃત કરી બિછાનામાંથી ઉઠાડી
 ઘડીઆળ લાણી દૃષ્ટિ કરી તો સાડાત્રણ વાગેલા જણાયા. કુમાર
 અને રાણી પ્રભાત ક્રિયામાંથી જેમ અને તેમ જલ્દીથી પરવારવા

લાગ્યાં. કુમારનો આનંદ હૃદયમાં સમાતો નથી. રાજમાળા પણ પોતાના પ્રિયતમના-શિક્ષકના લગ્ન પ્રસંગે અપાર ઉમંગ લાવી પતિ પ્રિય કામ સેવા ઉઠાવી રહી છે, જેતજેતામાં રાજવંશી જોડું કલાક દોઢ કલાકના વખતની અંદર નહાઈ ઘોઈને તમામ માંગલિક ક્રિયાથી પરવાર્યું. ત્યાં ઘડીઆળમાં પાંચનો ટકોરો થયો કે તરતજ અમરકુમાર રાજમહેલમાંથી એકદમ નીચે ઉતરી અશ્વશાળામાં જઈ અશ્વ ઉપર આરૂઢ થઈ મારતે ઘોડે હીરાલાલ માસ્તરના દરબારી મકાનમાં ગયો અને એક હાક મારી દરવાનને જાગ્રત કરી મકાન ખોલાવરાવી ઝડપજંધ માસ્તરના શયનભુવનમાં દાખલ થઈ ગયો. માસ્તર આ વખતે ભરનિંદ્રામાં પોઢતા હતા; એટલે રાજકુમાર આવ્યા તેની ખબર કાંઈ પડી નહિ. અમરકુમાર પણ માસ્તરના બિછાના આગળ પળવાર ઉભો રહ્યો, અને ધીમે ધીમે માસ્તરને સપ્રેમ હાક મારી જાગ્રત કરવા લાગ્યો.

“માસ્તર સાહેબ, માસ્તર સાહેબ ! જરા જાગૃત તો થાઓ, પ્રજ્ઞાત થવા આવ્યું !”

“ઓહો કેણ પ્રિન્સ અમરસિંહજી ?”

“જી હા, ક્ષમા કરજો આપને નિદ્રામાંથી જાગૃત કર્યા.”

“કુમાર, કુમાર ! તમારા દીવ્ય અલૌકિક અને અતુલિત પ્રેમનો બદલો મારાથી કદાપી કાળે વળશે નહિ. જો કે મારો તમારો સંબંધ વ્યવહારમાં ગુરૂ શિષ્યનો છે; છતાં પણ હું તમને તો મારા એક વડિલજંધુ તરીકે જીવન વિભાગી શિરછત્ર તરીકે માનું છું. ક્ષમા તમારે હોય કે મારે હોય ? હું આપની ક્ષમા

માણું છું.” કહી હીરાલાલ એકદમ કુમારના ચરણમાં પડ્યો.

“અરે હાં હાં, આતો અવિનય થાય છે, અવળી ગંગા વહે છે.” કહીને કુમાર હીરાલાલના ચરણમાં પડ્યો. ખંને જણના પ્રણામનો ભેટો થયો અને ભેટામાંથી સખાલાવ ઉત્પન્ન થયો અને અન્યોઅન્યની આંખમાંથી આનંદનાં આંસુ આવી ગયાં, અને સારી રીતે એક બીજાને લાવે ભેટી હુળીમળી વાતચીત કરવા લાગ્યા.

“કહો સાહેબ હવે આપ જન્મીથી પરવારી જાઓ, અને મારી સાથે બા મા સાહેબના મહેલમાં ચાલો.”

“હા ચાલો હું જન્મીથી પરવારી જાઉં છું.” કહી હીરાલાલ પ્રભાત ક્રિયાથી પરવારવા લાગ્યો, અને કુમાર હિંચકા ઉપર બેસી હિંચકા ખાવા લાગ્યો. અદ્ય સમયમાં હીરાલાલ ન્હાઈ ઘોઘને પરવારી ગયો, અને કપડાં પહેરી કુમાર સાથે મહારાણી કેસરખાના મહેલમાં ગયો. રાજમાતા અને મહારાણીને ખંને જણાએ સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કર્યા. રાજમાતાએ ખંનેનાં ઓવારણાં લીધાં અને આશિર્વાદ આપ્યો. છનો અમલ થતાં નોખત વાગવા લાગી અને જાનની સારી રીતે તૈયારી થવા લાગી. મહારાણી સાહેબે હીરાલાલ માસ્તરનાં તમામ કપડાં કઢાવરાબ્યાં અને પોતે જાતે પીઠી ચોળી વડારણો પાસે માંગલિક ક્રિયા કરાવા માંડી. મહારાણી સાહેબે ઘણોજ ઉત્તમ અને સુંદર રાજપોશાક માસ્તર સાડે મંગાવરાબ્યો, અને તાકીદથી જાનની તૈયારી કરવા માંડી અને રાજદરબારી વરઘોડો ચઢાવવાનો તાકીદથી હુકમ આપ્યો. આખા રાજમહેલના રાજપ્રદેશમાં

માંગલિક ગાનના માંગલિક ધ્વની ઉચ્ચરાઈ રહ્યા. વડારણા મધુર અને પંચમ સ્વરથી લલકારવા લાગી:-

* * * *

“ મેંતો થાળ ભર્યો રે સગ મોતીએ;
હુંતો વર વહુ વધાવાને જન્મશ.
મારે સોના સમોરે સુરજ ઉગીઓરે;
મારા ભાધરે હીરાલાલ કેરે કારણેરે.
હુંતો લાલુ લાખેણી લાડી આજ:-મારે.
મારે ઓરડે આજ અજવાળારે;
મારે આંગણીએ ઝાક ઝમાળ:-મારે. ”

લક્ષ ગીત.

“ જ્યાં ઘડીઆળમાં સાતનો ડંકો થયો કે તરતજ હીરા-લાલને માંગલિક લગ્નના પોશાકથી શ્રંગારી રાજમહેલમાંથી નીચે ઉતાર્યો. યોગાનમાં આવતાં વાજાંત્રો વાગવા લાગ્યાં અને જોતજોતામાં તમામ સાજનમંડળ તૈયાર થઈ વરઘોડો નિશાન ડંકા સહિત ચાલવા લાગ્યો. હીરાલાલને જોશીએ મુહુર્ત જોઈ શુકન જોઈ ઘોડા ઉપર બેસાર્યો અને તમામ કામદાર વર્ગ નમન કરી સાજનમાં સામેલ થઈ ચાલવા લાગ્યો. બે કલાકના અરસામાં વરઘોડો ખંદર પર આવ્યો અને ઉતર્યો. મહારાણા સાહેબ, કુમાર સાહેબ, વરરાજા અને અન્ય રાજકીય પુરૂષો શામીઆનામાં આવી બીરાજ્યા અને અન્ય સંભાવિત ગૃહસ્થોનો કારભારી સાહેબે સત્કાર કરી પાન શુલાબ આપ્યાં. બરાબર દશનો અમલ થતાં નવીનગઢ તરફનું મોટું જળરૂં વહાણ આવ્યું, ત્યાંના ઉતાડ્યો ખંદર પર આવી ઉતર્યા અને રાજ તરફથી તૈયાર

કરેલું વહાણ રાજકિય ઠાઠમાઠ અને સાજ સહિત તૈયાર કરી
ગોદીમાંથી કિનારા પર લાવી લાંગર્યું ! શામીઆનામાંથી જનમાં
જનારા ગૃહસ્થો કીનારા પર ગયા અને જોડે વરરાજા તથા અન્ય
રાજમંડળ ગયું. હીરાલાલ સહિત તમામ જન વહાણ પર ચઢી
અને યોગ્ય નિર્માણ કરેલા સ્થાને ગોઠવાઈ ગઈ. બંદર પર
મહારાજા સાહેબ, મહારાણી સાહેબ અને પાછળના તમામ
સાજન ગૃહસ્થોએ વરરાજાને દીલોજની ભર્યો આવકાર આપી
સફરની ક્ષેત્રે ઇચ્છી આનંદલેખ કર્યો. તમામ જને રાજા રાણીને
હેતુભર્યા નમસ્કાર કર્યા. રાજા રાણીએ વંદન સ્વીકારી મલકાતે
મુખડે વહાણ ચલાવવાની રજા આપી. નવીનગઢનું વહાણ
પહેલાં ઉપડયું અને ત્યારબાદ તેની પાછળ અમરગઢનું વહાણ
ઉપડવાની તૈયારી થઈ, વડારણ્યે માંગલિક લગ્નગીત લલકા-
રવા માંડ્યાં:-

* * * *

“ સજની કન્યાને કાજે ચોળી ચુંદડી,
સજની વર વહુને કાજે ઝીણું ચીરરે;
રંગીલી સજની રંગે ભર્યા લાડીજી લાવીએ:-૦
સજની કન્યાને કાજે અમૂલ્ય ચુડલો;
સજની વર વહુને ઝાંઝરીઆની જોડરે:-૦ ”

લગ્નગીત સાંભળી અમરકુમારને હસવું આવ્યું. સાથે
વહાણ પણ ચાલવા માંડ્યું અને તેની સાથે હીરાલાલનું મોં
પણ મલકાઈ ગયું અને મલકાટ સાથે ખોલાઈ જવાયું કે:-
“ આતે આશાની નિરાશા કે નિરાશાની આશા ! ? ”

પ્રકરણ ૯ મું.

લગ્નનો રંગ કે રંગમાં લંગ ?

હાહરો.

પ્રેમે પોખ્યાં પડ તે ચુસે પ્રેમ રશ્મિર,
પ્રેમ તમો પાવક કદી ન શકે ચોક્કવી નીર.

થાપણુ વ્યાજે મૂકનારને વારંવાર ઘડીએ ઘડીએ નાણાંની
સલામતીનો જંપો અને અજંપો થયા કરે છે, રણસંગ્રામમાં
સૈન્યને મોકલનાર નૃપતિને હુરઘડીએ પરાજય અને વિજયના
લાણુકારા વાગ્યા કરે છે, સદ્દાના વ્યાપાર કરનારને પળે પળે
અધીરાં બની તેજ અને મંદીના વિચાર આગ્યા કરે છે, તેમ
પ્રેમીને ક્ષણે ક્ષણે પ્રેમીના હૃદય અને લાવના વિચારો અંતરમાં
ઉપજ્યા કરે છે.

“ પ્રીતિ રસાયણુ વિશ્વમાં ફાઇ વિરલા આઈ જાણુશે,
કાયા બનાવી કનકની મીડી મઝા નિત્ય માણુશે;
સ્થાવર અને માયા તણા ઝગડા ઉરે નવ આણુશે,
બની મસ્ત બંદા પ્રેમના તે પ્રેમ તત્વને તાણુશે. ”

વીંછીની વેદના વીંછી જેને કરડે તેજ બાણી શકે છે, પતંગ
દીવામાં કેમ બળી મરે છે તેનો ભેદ પતંગજ
બાણી શકે છે, અહાર ભાર અને મારનો સુમાર ખમનારજ
બાણી શકે છે, અંગારાની મીઠી દહેજત ચાતકજ પારખી શકે
છે, તેમ પ્રેમની ખરી ખુબી અને પીડા પ્રેમજ બાણી શકે છે.

* * * *

“ સખીરી લગનની અજબ બહાર:—સખીરી.

જીવન આખું પલટી જાયે પરણતાં પલક મોઝાર:—સખીં
કન્યા સૌભાગ્યવતી બની જાયે લગનની અજબ બહાર:—સખીં
નાની મટી મોટી નારી ગણાયે પરણતાં પલક મોઝાર:—સખીં
એકલી બદલે જોડી કહેવાયે લગનની અજબ બહાર:—સખીં
દુનિયાની નજરે બદલાયે પરણતાં પલક મોઝાર:—સખીં ”

કવિ મુળશંકર.

“ બહુ સાફ ડાહ્યાં બા, તમે તો સદાયે મને પજવતાં ને
પજવતાં ? કોઈ દીવસ તમારા તરફની મારે નિરાંત નહીં ! ”

“ કુંદન ખેન હવે તો ‘છેલ્લી તાપણી ને છેલ્લો તાપ જે
ના તાપે તેનો હાડીઓ બાપ ’ માટે તમને તો અમે હવે છેલ્લી-
વારનાં જેટલાં પજવાય તેટલાં પજવી લઈએ; કેમકે ફરી ફરી
પજવવાનું પર્વ નહીં મળે સમજ્યાં મારાં લાડકવાયાં ખેન ! ”

“ હા, સમજી ! ભાલલી તું તો સદાયે આડીને આડી
રહી ! તારા અવળચંડાવેડા કોઈ દીવસે પણ ગયા નહીં ! ”

“ ખેન હવેજ તમે સારી રીતે સીધાં થશો ! અવનિમાં
એકલડાં વાધ થઈ આથડતાં હતાં, તે હવે એકલડાં થઈ એટલે

સારી રીતે ખબર પડશે ! વીંછીનો આંકડો અદ્ધર ને અદ્ધર રહે છે તે જ્યારે ચીપીઆમાં પકડાશે ત્યારેજ વાંકો વળશે; સમજ્યાં મારાં બચુકડાં જ્હેન ! ”

“ ટળો ને અહીંથી આવા ટચાકડા વેડા કરતાં આઘાં ! મને તો અકળાવી મારી બાપ ! હું તો તમારાથી ત્રાસી ! ”

“ જ્હેન અમારા સામી શું કામ ત્રાસી આંખ કરો છો ? સાસરે જાઓ ત્યારે કરજો ! આતો મહીઅર કહેવાય ! સહીઅરોમાં રહેવાનું એટલે સદાએ હાજી હાજી અને રાજી રાજી ! પીયરમાં હાજી અને સાસરે નાજી કહીએ તો પોસાવાય સમજ્યાં મારાં ડાહ્યાં ડમરાં જ્હેન ! ”

“ હાય હાય બાપ તમે તો મારો જીવ ખાધો ! મારોજ કેડો લીધો ! હું તમને ખોળા પાથરીને વિનવું છું કે ભાભી તમે મારી પત્તર ફાડવી મુકી દો ! ”

“ હું પણ તમને બે હાથ જોડી વિનંતી કરું છું કે તમે આવાં દાંતીઆં કરવાં મુકી દો ! ”

“ બહુ સાડું દોઢ ડાહ્યલાં મુકી દઇશું ! ”

“ જ્હેન આતો લગન એની ગમ્મત તો જુદીજ થાય ”

“ થાય તમારું કપાળ ! ”

“ કપાળેજ કંકુ લગાવાશે અને કપાળેજ ચાંદ્રા થઈ વર-માળા પહેરાવાશે ! ”

“ તમે તમારે જેમ આવે તેમ ખોલો હું તો મારે આ ચાલી ! ”

“ અરે જાય કયાં ? એમ એકલાં એકલાં નાસી જવાતું

હશે ! વરરાજા આવે એટલે એમની જોડે બેલમાં બેસી જાશે !”

“ઓ ખાપરે, મને તો થકવી નાંખી તમે ! મારો છાલ છોડો !”

“અમે શું થકવીશું ! થકવશે માહ્યરામાં ફેરા ફરતાં વર-
રાજા તમને !”

“ખજ્યું આવા તે અખાવલાવેડા શું કરતાં હશે ? ઘડી
તો મને જ પવા દો !”

“કુંદન ખડેન તમે ખધાંની મશ્કરીઓ કરતાં હતાં; હુંવે
તમારો વારો આવ્યો છે; આમ છુટી પડે છુટકો નહીં થાય !”

“સારૂ ડાહ્યાં ખા !”

“જુઓ સાંભળો,

* * * *

“પેલા લબ્ય ગીરિવર ચરણે સુતી મનહર ખીણે,
તેના ઉદરથી નીપજ્યું નાનકડું શું વેણેરે.

અજબ તમાસો આ ! !

રમતી અવનિપર આજોટતી ચાલી સરિતા ખાજારે;
જોતામાં થઈ આવડી મોટી જોખનવંતી રસમાજારે.

અજબ તમાસો આ ! !

રમ્ય નગર ઉન્નત ગીરિવરને વૃક્ષ ઘટા ઝુપી ઝાંખેરે;
ગગન જીવે ને તારા ધ્રુવે મુખ નદી પણ નગર ન નાંખેરે.

અજબ તમાસો આ ! !

જંખન મદમાતી અક્ષમેલી ક્યાં આ ચાલી જાયરે,
અંતર શી આશા ભરી એને મુજ મન વિસ્મય થાયરે.

અજબ તમાસો આ ! !

“હું એક ને તમે ઘણાં, તમે છત્યાં અને હું હારી ! હવે મારું નામ મુકો !”

“એમ તે ક્યાંઈ મુકાય ? સાકર બેંચો, ગોળ ધાણા બેંચો, ખારેક ટોપરાં અને પતાસાં બેંચો ત્યારે મુકાય ?”

“તમારે જે લેવું હોય તે લ્યો પણ મને ન પજવો ! હું બે હાથ જોડીને પગે લાશું છું !”

“અમને પગે લાગે શું વળશે ! પાલવ આવે એને પગે લાગજો એટલે તમારા ઉપર મહેરબાની થશે !”

“અરે તને બોલતાં ન આવડ્યું ઉંધી; એમ કહે કે પાલવ આવનારને પગે લગડાવજો એટલે જ તમારે વશ થશે !”

“અરે બોલતાં તો જરા લાજે ! શરમ રાખો ! આવડે એટલું શું બોલો છો ? !”

“ખેન શરમ રાખીએ પીયરમાં કે જે કાંઈ આપે તેમાં સંતોષ રાખી ચું કે ત્યાં ના કરીએ; અને સાસરામાં જો શરમ રાખીએ તો ડાબામાં ખપીએ અને ઘણા ગોદા ખાઈએ; તેમાંએ પરણ્યા સાથે શરમ રાખીએ તો શરપાવમાં જોડા રળીએ, સમજ્યાં મારાં સલક્ષણાં ખેન ?”

“મારે તમારી શીખામણ જોઈતી નથી ! લેંશ ભાગોળે છાશ છાગોળે અને ઘેર ધમાધમ શી ? આ ધાંધલ શી ?”

“જોડું, જોડું કુંદન ખેન તમને બોલતાં ના આવડ્યું, એમ કહો કે મૂળમાં માંટી નહીં અને સાસરે સદેશા શા ?”

“લાલલી તારી જીભડી જો એ આંગળ લરીને કાપી નાંખી હોય તો પાપ ન લાગે !”

“ચોહો હો હો ! દ્યો કાપી નાંખો.”

“સખી કુદન! જ્ઞેનપણીઓ જે કાંઈ કહે તે ઠાવકા મોંઢે મુંગાં રહીને સાંભળીએ, આમ ચપ ચપ ઉત્તર ન આપીએ. સખીઓનાં કહેણ એ તો હડાપણના દુચકા ! અને લાલીના બોલ એ તો પ્રેમનાં પડીકાં ! બહાલાને વશ કરવાના મંતર ! સાસરામાં સમાવાની બાજી એ તો રાજી રાજી થઈ હાજી હા ભણી સાંભળીએ, શીખીએ અને શીખવાડીએ; જો સાંભળા:-

* * * *

“ સાહેલી નવ શરમાઇએ (૨)

રસ પાઇએ વળી પીએ

પીને પ્રીતમ ગુણ ગાઇએ:-૦

ઝાઝુ કરીએ નવ સખી વાતે વાતે ગંજર;

વાત વચકતી જણતાં ખેંચી લઇએ દોર.

ઉંડું કહીએ આધાં જઇએ;

હસી હસીને તાળી દઇએ:-૦ ”

જવેરી ડાહ્યાભાઈ.

“તમે તો બધાં લેગાં થઈને મને હવામાં અદ્ધર ઉડાડવા માંડી. મારા લોગ મળ્યા કે હું તમારી સાથે વાતમાં રોકાણી ! જાઓ બાપા જાઓ ! તમે ઘરમાં જઈને ગાવા માંડો એટલે હું છુટી થાઉં !”

“હું....જુઓ જ્ઞેનો કેટલો હૈયામાં પરણવાનો હરખ છે. આ તો મોંની ના ના અને હૈયાની હા હા ! આમના લેહ તે શી

રીતે કળી શકાય ? આવાં લણેલાં ગણેલાં અને પોકેલાંનો પાર તે શી રીતે પમાય ? ”

“ ખરી વાત છે ગોદાવરી ખરી વાત છે, આ તો આવો ઘાટ થયો; બુઓ:-

“ વર વરવો સૌને ગમે હિગે નવિનાંકુર,
હિરમાં તો આતુર પણ વરવો ચહે ન હિર. ”

“ સાડ તમે જેમ કહો તેમ પછી કાંઈ ? ”

“ આ પછીમાં તમે પરણશો અને જે પગવાળાં મટી ચાર પગાં થશે ! ”

“ ઠીક આ તો મને જનાવર ઠરાવી ! ”

“ ના ખડેન ! હબ્બુ વાર છે, જ્યારે જાન આવશે ત્યારે જાનવરમાં લાગશો ! માલ્યરામાં બેસસો અને ચોરીમાં ફરશો એટલે જાનવરમાં મળશો. ”

“ ખબ્બુ લાલી આમ શું કરતાં હશે, હાડીઆને મન હસવું અને દેડકાનો પ્રાણ જાત્ય એવી વાત તમે કરો છો ! ”

“ ખડેન હબ્બુ હાડીઆ અને દેડકા થવાને ઘણી વાર છે. જ્યારે પિયરમાં હડીઓ કાઢી કાઢી સાસરે નાશસો એટલે હાડીઆ થશે અને જ્યારે નણુંદ સાસુ પાસે કુદકા ભારી વરની મેડીમાં જશે એટલે દેડકાં બનશે. સમજ્યાં મારાં લટકાળાં ખડેન ! ”

“ ખડેન ! ત્યારેજ કુંદનખાનો ખડાર આવશે અને ત્યારેજ સાસરાનો તાપ જણાશે. પેલી કહેવત તું બુલી ગઈ; સાંભળ:-

* * * *

“ દેડકીજીરે દેડકીજી હાંજી (૨)
 દેડકી તારી મા બોલાવે નાજી
 દેડકી તારો બાપ બોલાવે નાજી
 દેડકી તારી બહેન બોલાવે નાજી
 દેડકી તારી સહી બોલાવે નાજી
 દેડકી તારો વર બોલાવે હાંજી (૨) ”

“ સખીઓ ! તમારી તો ખુબીજ ઓર છે, તમારા જેવી ચકોર તો કોકજ હશે ! ”

“ બહેન ! ખુબી અને ચકોરતા જોઈતી હોય તો ઝટ પરણો એટલે તરત આવશે. જગતમાં પરણ્યાની બલિહારી ! ”

“ હશે, કુવામાં હશે તો કોક દીવસે હવાડામાં આવશે. ”

“ બહેન ! સાસરામાં જતી વખતે કન્યાને ચતુરાઈનો પાઠ કન્યાની મા નથી લાણાવતી પણ કન્યાની બહેનપણીઓ લાણાવે છે. ”

“ એ ચતુરાઈના પાઠમાં જ્યારે કન્યા પાસ થાય છે ત્યારે જ વરરાજા તેના પર પ્રસન્ન થાય છે અને વરના હૃદયમંદિરની કન્યા અધીકારીણી થાય છે ! ”

“ ઓહો બહેનો ! હું તો બધું અત્યાર સુધી એમજ સમજતી હતી કે બધી ચતુરાઈ, ચકોરતા, ચાલાકી અને ચંચળાઈ કન્યાશાળાની ગેલેરીઓમાં ભરી હશે; પણ જ્યારે તમારા સહવાસમાં આવી ત્યારે એમ માલમ પડ્યું કે વડિલોના હાથ તળે સારી રીતે તાલીમ લઈ વિવાહિત થયેલી બાળાઓમાં જે દક્ષતા સ્નેહ અને ચકોરતા માલમ પડે છે, તે વાંચન અને લાણુતરથી ઘણીજ અધીક સારી અને સંસ્કારી હોય છે ! ”

“ જહેન ! હવે આગળ વધતા જમાનામાં જીનું એટલું ઢેમ કુલ અને નવું એટલું વેરી શુઝ માનવાનું અજળ ધોરણ થયું છે. તમારા જેવાં ભણેલાં ગણેલાં જહેન આગળ તો અમે વગર ભણેલાં ડોખાં હો ! ”

“ એ ડોખાંએજ મને તોખા તોખા પોકરાવી ! જહેનો મને કાંઈ તમારા જેવું ભણાવે ! ”

“ ત્યારે દ્યો હવે ભણવા માંડો, જીઓ સાંભળો ;

* * * *

“ મહીઅરીએથી મલકતાં જવું સાસરે જહેન,
ધુંધટ તાણી પટ તણો જોવાં સત્રણાં ચેન. ”

“ જાઓ જાઓ ઘેલીઓ આવી તે હાંસી હોય ! ”

“ બની હણીને ચાકવું ભરી ભરી પગલાં ધીર,
મેં મલકાવી વંદવું જોવું સત્રણું નીર. ”

“ ઓહોહો મારૂં રડયું કન્યાથી તે શી રીતે બધાનું નિર જોવાતું હશે ? ”

“ એ જહેન પુત્ર પરખાય પારણામાંથી અને વહુ પરખાય ખારણામાંથી ! ”

“ વારૂ પછી ? ”

“ જીઓ ત્યારે સાંભળો,

“ નીચા જોયાં નવ થવું વદવું ન વધુ લગાર,
પૂછે તેનો પ્રેમથી ભણવો ધીમે હકાર. ”

“ હવે કાંઈ ! ”

“ ધરો ત્યારે કાન ? ”

“ સાસુ નણ્ણદી સાથમાં કરવો ન વાદ વિવાદ,
જે સોપે તે સ્નેહથી કરવું આણી માદ. ”

“ વાહરે તમારાં ડહાપણ, વારી જાઉં તમારાં જોલ ઉપર ! ”

“ જીઓ સાંભળો, ”

“ જવું મેડીમાં માનથી સાધી સમય એકાંત,
વર સંગાથે જ્ઞાલથી કરવી મીઠી વાત ! ”

“ બળ્યા તમારા ઢંગ લાજે જરા લાજે ! ”

“ અરે હજી સાંભળો તો ખરાં, ખરો રંગ તો હવેજ આવશે, ”

“ હસવું ઝીણું હોઠમાં કરવી નયનથી વાત,
અદા ભાવથી આંગવો થનક થનક નિગ નાથ. ”

“ મુઆં રોયાં તમે તો ગજબ કરવા માંડ્યો ! ”

“ એ ગજબમાંજ અજબ ક્રિયા શીખવાની છે; સાંભળો, ”

“ મુંગે મોઢે મારવો હસી હસી મોંઘમ માર,
ચટકે ચિત્તકુ ચોરીને વશ કરવો ભરથાર ! ”

“ સખીઓ તમને તો કોઈ ન પહોંચે હોં ! ”

“ ખડેન હજી ઘણું શીખવાનું છે, આતો માત્ર શરૂઆત
છે, જીઓ,

“ લટકેથી લોભાવવો, મટકે લેવો પાસ;
હમકેથી ખુબ ઠોકવો પામે પળમાં ત્રાસ. ”

“ નવ ગજના નમસ્કાર સખીઓ તમને નવ ગજના
નમસ્કાર ! ”

“ એમ નમસ્કાર કર્યે હુંશિયારી ન આવે સાંભળો, ”

“ નમને આંખ લડાવવી સાધવો સેવથી ખાર,
વચ્ચેથી રસ રેડવો ચિત્તમાં કરી ચમકાર. ”

“ આ તો ચતુરાઈના સ્તોત્રની ગંગા ચાલી ! ”

“ હા ઝટ લઈને ન્હાઈ દ્યો પુન્ય થશે, જીઓ. ”

“ મંત્ર બણીને પ્રેમનો નાંખવો ભુરકી બાવ,
મોહનને કરી મોહની જીતવો પ્રીતિ દાવ. ”

“ સખીઓ હું તો હવે કંટાળી ! ”

“ ત્યારે આ છેલ્લું સાંભળી દ્યો, જીઓ. ”

“ ઝાઝી રીસ ન રાખવી ઝાઝુ ન ખાવું માન,
ધરા અંગુઠે ખોદીને દેવું દીકનું દાન. ”

“ અરે કુંદન બા, ઓ ગોદાવરી, તમે બધાં ત્યાં રહીને
કરો છો શું ? આવો અહીંઆં ! ”

“ મામી હું ખોળા પાથરી પાથરીને મારી લાલીને તો
વિનવું છું પણ મને બધાં બનાવે છે અને ઓટી કરે છે ! ”

“ જાઓ જાઓ વેવલીઓ આમ ઘેલાં શું કાઢો છો ? જાઓ
બધીઓ પણે જઈને ગાવા માંડો ! આવો કુંદન બહેન હું તમને
શણગાર સજવું ! ”

આ પ્રમાણે કુંદનની સખીઓને મામીએ ધમકાવી ગાણું
ગાવામાં ગુંથાવી અને પોતે કુંદનને ખીટી ખીટી ચોળી નવરાવી
શણગાર સજવાની તાલમેલમાં પડી ! આ બાબુ મામા અમી-
ધર લગ્નમંડપ અને જાનીવાસાની ઉત્તમ પ્રકારની વ્યવસ્થા
ખરીકાઈથી નિહાળવામાં રોકાયા; અને મામાનું મિત્રમંડળ

જનના સત્કાર સાફ સામૈયુ તૈયાર કરવામાં ગુંથાયું ! અમર-
ગઢથી ભાવનગર આવવાનો દરિયાઈ માર્ગ ત્રણ ચાર કલાકનો
ગણાય છે; તેમાં જો પવન પ્રતિકુળ હોય છે અને વખતે દરિયો
તોફાની હોય છે તો છ સાત કલાકનો ખાંચો થાય છે; અને
વખતે એકાદ દીવસ નીકળી પણ જાય છે; અર્થાત્ તમામ આધાર
પવનની અનુકુળતા ઉપરજ રહેલો ગણાય છે. વર અને કન્યા
ઉભય પક્ષનાં માણસોથી આજ સવારથી દરિયાના પવનની સારી
રીતે ઘડીએ ઘડીએ તપાસ થાય છે. અમરગઢ તરફથી દરિયાઈ
પવનની સારી અનુકુળતા વિચારી જનને વિદાય કરવામાં આવી
છે; આ બાબુ ભાવનગર તરફથી દરિયાઈ પવનને શાંત જોઈ
અતિ આતુરતાથી જનની રાહ જોવાય છે. મામાની હવેલીમાં
આનંદ મંગળનાં ઘોળ ગવાઈ રહ્યાં છે, ડેલીમાં દરબારી ચોઘ-
ડીઆં વાગી રહ્યાં છે અને સામૈયાના સાજનની તૈયારીઓ થઈ
રહી છે; માનુનિઓ સોજે શણુગાર સજી બણી ઠણી વાંકી વળી
વળી લગ્ન ગીત ગાઈ આનંદ છલકાવી રહી છે.

*

*

*

*

“ છેક ઉંચો તે વર નવ જોશે દાદા ઉંચો તો તોરણ આંખશે,
છેક ઠીંગણો વર નવ જોશે દાદા ઠીંગણો તે ડેસે આવશે.
છેક કાળો વર નવ જોશે દાદા કાળો તે કુટુંબ લગ્નવશે,
છેક ઘોળો તે વર નવ જોશે દાદા ઘોળો તે આપ વખાણશે.
કોઈ મૂરખ વર નવ જોશે દાદા મૂરખ વર દુઃખ આપશે,
એક કેડે પાતળીયો ને મુખડે શામળિયો, તે મારી સૈયરે
વખાણીઓ; (૨) એક પાણી ભરતાં પાણીઆરીએ વખાણીઓ,
બણેરા વખાણ્યો મારી બાબીએ । ”

આખું કુટુંબ વરઘોડીઆ આનંદમાં મસ્ત થઈ હરખને હીચીળે હીચી રહ્યું છે, મામા અમીઘર તમામ પ્રકારની લગ્ન વ્યવસ્થા સારી રીતે યોજાએલી જોઈ કાર્ય વાહકોને ધન્યવાદ આપતા અને હરખાતા મલકાતા હવેલીમાં આવ્યા. આ બાબુ મણીઘરપ્રસાદ પોતાના મિત્રો સહિત પિતાની રજા લઈ જનનની સામા હોડીમાં બેસી દરિયાઈ રહેલગાએ નીકળવા લાગ્યો. અમિઘરે આનંદથી જનનની સામા દરિયાઈ માર્ગે જવાની મણીઘરને રજા આપી અને તેની જોડે સમજાવટ પણ એવી કરી કે ઘણું ભાગે ખાડીમાં રહેલગા કરી જનનની રાહ જોવી. બનતાં સુધી મધ્ય દરિયે હોડીમાં જોખમ ખેડી જવું નહિ. પિતાની આજ્ઞા શિર પર સ્વિકારી મણીઘર મિત્રો સહિત ખંદર પર આવ્યો અને દરખારી હોડીમાં બેસી હોડી હંકારાવી !

આમ બહેનપણીઓ સહિત કુંદન જનને નિહાળવા સારૂ આતુરતાથી હવેલીના ચોથે માળે ઝરખા પર ચઢી, લગ્ન મંડપના ચોગાનમાં મામા અમીઘર ખુરશી નંખાવી પોતાના મિત્ર સહિત પ્રાસંગિક વિનોદ વાર્તામાં ગુંથાયા. ઝરખામાં કુંદન અને તેની સખીઓ હાસ્યવિનોદમાં મગ્ન થઈ, અને દરિયાઈ ખાડીમાં મણીઘર હોડીની રહેલગામાં ગુંથાઈ જનનની વાટ જોવા લાગ્યો ! વરકન્યાનું ભાવિ લગ્ન પ્રસંગમાં વિધી બળે સારી રીતે રમવા લાગ્યું ! કહ્યું છે કે, * * *

“ ધડીમાં હસાવે ધડીમાં ફસાવે,
 ધડીમાં ધડીને નવા રંગ લાવે;
 પુલે માનવી ના શકે કોઈ ફાવી,
 બળવે બહા વેશ તું નિત્ય ભાવી. ” કમળાલક્ષ્મી.

“કુંદન ખેન અહીં બેઠાં બેઠાં બન આપણાથી સારી રીતે બેવાશે હાં!”

“સખી માલતી, આજ તો કુંદનની શોભા કાંક ચોરજ બની છે!”

“હા ખેન. કુંદન બા આજ તો બહુજ રૂપાળાં અને સુંદર દેખાય છે!”

“જેજે સખીઓ ખેનને કોઈની નજર ન લાગે!”

“નજર તો ચોક જણુની લાગી છે પણ ખીબની નજર તો ગાલે કાજળની શામ બિન્દી કરીને ખાંધી છે!”

“પાછી સાણસામાં મને પકડી કે! તમે મારી વાત મુકી કાવે તે વાત કરો!”

“ખેન લગ્નનાં ગીત લગ્નમાં ગવાય, પ્રસંગની વાત પ્રસંગમાંજ થાય!”

“સખી આજ તો કુંદનને જોઈને સર્વ કોઈ મોહ પામે એવાં ખેન બન્યાં છે!”

“હા બા આજ તો કુંદન બા જોબનઘેલાં બન્યાં, પાછી લગ્ન ઘેલાં બન્યાં અને હવે વરઘેલાં બન્યાં એટલે શી બાકી રહી!”

“સખીઓ આજ તો આનંદમાં તમે અવધી કરી? જાણે સર્વ પ્રકારના આનંદની અવધ અત્યારે અને આ સ્થળે પૂરી ન થતી હોય?”

“ખેન એ બધુંએ ખરૂં પણ આજ તો તમે ખુબ બન્યાં છો હાં બુઓ સાંભળો,

*

*

*

*

“ ખીલી જીવાની સખી દીવાની હવે થવાની વર વરવા,
મદઝર માતી રસ ભર રાતી, વર વર ગાતી રતિ તરવા;
અણુવટ ઠમકે જોખન ઝમકે ચપળા ચમકે ખિન પરવા,
અનંગ રંગે ઉગતા અંગે, ચઢી ઉમંગે મન હરવા. ”

કવિ મહાસુખરામ.

“ જાઓ જાઓ આમ છેક શું મને બનાવો છો ? ”

“ અલી અલખેલી તું એકલી કુંવારી નથી, આમ વરઘેલી
શું થાય છે. હજી તારા હૈયાનો હીરો તો દુર છે, વાહરે તારી
લટક ! આ તે ગાલ કે ગુલાબનું ફુલ ? ”

આ પ્રમાણે હાસ્ય કરતી માલતી કુંદનને બાઝવા ગઈ,
કુંદન મંદહાસ્યથી તેની ઝડપ ચુકાવવા ગઈ, અને ઝડપ ચુકાવતાં
વિધીની ગતિ કારમી થઈ; અને કારમી ગતી થતાં સુકુમાર-
બાળા કુંદન ઝરખામાંથી ઉથલી ચોગાનમાં મામાની ખુરશી
આગળ પડી ! સખીઓએ કુંદન પડતાંની સાથેજ જખરો કોલા-
હલ મચાવી દીધો. બુમરાણ કરી દીધું. આમ મામા અમીઘર
કુંદનને પડી જોઈ હાય મારી બેશુદ્ધ બની ગયા; અને તમામ
સ્ત્રી પુરૂષ રડાપીટ કરતાં આસપાસ વીંટાઈ વળ્યાં, અને કેટલાક
વેદ દાકતરને બોલાવવા મુઠીઓ વાળી નાઠા ! બીજી બાજુ
ખાડીમાં મણોધરપ્રસાદ હોડીમાં બેસી જાનની વાટ જોવા લાગ્યો.
રાખેતા કરતાં વધુ વખત વિતવાથી તેણે છોકરમત ચલાવી
પિતાની આજ્ઞા ઉલ્લંઘન કરી ભર દરિયામાં જાન સામે હોડી
હંકારાવી. “ પલકમાં પરમાત્મા જળને ઠેકાણે સ્થળ કરે અને
સ્થળને ઠેકાણે જળ કરે; એ અનુસાર દરિયાઈ પવન એકદમ

કારમો બહલાઈ ગયો અને અવળી ગતિ ધારણ કરી પોતાની પ્રચંડ ગતિથી વાવા લાગ્યો. હોડી મધ્ય દરીયે ડામાડાળ થવા લાગી; એટલામાં નવિનગઢનું આગળ નીકળેલું બહાણ આબું અને હોડીને માંડમાંડ સતત પ્રયત્નથી બહાણ સાથે બાંધી બંદર પર લીધી, અને બંદરના બલાસીઓને બખર આપી કે અમરગઢનું બહાણ જેમાં દરબારી જાન લાવનગર આવે છે તે અધવચ પવનના સપાટામાં સપડાયું છે. આથી બંદર પરના મામાના માણસો ગભરાઈ ગયા. આ ગભરાટની સાથે ઘેરથી બખર મળી કે કુંદન ત્રીજા માળના ઝરૂખેથી પડી ગઈ છે. આથી બમણા ગભરાટમાં પડી જીવ લઈને ઘર લાણી વળ્યા. બાડીના બંદરમાંથી દરબારી બહાણો ઝડપબંધ સારી સંખ્યામાં દરબારી જાનને બચાવવા ભેજાલેર હંકાવા લાગ્યાં. આમ મધ્ય દરીયે હીરાલાલની જાનનું બહાણ દરીયાના તોફાનમાં સારી રીતે સપડાયું. જાનનાં માણસો ગભરાઈ ગયાં, અતિશય છાતીફાટ રૂદન કરવા લાગ્યાં, અને પ્રીન્સ અમરકુમાર, પ્રીન્સેસ રાજબાળા અને હીરાલાલ માસ્તરની જીંદગીના બચાવ સાડે ઈશ્વરોપાસના કરવા લાગ્યા; હીરાલાલની આંખમાંથી ચોધાર નિરવહેવા લાગ્યાં !

“ હે પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા આ રાંક ઉપર દયા નજર કર ! હે હરિ અનાથના નાથ આ અનાથની બહાર કર ! હે કરુણાળુ કેશવ ! આ રાજવંશી જોડાને મારી જીંદગીનો ભોગ લઈ બચાવી લે. હે વરુણ દેવતા આ પાપીનો ભોગ લઈ મારા બાળારાજ તથા બહેન રાજબાળાનું રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો. હે કિનદયાળુ હમોદર આ દીનને તારા કદમમાં લઈ રાજવંશી

જોડાને તથા આખી જનને ઉગારી લે ! જય જય પ્રભુ છેવટે
 મારા જેવા પામરને મધ્ય દરિયે ફસાવ્યો. હે સાયાંપતિ માધવ !
 મને આમ અધવચ મુંઝાવ્યો. ” આ પ્રમાણે હીરાલાલ પણ
 કંઈજાનક રૂદન કરવા લાગ્યો અને પરમાત્માને વિનવવા
 મંડ્યો. “ દેવને દયા હોય નહિ, જે કાળે જે થવાનું હોય તેજ
 થાય અને જે પળે જે જવાનું હોય તેજ જાય એ સૂત્ર અનુસાર
 આખું વહાણ તોફાનમાં ઘેરાયું અને જોતજોતામાં એક ખડક
 સાથે અથડાઈ ઉંધું પડ્યું. વહાણમાં બેઠેલાઓ દરિયામાં
 પડતાં છાતી ચીરી નાંખે અને કાન ફાડી નાંખે તેવા દયાજનક
 શબ્દોમાં પોકાર કરી કરી પાણીમાં પડવા લાગ્યા, તરફડવા
 લાગ્યા અને કેટલાક બુડવા લાગ્યા. સૌ મરજો પણ સોનો પાળ-
 નાર મરજો નહિ એ પ્રમાણે લાવનગરના દરબારી વહાણોના
 નાવિકોએ પોતાના જનના જોખમે ભર દરિયામાં ઝુકાવી પ્રિન્સ
 અમરકુમાર તથા રાજબાળાને બચાવી લીધાં. કેટલાક નાવિકો
 તોફાનમાં સપડાઈ ડુબી મરણ પામ્યા. કેટલાંક દરબારી વહાણો
 ખડક સાથે અફળાઈ ભાગી તુટી પડ્યાં અને કેટલાંક ડોલ ડોલા
 થવા લાગ્યાં. પરમાત્માની પરમકૃપાથી એક વહાણ ભરદરિયાના
 દારૂ તોફાનમાંથી માંડમાંડ અમરકુમાર પ્રિન્સ તથા રાણી
 રાજબાળાને લઈ પસાર થઈ ગયું. હીરાલાલ જનનું વહાણ
 ભાગતાંની સાથે ખડકની એક નાની સરખી ટેકરી ઉપર જઈ
 પડ્યો. પવન પોતાની પ્રચંડ ગતિથી વાવા લાગ્યો. દરિયાઈ
 મોજાં રાક્ષસી કદ ધારી ધારી ધસી ધસી હીરાલાલ ઉપર
 આવવા લાગ્યાં. હીરાલાલ ફાટી ઝાંખે, દયામણે ચહેરે, બે હાથ
 જોડી આકાશ ભણી જોઈ રૂદન કરતો વિલુને વિનવવા લાગ્યો :-

*

*

*

*

ગઝલ.

“ વીધિ શા વાંકને માટે દાવાનળ દુઃખમાં દાટે,
 ચડાવી ચાકતી લાટે મરેલાને શું મારે છે !
 અજળ રંગે રમાડીને ગળ્ય ગોથે ચડાવે છે,
 અચાનક તું છડાવે છે મરેલાને શું મારે છે !
 લખેલા છે જે તારા લેખ નહિ મારી શકે કા મેખ,
 ન થાયે રજ કે કાંઈ રેખ મરેલાને શું મારે છે !
 અમલ તારો અજળ દેખું લખ્યું તેને ખરું લેખું,
 સજડ મારી અરે મેખું મરેલાને શું મારે છે !
 ધણા અન્થો વિલોડીને ખરે ચાક્યો હવે હું તો,
 મળે પત્તો નહિ તું તો મરેલાને શું મારે છે !
 કાયાં શાસ્ત્રો વિષે તારી ગતિ વિચારી રહી બારી,
 મૂઝે કરતાં કંઈ ખારી મરેલાને શું મારે છે !
 નથી પડતી મને કંઈ ગમ ડરું દેખી હું તારો દમ,
 ભર્યાં બેઠો થકી તુજ ભ્રમ મરેલાને શું મારે છે !
 પક્કમાં પાદશાહને તું ધુરી હાલત બનાવે છે,
 બિખારી ભોગ ઉડાવે છે મરેલાને શું મારે છે !
 લતા લીલી જહાં દેખું ધડીમાં ના કંઈ પેખું,
 હવું તેતું નહિ લેખું મરેલાને શું મારે છે !
 પટે પાસા બધા પોખાર ન હારે તું તો એકે વાર,
 કરે ધાર્યું ખરે નિરધાર મરેલાને શું મારે છે !
 બલે ત્રિપથર અધર લટકે સુતો નીચે નહિ છટકે,
 ન ધાર્યું તે તો ત્યાં ન ટકે મરેલાને શું મારે છે !
 ફરે ચોપાસ મારામાં દયા દીસે જો તહારામાં,
 ધુળરો છુટે ધારામાં મરેલાને શું મારે છે !

બલે પુરી મૂકે પાતાળ અતુકુળ હોય તો તું હાલ,
 અંધનનો ત્યાં ખરે શું ખ્યાલ મરેલાને શું મારે છે !
 પ્રતિકુળ તું પડ્યો જેના શરણુ તેને જવું કો'ના,
 થયાં પાપો અગટ તેનાં મરેલાને શું મારે છે !
 જનદુર્ઘ જળ તારીમાં બધી દુનિયા ફસી આવી,
 પાકો તું પારથી ભાતી મરેલાને શું મારે છે !
 ખરો ખૂતી ગણું તો તું વળી ગુણી ગણું તો તું,
 મહા મુનિ ગણું તો તું મરેલાને શું મારે છે !
 ખરો ન્યાયી ગણું તો તું બાણું અન્યાયી તો પણ તું,
 ગુણો ગાર્હ ફરે તો તું મરેલાને શું મારે છે !
 વિધી મળવા વીધિ શી તે બતાવે કાણુ કે દેખું,
 ઉભો નજરે હું તો પેખું મરેલાને શું મારે છે !
 બધો ઉભરો આ અંતરનો તને મરતાં કરે ખાલી,
 અરે આવું હું ક્યાં ચાલી મરેલાને શું મારે છે !
 રહે છે પાસમાં તું રોજ વગર બોલે કરે તું મોજ,
 અજન્મ આનંદ આપીને મરેલાને શું મારે છે !
 નહિ આકાર તારો કાંઈ કરે ભ્રમણા ભિતરની માંહી,
 ચલાવે રાજ તું બેસી ક્યાંઈ મરેલાને શું મારે છે !
 વીધિ તું તો વીધે પળમાં ખુબી તારી કષ્ટ કળમાં,
 ભુંડા હદ થઈ હવે છળમાં મરેલાને શું મારે છે !
 જવા ધાર્યું ત્યાં આગળ તું છુપી રીતે મજે ચાલી,
 છટકવા ધુન્ય છે કાલી મરેલાને શું મારે છે !
 વળાવાની નથી મારે જરૂર જોઈતી કાંઈ અત્યારે,
 કહું મોટા હું પોકારે મરેલાને શું મારે છે !
 જઈ જ્યાં તું જવા દે તો અતિ ઉપકાર છે તારો,
 હવે થા મુજથી ન્યારો મરેલાને શું મારે છે !

અકળાયો અમુઝાયો સુખો દુઃખો શીરે હું સહીશ,
 બધા દોષો એ તુજને દષ્ટ મરેલાને શું મારે છે !
 મળે તું તો હું મુકું નહીં ચઢાવી જો હું ચુકું નહીં,
 મને મેળો કરી જો કાંઈ મરેલાને શું મારે છે !
 ભુલ્યો આ શું અરે બોલ્યો અચાનક કાળમાં ડોલ્યો,
 મને લાગ્યો અજબ ઝોળો મરેલાને શું મારે છે ! ”

શંકરલાલ-ચંદ્રલાલ.

જય જય વિશ્વાધાર હવે આ રંગને તારા કદમમાં લે !
 ઓહો હરી, “ આતે લગ્નનો રંગ કે રંગમાં લંગ ? ” કહેતાની
 સાથે એક જખડું દરિયાનું મોજું આવ્યું, અને હીરાલાલને
 દરિયામાં ઝપટ મારી ઘસડી ગયું; દરબારી વડાણો હાથની
 કારમી ચીસ પાડી ગભરાતાં ધ્રુજતાં તોફાનમાંથી માંડમાંડ પાછાં
 વળ્યાં અને ઘણાજ શ્રમે ખંદરને કીનારે પહોંચ્યાં અને રડતા
 હૃદયે વરરાજના ડુબવાના માઠા સમાચાર ખંદરનાં માણસોને
 કહ્યા; વીજળીના વેગે આ સમાચાર મામાને ઘેર ગયા; અને
 ત્યાંથી આખા લાવનગરમાં ફરી વળ્યા, સર્વત્ર હાહાકાર થઈ
 રહ્યો અને મામાને ત્યાં જખડું છાતીફાટ કુટલું થઈ રહ્યું ! હરીની
 ગતિ અકળ છે ! રંગનો લંગ થાય અને લંગનો રંગ થાય !

ચોથો ભાગ સમાપ્ત.

કુંદન અને કુસુમ.

ભાગ ૧ થી ૬.

જૂની આંખે નવા તમાશા, કસાઈનું કામ કરનાર પિતાઓ, સુધારાથી થયેલા સ્મશાનસ્વરૂપ સંસારો, વીસમી સદીની અગ્નયજ્ઞ લીલા અને કળિકાળનાં કૌતક, પારકાની રીતભાતોનું અંધ અનુકરણ કરતાં થતી ખાનાખરાખી ને પાયમાલી, સાધ્વી સન્નારીનો દૈવી પતિપ્રેમ વગેરે અસંખ્ય ચિત્તાકર્ષક બનાવોથી ભરપૂર. ભાગ ૧-થી-૪ સચિત્ર ! આવૃત્તિ બીજી. દરેક ભાગની કીં. રૂ. ૧-૦-૦ તથા ભાગ ૫-થી-૬. દરેક ભાગની કીં. રૂ. ૦-૧૨-૦. પોસ્ટેજ ભુલું.

સચિત્ર ! **કુમુદકુમારી.** સચિત્ર !

સુધારા વધારા સાથેની-આવૃત્તિ બીજી.

જુદ્ધી નરપિશાય ઝેરીમલનાં નીચ કારસ્થાનો, સતી સાધ્વી કુમુદે શીયળ રત્ન સાચવવા ઉઠાવેલાં ભયંકર સંકટો, રણુમલનો અપૂર્વ અંધુ પ્રેમ, પાપીને પ્હાને પડેલી પુણ્યશાળી સતીની સ્વધર્મ પ્રત્યેની દૃઢતા, અપકાર પર ઉપકાર, દૈવી પત્ની પ્રેમ, સંયોગ વિયોગના સુખ દુઃખમય બનાવો વાંચતાં ખાવું, પીવું, જૂની જશો, સાત સુંદર ચિત્રો સાથે સોનેરી પાકું પુઠું છતાં કીંમત રૂ. ૧-૮-૦. પોસ્ટેજ ભુલું.

મળવાનું ઠેકાણું

હરગોવનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકાર નાકા—અમદાવાદ.

સચિત્ર ! રતિસુંદરી. સચિત્ર !

સુધારા વધારા સાથેની-આવૃત્તિ થીજ.

મુંબાઈમાં ચાલેલી હૃદયભેદક મરકીનો તાદ્રશ્ય હેવાલ, અલભેલી મુંબાઈની દીનસ્થિતિ, પાપનો પથ્થાત્તાપ, પ્રેમપ્રસંગોનો ચિન્તાકર્ષક ચિતાર, કરણી તેવી પાર ઉતરણી, દીવાની યુવાની, સુધારકની સુધરેલી લીલા, પ્રેમની નિરાશા, અપૂર્વ કર્તવ્યપરાયણતા વગેરે વિવિધ રસના સ્વાદ સાથે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું હોય તો રતિસુંદરી નવલકથા અવશ્ય વાંચો. મનહર ચિત્રો સાથે સોનેરી પુઠું. કી. રૂ. ૧-૮-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

ગુર્જરી

મુંબાઈની શેઠાણી.

સચિત્ર ! (આવૃત્તિ ત્રીજી.) તૈયાર છે !

એક સાદી સાંસારિક જાગતને કુશળ સાક્ષાર ગ્રંથકારે કેવી નિપુણતાથી, વિવિધ રસથી, ચમત્કારોથી તેમજ જ્ઞાનથી અપૂર્વ બનાવી છે તેની ખાત્રી કરવા અવશ્ય 'ગુર્જરી' વાંચો અને 'વાહ વાહ' શબ્દો ઉચ્ચારો. મનહર ચિત્રો સાથે સોનેરી પાકું પુઠું છતાં કીંમત રૂ. ૧-૮-૦. પોસ્ટે જુદુંજ.

મળવાનું ઠેકાણું:-

હરગોવિન્દલાલ હરજીવનલાલ બુકસેલર.

૨૬૩૮, પાનકાર નાકા-અમદાવાદ.

જનસમાજમાં ખાસ વખણાયેલી
અને ટુંક સમયમાં બહોળો
ફેલાવો પામેલી રસિક
નવલકથાઓ.

કુંદન અને કુસુમ—(સચિત્ર)

ભાગ ૧-થી-૪. દરેકની... ૧-૦-૦

કુંદન અને કુસુમ ભાગ ૫ મો. ૦-૧૨-૦

કુંદન અને કુસુમ ભાગ ૬ હો. ૦-૧૨-૦

ગુર્જરી-મુંબાઈની શેઠાણી-સચિત્ર ૧-૮-૦

રતિમુંદરી—(સચિત્ર.) ૧-૮-૦

કુમુદકુમારી—(સચિત્ર.) ૧-૮-૦

પદ્મલતા યાને કંઠકમાં ગુલાબ. ૧-૪-૦

તરણપરિવની ભાગ ૧-૨ દરેકની ૧-૮-૦

રત્નગઢની રંભા-રાણેલા રત્નપૂત. ૧-૮-૦

મિલન-મંદિર. ૧-૪-૦

વનવાસિની. ૧-૪-૦

સરોજમુંદરી-સુધરેલો જમાનો. ૧-૮-૦

કુસુમલતા. ૧-૦-૦

પ્રેમપિંગર કે ખૂની ખંજર. ૧-૦-૦

કુલિન કાન્તા. ૧-૦-૦

સન્મિત્ર કે શયતાન ? ૧-૦-૦

બેદક ખૂત. ૧-૦-૦

કુસુમકુમારી. ૧-૦-૦

મળવાનું ઠેકાણું:-

હરગોવિન્દાસ હરજીવનદાસ બુક્સેલર

૨૬૩૦, પાતકાર નાકા-અમદાવાદ.

